

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਚੀ ਸਾਚਾ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

(ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮਾਸਿਕ-ਪੱਤਰ)

ਹਾੜ-ਸਾਵਣ, ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੫੪੩

ਜੁਲਾਈ 2011

ਜਿਲਦ ੫੫

ਅੰਕ ੪

ਸੰਪਾਦਕ

ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਐਮ.ਏ., ਐਮ.ਐਮ.ਸੀ.

ਸਹਾਇਕ ਸੰਪਾਦਕ

ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਿਮਾਣਾ

ਐਮ.ਏ. (ਪੰਜਾਬੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਹਿੰਦੀ), ਬੀ.ਐੱਡ.

ਚੰਦਾ

ਸਾਲਾਨਾ (ਦੇਸ਼)	₹ 20
ਲਾਈਫ਼ (ਦੇਸ਼)	₹ 200
ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਦੇਸ਼	₹ 400
ਲਾਈਫ਼ ਵਿਦੇਸ਼	₹ 4000
ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਪੀ	₹ 2

ਚੰਦਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪਤਾ

ਸਕੱਤਰ

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ

(ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ)

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੪੩੦੦੬

Secretary

Dharam Parchar Committee

(S.G.P.C.)

Amritsar-143006

ਫੋਨ : 0183-2553956-59 ਐਕਸ 304 ਫੈਕਸ : 0183-2553919

website : www.sgpc.net e-mail : gurmat_parkash@yahoo.co.in

ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨਾ ਪੁੱਜਣ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਮਿਲਾ ਕੇ
ਇੰਚਾਰਜ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਐਕਸ: 303 'ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ ਜੀ।

ਤਤਕਰਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ		੩
ਸੰਪਾਦਕੀ		੪
ਮਹਿਮਾ ਛੇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ	-ਡਾ. ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਿਦਿਆਰਥੀ	੮
ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ	-ਬੀਬੀ ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ ਲੱਖਪੁਰ	੧੭
ਕੀਰਤਨ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਦੇਣ	-ਡਾ. ਜਤਿੰਦਰ ਕੌਰ	੨੧
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਸਥਾਨ	-ਮਨਮੋਹਨ ਕੌਰ	੩੨
ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਧਿਆਈਐ ਜਿਸ ਡਿਠੇ ਸਭਿ ਦੁਖਿ ਜਾਇ	-ਬੀਬੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੌਰ	੩੭
ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਅਣਗੌਲਿਆ ਸਥਾਨ		
ਕਰਸਿੰਧੂ (ਹਰਿਆਣਾ ਪ੍ਰਾਂਤ)	-ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਅਰਜੀ	੪੧
ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡਿ ਤਥਾ		
ਸਤੈ ਭੂਮਿ ਆਖੀ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ	-ਪ੍ਰੋ. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਬੋਲੀਨਾ	੪੫
ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ	-ਸ. ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ	੫੩
ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ	-ਬੀਬੀ ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ	੫੫
ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ - ਮਹਾਨ ਅਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਏ		
ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ	-ਪ੍ਰੋ. ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂੰਗਰ	੬੫
ਸ਼ਾਰਟ ਟਰਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਕੋਰਸ		
ਲੋੜ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ	-ਡਾ. ਪਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ	੭੮
ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਸਿਬੀਆ'	-ਸ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ	੮੨
ਬੋਲਤਿ ਸਾਚ ਪਰਮ ਗਤਿ ਪਾਈ...	-ਸ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਜੋੜਾਸਿੰਘ'	੮੬
ਕੇਸ ਮੋਹਰ ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਦੀ (ਕਵਿਤਾ)	-ਸ. ਸਤਿਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕੋਮਲ	੮੮
ਮਾਂ (ਕਵਿਤਾ)	-ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਕਿਰਨ	੯੦
ਖਬਰਨਾਮਾ		੯੧
ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਹਿਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ		੯੪

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ

ਸਾਵਣਿ ਸਰਸੀ ਕਾਮਣੀ ਚਰਨ ਕਮਲ ਸਿਉ ਪਿਆਰੁ॥ ਮਨੁ ਤਨੁ ਰਤਾ ਸਚ ਰੰਗਿ ਇਕੋ ਨਾਮੁ ਅਧਾਰੁ॥
ਬਿਖਿਆ ਰੰਗ ਕੁੜਾਵਿਆ ਦਿਸਨਿ ਸਭੇ ਛਾਰੁ॥ ਹਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬੂੰਦ ਸੁਹਾਵਣੀ ਮਿਲਿ ਸਾਧੂ ਪੀਵਣਹਾਰੁ॥
ਵਣੁ ਤਿਣੁ ਪ੍ਰਭ ਸੰਗਿ ਮਉਲਿਆ ਸੰਸਾਰੁ ਪੁਰਖੁ ਅਪਾਰੁ॥ ਹਰਿ ਮਿਲਣੈ ਨੋ ਮਨੁ ਲੋਚਦਾ ਕਰਮਿ ਮਿਲਾਵਣਹਾਰੁ॥
ਜਿਨੀ ਸਖੀਏ ਪ੍ਰਭ ਪਾਇਆ ਹਉ ਤਿਨ ਕੈ ਸਦ ਬਲਿਹਾਰੁ॥ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਜੀ ਮਇਆ ਕਰਿ ਸਬਦਿ ਸਵਾਰਣਹਾਰੁ॥
ਸਾਵਣੁ ਤਿਨਾ ਸੁਹਾਗਣੀ ਜਿਨ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਉਰਿ ਹਾਰੁ॥੬॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੪)

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਮਾਝ ਦੀ ਇਸ ਪਾਵਨ ਪਉੜੀ ਦੁਆਰਾ ਸਾਉਣ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਵਰਖਾ ਦੀ ਰੁੱਤ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਿੰਬਾਵਲੀ ਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਰੂਪੀ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਰੂਪੀ ਸਾਉਣ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸੁਹਾਵਣੀ ਤੇ ਅਨੁਕੂਲ ਬਹਾਰ ਦਾ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਆਤਮਿਕ ਲਾਭ ਲੈਂਦਿਆ ਅਤਿ ਦੁਰਲੱਭ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਰੂਪੀ ਪਤੀ ਨਾਲ ਸਦੀਵੀ ਮਿਲਾਪ ਕਰਨ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਗਾਫੀ ਮਾਰਗ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਉਣ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਰੁੱਤ ਇੰਨੀ ਰਸ ਵਾਲੀ ਤੇ ਹਰੀ-ਭਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਰੂਪੀ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਪਤੀ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਕੰਵਲ ਜਿਹੇ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਮਨੋਹਰ ਚਰਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਕੂਲ ਸੁਖਾਵੀਂ ਬਹਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪਿਆਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਭਾਵ ਉਸ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਆਪਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸੱਚੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੀਜ਼ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸਦੀਵੀ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਆਸਰਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਰੰਗ ਭਾਵ ਨਿਰੋਲ ਸੰਸਾਰਿਕਤਾ ਝੁਠੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਮੋਹ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥ ਤੇ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਆਦਿ ਸੁਆਹ ਜਿਹੇ ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨਾ ਆ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸੱਚੇ ਨਾਮ ਦਾ ਤੁਪਕਾ ਹੀ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਪੀਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਕੁਝ ਹੋਰ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਅਨੁਭੂਤੀ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਬਨਸਪਤੀ ਮਾਲਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਹੀ ਵਿਗਸਦੀ-ਮਹਿਕਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਅਸੀਮ ਸਮਰੱਥਾ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਹੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਉਣ ਦੀ ਸੁਹਾਵਣੀ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਮਨ ਤਾਂ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂਘ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਐਪਰ ਆਪਣੀ ਮਿਹਰ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਉਹ ਮਾਲਕ ਆਪ ਹੀ ਹੈ ਭਾਵ ਇਹ ਮੰਜ਼ਲ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਹੀ ਯਤਨਾਂ ਆਦਿ ਕਰਕੇ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਮੈਂ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਆਪਣੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਤੋਂ ਵਾਰੇ-ਬਲਿਹਾਰੇ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਉਣ ਦੀ ਸੁਹਾਵਣੀ ਬਹਾਰ ਦਾ ਲਾਹਾ ਲੈਂਦਿਆਂ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਤਾਂਘ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਬੇਨਤੀ ਜੇਦਤੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਮਾਲਕ ਜੀਓ, ਕਿਰਪਾ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ, ਮੈਨੂੰ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਦੁਆਰਾ ਸੁਆਰ ਲਵੋ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਗੁਰੂ-ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਸੁਆਰਨ ਵਾਲਾ ਭਾਵ ਉਸ ਦਾ ਆਤਮਿਕ ਕਲਿਆਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਰੂਪੀ ਗਲੇ ਵਿਚ ਮਾਲਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸੱਚੇ ਨਾਮ ਦਾ ਹਾਰ ਪਹਿਨ ਲਿਆ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਇਕ ਪਲ ਵੀ ਇਸ ਨਾਮ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵਿਸਾਰਦੀਆਂ, ਸਾਉਣ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਲਕ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਜੁੜੀਆਂ ਬਣਾਉਣ 'ਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਆਓ! ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਏ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਦੀ ਬਹਾਲੀ ਵਾਸਤੇ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀਏ!

ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਅਦੁੱਤੀ ਘਾਲਨਾਵਾਂ ਘਾਲ ਕੇ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਹਾਨੀਅਤ, ਸੱਚੀਆਂ-ਸੁੱਚੀਆਂ ਨੈਤਿਕ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਵਾਸਤੇ ਅਪਣਾਉਣਯੋਗ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਨਿਰਮਲ ਧਰਮ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ। ਹਰੇਕ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਕਾਲ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਕਤ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਅਨੁਸਾਰ ਤਤਕਾਲੀ ਅਨਿਆਂ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਮੂੰਹ ਮੋੜਨ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ।

ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੁਰਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਕਿਉਂਕਿ ਤਤਕਾਲੀ ਹਾਲਾਤ ਕਾਫੀ ਨਾਜ਼ੁਕ ਮੋੜ 'ਤੇ ਪੁੱਜ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਸਤਰਬਧ ਹੋਣ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਤੋਰਨਾ ਪਿਆ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਮਹਿਜ਼ ਸ਼ੌਂਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਕੁਝ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸਮਝਣ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾਧਾ ਹੈ ਬਲਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਵਕਤ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਵੇਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੀ। ਵਕਤ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦੀ ਤਾਂ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨੀ ਹੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਵਕਤ ਦੀਆਂ ਅਨਿਆਈਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸਿੱਝਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੱਖਰੀ ਹੈ ਕਿ ਅਨਿਆਂ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਖਿਲਾਫ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭਾਵ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਨਿਵੇਕਲੇ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਆਈਆਂ ਨੂੰ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਅਨਿਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਘਿਰਣਾ ਕਰਨ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦੀ ਗੁਰੂਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਵਕਤ ਦੇ ਲੋਧੀ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਕ-ਵਿਰੋਧੀ ਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਆਚਰਣਕ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਅਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਵੇਲੇ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਖ਼ਤ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਹਾਕਮ ਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੇ ਕਠੋਰਚਿਤ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰੀ ਸਨ ਪਰ ਸੱਚ ਦੀ ਸਦਾਅ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੰਚਕ ਮਾਤਰ ਵੀ ਭੈਅ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਸੀ। ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤਕ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੱਚ ਦੀ ਸਦਾਅ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ।

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਿਆਪਕ ਪਾਸਾਰ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਹਰਮਨਪਿਆਰਤਾ ਜਦੋਂ ਵਕਤ ਦੇ ਅਨਿਆਂਕਾਰੀ ਤੇ ਕੱਟੜ ਹਠਧਰਮੀ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਨਾ ਸੁਖਾਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਦਰਦੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਹੈ।

ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੂੰ ਮਨ-ਮਸਤਕ ਤੇ ਅੰਤਰਆਤਮਾ ਵਿਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੀ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ।

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਪੁੰਜ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਤਤਕਾਲੀ ਜੁਲਮ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਮੰਦ-ਇਰਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੋਣਹਾਰ ਸਪੂਤ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਦੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਵਾਈ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਲੇਖ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵਕਤ ਦੀ ਜੁਲਮੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਡਟਣ ਦੇ ਆਦੇਸ਼-ਨਿਰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪੂਰਬਲੇ ਹਾਲਾਤ ਵੀ ਕੋਈ ਘੱਟ ਵੰਗਾਰ ਭਰੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਅਨੁਮਾਨ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਦੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਪਾਸ ਮਿੱਸੇ ਪਰਸ਼ਾਦਿਆਂ ਤੇ ਚਾਟੀ ਦੀ ਲੱਸੀ ਦੀ ਸਤਿਕਾਰ ਸਹਿਤ ਭੇਟਾ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਮਿੱਸੇ ਪਰਸ਼ਾਦਿਆਂ ਨਾਲ ਲਿਆਂਦਾ ਗੰਢਾ ਮੁੱਕੀ ਮਾਰ ਕੇ ਭੰਨਣ 'ਤੇ ਇਹ ਬਚਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਤਾ ਜੀ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਯੋਧਾ ਸਪੂਤ ਘੱਲੇਗਾ ਜੋ ਵੈਰੀਆਂ ਦੋਖੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਇਸ ਗੰਢੇ ਨੂੰ ਭੰਨਣ ਵਾਂਗ ਭੰਨੇਗਾ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਮਹਾਨ ਇੱਛਾ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਯੋਧਾ ਸਪੂਤ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਯੋਧੇ ਸਪੂਤ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜੋ ਪਾਵਨ ਸ਼ਬਦ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ-ਭਾਵ ਵਿਚ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਉਸ ਵਿਚ ਰਹਾਉ ਵਾਲੀ ਪਾਵਨ ਪੰਕਤੀ 'ਜੰਮਿਆ ਪੂਤੁ ਭਗਤ ਗੋਵਿੰਦ ਕਾ॥ ਪ੍ਰਗਟਿਆ ਸਭ ਮਹਿ ਲਿਖਿਆ ਧੁਰ ਕਾ' ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਲੇਖ ਕਰਨ ਤੇ ਵਿਚਾਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਾਏ ਪ੍ਰਿਥੀਚੰਦ ਨੇ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੇ ਅਨੇਕ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਪਰ 'ਗੋਵਿੰਦ' ਨੇ 'ਪੂਤੁ ਭਗਤ' ਦੀ ਹਰ ਵਾਰ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਇਉਂ ਦਸ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਮਹਾਨ ਇੱਛਾ ਮੁਤਾਬਕ ਗੁਰੂ-ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਆਗਮਨ ਹੋਇਆ।

ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸੰਸਾਰਿਕ ਆਯੂ ਬੇਸ਼ੱਕ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਸੀ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉੱਚੇ ਤੇ ਬੁਲੰਦ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਸ਼ਾਨੋ-ਸ਼ੌਕਤ ਵਾਲਾ ਸ਼ਾਹੀ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਹਿਨ ਕੇ ਬੇਹੱਦ ਖੂਬਸੂਰਤ ਦਸਤਾਰ ਸੁਹਣੇ ਸੀਸ 'ਪੁਰ ਸਜਾ ਕੇ, ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੋ ਤੇਗਾਂ ਪਹਿਨ ਕੇ, ਤਲੀ 'ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਜਲਾਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਾਜ਼ ਰੱਖ ਕੇ ਪਾਵਨ ਗੁਰਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਏ ਤਾਂ ਜੋ ਤਤਕਾਲੀ ਜੁਲਮੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਕੇ ਜੁਲਮ-ਜਬਰ ਵਿਰੁੱਧ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਦਬਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸਗੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਸਿੱਖ ਹੁਣ ਜੁਲਮ-ਜਬਰ ਵਿਰੁੱਧ ਡਟਣਗੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਕਰਵਾਈ। ਇਉਂ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਸਾਕਾਰ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਤਤਕਾਲੀ ਜੁਲਮੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਵੰਗਾਰ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ

ਦੇ ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਸਿੱਖ ਲੋਕਾਈ 'ਤੇ ਜਬਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਾਜ-ਤਖ਼ਤ ਦਾ ਰੰਚਕ ਮਾਤਰ ਵੀ ਭੈਅ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਗੇ। ਛੇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਦੇਸ਼, ਸੰਦੇਸ਼ ਤੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਭੇਜੇ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਚ ਚੰਗੇ ਸ਼ਸਤਰ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਨਸਲ ਦੇ ਘੋੜੇ ਭੇਟਾ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਅਧੀਨ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ, ਗਤਕਾ, ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਤੇ ਨੇਜ਼ੇਬਾਜ਼ੀ ਆਦਿ ਸਰੀਰਿਕ ਅਭਿਆਸ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਵਾਏ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਕ ਚੰਗੀ ਸਿੱਖ ਸੈਨਾ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ ਜਿਸ ਨੇ ਤਤਕਾਲੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਮੋੜਦਿਆਂ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਦੀ ਫਤਿਹ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬੜੀ ਆਨ ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਦਰਜ ਕਰਾਈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਛੇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਬੁਲਾ ਕੇ ਕੈਦ ਤਕ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਸਨਮਾਨ ਸਹਿਤ ਰਿਹਾਅ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕੈਦ 'ਚ ਦਿਨ ਕੱਟ ਰਹੇ ੫੨ ਰਾਜਿਆਂ 'ਤੇ ਵੀ ਕਿਰਪਾ-ਵਿਸ਼ਟੀ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੰਦ-ਖਲਾਸੀ ਕਰਵਾਈ ਅਤੇ 'ਬੰਦੀ ਛੋੜ ਦਾਤਾ' ਅਖਵਾਏ। ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਕ ਅਦੁੱਤੀ ਸੂਰਬੀਰ ਸਨ ਜੋ ਨਿਰੋਲ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਜੂਝਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲ ਹਕੂਮਤਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ ਸਭਨਾਂ ਟੱਕਰਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਫਤਿਹ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਪੈਦੇ ਖਾਨ ਪਠਾਨ ਆਪ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਹਉਮੈ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ 'ਤੇ ਹੀ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤੇਗ ਦੀ ਧਾਰ ਨਾਲ ਖੁਦ ਸੋਧਿਆ ਅਤੇ ਅੰਤਮ ਸਾਹਾਂ 'ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹਨੇ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਦਿਆਂ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਉਹ ਵੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਆਪਣੀ ਢਾਲ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਛਾਂ ਵੀ ਕੀਤੀ।

ਅਜਿਹੇ ਨਿਰਭਉ ਅਤੇ ਨਿਰਵੈਰ 'ਗੁਰ ਭਾਰੀ' ਦੇ ਸਾਜੇ-ਨਿਵਾਜੇ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਨਾਲ ਗੁਰੂ-ਕਾਲ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਕਾਲ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਅਨਿਆਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸੱਤਾ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਮ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ-ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬ ਭੁਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਖੁਦ ਨੂੰ ਰੱਬ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਘੋਰ ਦੁਖਦਾਇਕ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਮੂਲ ਦੇ ਹਾਕਮ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਵਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸ਼ਾਸਕ ਮੁਲਕ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਸੰਭਾਲ ਰਹੇ ਸ਼ਾਤਰ ਤੇ ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤ ਭਾਰਤੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨਾਲ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਅਦੇ ਤੇ ਇਕਰਾਰ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਲਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਆਪਣੇ ਕੁਦਰਤੀ ਨੇਕ ਸਾਊ ਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰਾਨਾ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਸਦਕਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਬਹੁਪੱਖੀ ਉੱਨਤੀ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਵਕਾਰੀ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਵਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰੀਆਂ। ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਭੁੱਖਮਰੀ ਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭਿਖਾਰੀ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਣਗਣਿਤ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸੱਤਾਧਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਧਰਮ-ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੀ ਫੌਜੀ ਹਮਲਾ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸੱਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ

ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਵਨ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਜੂਨ ੧੯੮੪ ਵਿਚ ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਟੈਂਕਾਂ ਨਾਲ ਢਾਹ ਕੇ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਪੀੜਤ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਮਗਰੋਂ ਨਵੰਬਰ ੧੯੮੪ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਮਹਾਂਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਦੇ ਘੋਰ ਦੁਖਦਾਇਕ ਸਾਕੇ ਵਰਤਾਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤਕ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਪਾਲਿਕਾ ਨੇ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਿਆਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਬਹੁਪੱਖੀ ਅਨਿਆਂ, ਜ਼ੁਲਮ, ਜਬਰ ਤੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਦਾ ਦੌਰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੱਜ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣਤਾ ਦੀ ਸਿਖਰ ਹੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੁਆਰਾ ਬਖਸ਼ੇ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਅੱਜ ਵੀ ਕੌਮੀ ਅਣਖ ਤੇ ਸਵੈਮਾਨ ਦੀ ਮੁੜ-ਬਹਾਲੀ ਵਾਸਤੇ ਡੂੰਘੀ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਤਾਜ਼ਾ ਸਬੂਤ ਪ੍ਰੋ.ਦਵਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ ਦੇ ਕੇਸ ਵਿਚ ਕੇਂਦਰੀ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ 'ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਵੱਲੋਂ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਾਜ਼ਿਬ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਰਹਿਮ ਦੀ ਅਪੀਲ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨਾ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕ ਜਾਂ ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੇ-ਵਾਚਦੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਸ ਨੂੰ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਅੱਖੋਂ-ਪਰੱਖੇ ਕਰ ਛੱਡਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੁਣ ਸਦਾ-ਸਦਾ ਲਈ ਸੱਤਾ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੀ ਰਹਿਣੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੇ ਉੱਤਰ-ਅਜ਼ਾਦੀ ਕਾਲ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਝ ਸਹਿਣ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਉਸ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਜੋ ਕੁਝ ਇਸ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲ ਕਾਲ ਜਾਂ ਅਫਗਾਨ ਕਾਲ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਾਲ ਵਿਚ ਸਹਿਣ ਕੀਤਾ। ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ-ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ-ਜਾਣਨ ਦੀ ਜ਼ਰਾ-ਮਾਸ਼ਾ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ 'ਤੇ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਹੈ ਕਿ ਕੂੜ ਦੀ ਕੰਧ ਅੰਤ ਨੂੰ ਡਿੱਗਣੀ ਹੀ ਹੈ, ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਅਨਿਆਂ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਅੰਤ ਨੂੰ ਰੁਕ ਕੇ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਓਟ-ਆਸਰਾ ਲੈਂਦਿਆਂ ਵੱਡੇ ਉੱਦਮ-ਉਪਰਾਲੇ ਕਰਨੇ ਪੈਣਗੇ। ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦੇ ਕੋਲ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਅਕੱਟ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਚੰਗੇਰੇ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਜ਼ਾਮਨ ਹੈ। ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਇਸ ਮੌੜ 'ਤੇ ਪੂਰਨ ਇਕਜੁੱਟਤਾ ਤੇ ਕੌਮੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਅਨਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਜੁਲਾਈ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਇਸ ਉਚੇਰੇ ਮਨੋਰਥ ਵਾਸਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਢੁਕਵਾਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸੇ ਮਹੀਨੇ ੨ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਿਰਜਨਾ ਦਿਵਸ, ੫ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ੨੧ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦਿਵਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਮੂਹ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਨ-ਮਸਤਕ ਵਿਚ ਵਸਾਉਂਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅਨਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਦਾ ਅਹਿਦਨਾਮਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦਾ ਪਾਵਨ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ:

ਕੂੜ ਨਿਖੁਟੇ ਨਾਨਕਾ ਓੜਕਿ ਸਚਿ ਰਹੀ॥

ਮਹਿਮਾ ਛੇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ

—ਡਾ. ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਿਦਿਆਰਥੀ (ਗੁਰਪੁਰਵਾਸੀ)*

ਸੰਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨਿਰਮਲ ਨਾਮ ਦੇ ਕਈ ਕਵੀ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੋਏ।
ਅੱਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਠੀਕ-ਠੀਕ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਨਾ ਕਠਿਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।
ਮੋਟੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸਮਾਚਾਰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:

੧. ਸੰਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਠਾਕੁਰ (੧੮੦੭-੧੮੯੫)
੨. ਸੰਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਕਵਿੰਦਰ (੧੮੩੦-੧੮੮੬)
੩. ਪੰਡਿਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਟੀਕਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ।
੪. ਪੰਡਿਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜਾਪ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚੱਕਰ ਧਰ ਚਰਿਤ੍ਰ ਚਾਰੁਚੰਦ੍ਰਿਕ ਦੇ ਨਾਮ
ਹੇਠ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਟੀਕਾ ਰਚਣ ਵਾਲੇ।
੫. ਸੰਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨਿਰਮਲ, 'ਕਵਿੰਦਰ' ਸੰਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਾਟੜੇ।
ਜਿਹੜੇ ਸੁਧਾਸਰ ਸ਼ਤਕ ਪਚੀਸਰ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਸਨ।
੬. ਬਾਬਾ ਖੁਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਾਟੜੇ ਭਾਈ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਲਾਹੌਰੀ, ਦੇਹਾਂਤ ੧੯੦੦
ਈ:

ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਵਿਦਵਾਨ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਰਚਨਾ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ,
ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ-ਜਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸੋਭਾ ਦਸਮ ਗੁਰ ਪਰਮ ਉਪਾਸ਼ਕ
ਸਾਹਿਬ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੁਸਟ-ਹਨ ਧਰਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ
ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਵਡਭਾਗ ਸੰਭੂ ਸਮ ਸਰਬ ਸਕਾਤੰਕਰ,
ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਸੁਬੀਰ ਬੀਰ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਵਰ।
ਕਵਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸ੍ਰੀ ਯਸ਼ਵੰਤ ਹਰਿ ਭਰਥ ਦਤ ਅਵਧੂਤ ਵਤ।
ਪਦ ਪਦਮ ਦਸਉ ਉਰ ਧਯਾਤਧਰ ਵਰਨਉ ਪ੍ਰਭਯਸ ਵਿਘਨ-ਹਤ॥

ਇਹ ਵੇਰਵਾ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪ ਉਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪੱਤਰਾ ੨੬ ਉੱਤੇ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ
ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਮਹਿਮਾ-ਪਾਠ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ
ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾਮ
'ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਬੋਧ-ਨਾਟਕ' ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਗੁਰ ਮਹਿਮਾ ਦੇ
ਪ੍ਰਸੰਗ ਉਤਰਾਰਧ-ਪੂਰਬਾਰਧ, ਮਹੀਨਿਆਂ, ਰੁੱਤਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ

* ਸਾਬਕਾ ਇੰਚਾਰਜ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰੀਸਰਚ ਬੋਰਡ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਚਰਿਤ-ਵਰਣਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਮੱਗਰੀ ੨੪ ਪੰਤ੍ਰਿਆਂ 'ਤੇ ਫੈਲੀ ਹੈ। ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਕ ਬਾਰਹਮਾਹ ਭੇਟ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਭਾਵੇਂ ਸੰਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਯਤਨ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ, ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਖੋਚਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤਦ ਵੀ ਅੱਜ ਦੇ ਪੱਚ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਠਿਨਾਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੂਲ ਪਾਠ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅਰਥ ਵੀ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਅਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਬਰਣਨ ਛੰਦ ਪਦ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸੋਢੀ ਕੁਲ ਜਲਧਿ ਪ੍ਰਗਟ ਭਏ ਚੰਦਾ।

ਸਤ੍ਰਨ ਕਰਿ ਕੇਹਰੀ ਗਯਾਨ ਘਨ ਸੰਤਨ ਕੇ ਸੁਖ ਕੰਦਾ।

ਤਿਨ ਜਬ ਸੁਨਾ ਲਹੌਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਇ।

ਫਰਕੇ ਨੈਨ ਭੁਜਾ ਦਹਿਨੇ ਪਿਤ ਲਿਉ ਬਦਲਾ ਮੁਖ ਗਾਇ।

ਛਾਇ ਸਬ ਅੰਗ ਬੀਰ ਰਸ ਮੈ॥੧॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸੋਢੀ ਕੁਲ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਚੰਦ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਗਰ ਵਿੱਚੋਂ ਚੰਦਰਮਾ ਦੇ ਉਪਜਣ ਦੇ ਕਵਿ-ਸੰਕਲਪ ਵਾਲੇ ਰੂਪਕ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ। ਉਹ ਵੈਰੀਆਂ ਲਈ ਬੱਬਰ ਸ਼ੇਰ ਸਮਾਨ ਹਨ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਘਟਾ ਜਿਹੇ (ਭਰੇ ਭਕੁੰਨੇ) ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਤਾਂ ਲਈ ਸੁਖ ਦਾ ਮੂਲ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ (ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ) ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾ ਗਏ ਹਨ। (ਤਦ ਆਪ ਦੀ) ਸੱਜੀ ਭੁਜਾ ਅਤੇ ਨੈਨ (ਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਤਰਬੱਲ ਕਾਰਨ) ਫੜਕ ਉੱਠੇ। ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ ਕਿ ਪਿਤਾ (ਨਾਲ ਹੋਈ ਵਧੀਕੀ) ਦਾ ਬਦਲਾ ਲਵਾਂਗੇ। (ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਣ ਲੈਂਦਿਆਂ) ਹਜ਼ੂਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅੰਗ ਬੀਰ ਰਸ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਗਏ॥੧॥

ਚੇਤ, ਚੌਂਪ ਚੰਦੂ ਪਕੜਣ ਕੀ ਹੁਈ ਅਧਿਕ ਮਨ ਮਾਹੀ।

ਗਾਦੀ ਬੈਠਤ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਸਿਖ ਸਸਤ੍ਰ ਅਸਤ੍ਰ ਸਭ ਲਯਾਹੀ।

ਲਿਖੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਦੇਸਨ ਮੈ ਸਨ ਸਿਖਨ ਮਨ ਭਾਇ।

ਘੋੜੇ ਸਸਤ੍ਰ ਬਸਤ੍ਰ ਬਹੁ ਮੁਲ ਕੇ ਲੈ ਲੈ ਤੁਰਤ ਸਿਧਾਏ।

ਭਾਇ ਗਏ ਸਤਿਗੁਰ ਜਬ ਦੇਖੇ॥੨॥

ਚੇਤ (ਮਹੀਨਾ ਤੇ ਚੇਤਨਾ) ਵਿਚ ਚੰਦੂ ਨੂੰ ਫੜ ਲੈਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਮਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਧੀ। ਗੱਦੀ ਬੈਠਦਿਆਂ (ਛੇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰ) ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਿੱਖ ਸਸਤ੍ਰ ਅਸਤ੍ਰ ਲੈ ਕੇ (ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ) ਆਉਣ। ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਲਿਖ ਕੇ ਘੱਲੇ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਚੰਗੇ ਲੱਗੇ। ਘੋੜੇ, ਕੱਪੜੇ, ਹਥਿਆਰ ਵਡਮੁੱਲੇ ਲੈ-ਲੈ ਕੇ ਸਿੱਖ ਤਤਕਾਲ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਜਦੋਂ (ਇਹ ਭੇਟਾ ਆਈਆਂ) ਵਸਤਾਂ

ਦੇਖੀਆਂ, ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪ੍ਰਗਟਾਈ।

ਚੜ੍ਹੇ ਵਿਸਾਖ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਭੁਖਣ ਬਸਤ੍ਰ ਬਨਾਇ।

ਸਸਤ੍ਰ ਪਹਰ ਕਰ ਦਰਸ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੁਇ ਸਭ ਧਾਮ ਸਿਧਾਏ।

ਸੈਲ ਕਰਨ ਹਿਤ ਚੜ੍ਹੇ ਘੋੜੇ ਪਰ ਸੰਗ ਫੌਜ ਲੈ ਭਾਰੀ।

ਬਿਚਰਨ ਚਲੇ ਸੁਧਾਸਰ ਬਾਹਰ ਖਬਰ ਪਸਰ ਗਈ ਸਾਰੀ।

ਭਾਰੀ ਅਬ ਜਦ ਹੋਵਨਗੇ॥੩॥

ਵਿਸਾਖ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਕਿਰਪਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਜੇਵਰ ਕੱਪੜੇ ਬਣਾਏ। ਸ਼ਸਤਰ ਪਹਿਨੇ (ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਆਏ ਸਿੱਖ) ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਕਿਰਤਾਰਥ ਹੋ ਕੇ (ਕਾਰਜ ਪੂਰਾ ਕਰ ਕੇ) ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਤੇ। (ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ) ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ, ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਸੁਧਾਸਰ (ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ) ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਰਨ ਪਾਉਣ ਚੱਲੇ, ਸਾਰੇ ਖਬਰ ਫੈਲ ਗਈ। ਹੁਣ ਭਾਰੀ ਜੰਗ-ਯੁੱਧ ਹੋਣਗੇ॥੩॥

ਜੇਠ ਤਪਾ ਸੁਨ ਕਰ ਪ੍ਰਿਥੀਆ ਚੰਦੂ ਕੇ ਪਾਸ ਗਿਆ।

ਤੁਹਿ ਮਾਰਨ ਪ੍ਰਣ ਕੀਆ ਸੁਨਤ ਚੰਦੂ ਮਨ ਬਿਕਲ ਭਇਆ।

ਜਹਾਗੀਰ ਢਿਗ ਜਾਇ ਚੁਗਲ ਚੁਗਲੀ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਕੀਨੀ।

ਰਾਜ ਲੈਨ ਕੀ ਮਨਸਾ ਕਰਿ ਬਹੁ ਫੌਜ ਪਾਸ ਰਖ ਲੀਨੀ।

ਦੀਨੀ ਮੈ ਖਬਰ ਪ੍ਰਬਲ ਰਿਪੁ ਕੀ॥੪॥

ਜੇਠ (ਦੀ ਤਪਦੀ ਰੁੱਤ ਵਾਂਗ, ਮਨ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਕਾਰਨ) ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਪ੍ਰਿਥੀਆ ਚੰਦੂ ਪਾਸ ਗਿਆ; (ਜਾ ਕੇ ਆਖਿਆ ਗੁਰੂ ਨੇ) ਤੈਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਚੰਦੂ ਦਾ ਮਨ ਸੁਣ ਕੇ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਗਿਆ। (ਚੰਦੂ ਨੇ) ਜਹਾਂਗੀਰ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਚੁਗਲੀ ਕੀਤੀ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ। (ਕਿ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ) ਰਾਜ ਲੈਣ ਦੀ ਮਨ ਧਾਰ ਕੇ ਬਹੁ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰੱਖ ਲਈ ਹੈ। ਮੈਂ (ਆਪ ਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਇਕ) ਬਲਵਾਨ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਖਬਰ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਦੋਸ਼ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਦੱਸਿਆ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ॥੪॥

ਹਾੜ ਹੈਰਾਨ ਸਾਹ ਦਿਲ ਹੋਇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਬੁਲਵਾਇਆ।

ਗੁਰੂ ਘਰ ਕਾ ਸਿਖ ਜਾਨ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਭ ਬਿਰਤੰਤ ਸੁਨਾਇਆ।

ਸੁਣਿ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਜਾਨੀ ਮਨ ਚੰਦੂ ਲਿਯੋ ਕਾਲ ਬੁਲਾਇ।

ਕਹਾ ਸ਼ਾਹ ਸੋ ਤਿਨ ਬੁਲਵਾਵਹੁ ਜਹਾਗੀਰ ਮਨ ਭਾਇ।

ਭਾਇ ਜੋ ਗੁਰੂ ਕੋ ਹੋਇ ਸੋਈ॥੫॥

ਹਾੜ (ਗੱਲ ਵਿਚਲੀ ਗੁੰਝਲ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ) ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ (ਕਿ ਇਹ ਆਖਰ ਸਭ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਉਂ) ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾ

ਭੇਜਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ (ਅਕਬਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ) ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਜਾਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸੁਣਾਇਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਸੁਣ ਕੇ ਜਾਣ ਗਿਆ ਕਿ ਚੰਦੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ (ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ) ਬੁਲਵਾ ਲਵੋ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਗੱਲ ਜਚ ਗਈ। ਹੋਣੀ ਤਾਂ ਆਖਰ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਭਾਵੇਗੀ॥੫॥

ਸਾਵਣ ਸੁਣਿ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਮੁਖ ਕੀ ਸਾਹ ਕਹਾ ਤੁਮ ਜਾਵਹੁ।

ਹਮਰੀ ਅਰਜ ਅਪਨੀ ਦਾਨਾਈ ਜਿਉਂ ਤਿਉਂ ਕਰ ਗੁਰੁ ਲਿਆਵਹੁ।

ਸੁਨ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਗੁਰੁ ਦਿਸ ਚਲ ਕੈ ਆਇ ਬੰਦਨਾ ਕੀਨ।

ਹੀਨ ਅਤੇ ਸੋ ਤਬ ਅਰਜ ਕਰੀ॥੬॥

ਸਾਵਣ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਦੀ ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਤੂੰ ਜਾਹ। ਸਾਡੀ ਬੇਨਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਿਆਣਪ ਵਰਤ ਕੇ ਜਿਉਂ ਬਣੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਆ। (ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹੁਕਮ) ਸੁਣ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲ ਆਇਆ। (ਆ ਕੇ) ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਆਪਣੀ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਦਾਸ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ॥੬॥

ਭਾਦੋਂ ਭਲਾ ਗੁਰੂ ਕਹਿ ਕਰ ਡੇਰਾ ਤਿਨਕਾ ਕਰਵਾਇਆ।

ਖਾਨ ਪਾਨ ਸਭ ਦੈ ਤਿਨ ਕੋ ਚਲਨੇ ਕਾ ਸਾਜ ਬਣਾਇਆ।

ਉਹਾਂ ਅਨੇਕ ਜਤਨ ਕਰ ਪ੍ਰਿਥੀਆ ਸਾਹ ਸਮੀਪ ਸਿਧਾਇਆ।

ਚੰਦੂ ਸੁਲਹੀ ਪਾਤਿਸਾਹ ਸੇ ਕਹਿ ਕਰ ਇਕ ਗ੍ਰਾਮ ਦਿਵਾਇਆ।

ਪਾਯ ਲੀਆ ਮਾਲਵ ਮੈ ਕੋਠਾ॥੭॥

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ-ਭਾਵ ਜਾਣ ਕੇ ਭਾਦੋਂ ਵਿਚ ਭਲਾ ਆਪ ਡੇਰਾ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ, ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਚੱਲਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਓਧਰ ਪ੍ਰਿਥੀਆ ਅਨੇਕਾਂ ਯਤਨ ਕਰ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਚੰਦੂ ਅਤੇ ਸੁਲਹੀ ਖਾਨ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੁਆ ਦਿੱਤਾ। (ਪ੍ਰਿਥੀਏ ਨੇ) ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਇਕ ਕੋਠਾ ਉਸਾਰ ਕੇ (ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਮ) ਕੋਠਾ ਗੁਰੂ ਰੱਖਿਆ॥੭॥

ਅੱਸੂ ਆਸਾ ਚੰਦੂ ਪਕੜਨ ਕੀ ਕਰ ਸਤਿਗੁਰ ਚਾਲੇ।

ਖਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਕੁਛ ਫੌਜ ਸੰਗ ਹੈ ਪਹੁੰਚੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹਾਲੇ।

ਡੇਰਾ ਕਰ ਜਮਨਾ ਤਟ ਪਰ ਪੁਨ ਖਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਕਹਿ ਆਏ।

ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸੁਨਿ ਖੁਸੀ ਭਇਆ ਚੰਦੂ ਝੂਠਾ ਠਹਿਰਾਇ।

ਬਾਇਮਾਰਾ ਨਿਸ਼ਚੇ ਜਾਨਾ॥੮॥

ਅੱਸੂ ਮਹੀਨੇ ਚੰਦੂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦੀ ਆਸ ਲੈ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ (ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੱਲ) ਚੱਲ ਪਏ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਕੁਝ ਫੌਜ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਪਹੁੰਚੇ ਦੇਖ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ

ਹਿਲਜੁਲ ਹੋਈ। ਜਮਨਾ ਕੰਢੇ ਡੇਰਾ ਕਰ ਕੇ ਫੇਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸ ਆਏ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਿਹਰ ਧਾਰ ਕੇ ਆ ਗਏ ਹਨ। ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਇਹ ਕਾਰਜ, ਝੁਰਦੇ ਰਹਿਣ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੀ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਠਹਿਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜਮਨਾ ਕੰਢੇ ਕਰਵਾਇਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ (ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ ਆਉਣਾ ਸੁਣ ਕੇ) ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਤੇ ਚੰਦੂ ਨੂੰ ਝੂਠਾ ਸਮਝਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਉ ਮਾਰਿਆ (ਪਗਲਾ) ਨਿਸ਼ਚੇ ਕਰ ਕੇ ਜਾਣਿਆ॥੮॥

ਕਤਕ ਕਰੀ ਸਲਾਹ ਮਿਲਨੇ ਕੀ ਪ੍ਰਾਤਹਿ ਗੁਰੂ ਬੁਲਵਾਏ।

ਉਚ ਸਿੰਘਾਸਨ ਪਰ ਬਿਠਾਇ ਚਰਚਾ ਕਰ ਸੁਨਿ ਸੁਖ ਪਾਏ।

ਰੂਪ ਦੇਖ ਬਚ ਸੁਨਤ ਮਗਨ ਮਨ ਡੇਰੇ ਚਲ ਪ੍ਰਨ ਨਾਲ।

ਤਾਹਿ ਬਿਠਾਏ ਆਪ ਗੁਰੂ ਗਮਨੇ ਚੰਦੂ ਸਿਰ ਕੇ ਕਾਲ॥੯॥

ਕੱਤਕ ਮਿਲਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਕਰ ਕੇ ਸਵੇਰ ਸਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੁਲਵਾਏ। ਉੱਚੇ ਸਿੰਘਾਸਨ ਉੱਤੇ (ਆਦਰ ਨਾਲ) ਬਿਠਾ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਸੁਣ ਕੇ ਸੁਖ ਲਿਆ। ਰੂਪ ਦੇਖ ਕੇ ਬਚਨ ਸੁਨ ਕੇ (ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ) ਮਨ ਮਗਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਡੇਰੇ ਆ ਗਿਆ। (ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ) ਬਿਠਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਸਵਾਰ ਹੋਏ ਜਿਵੇਂ ਚੰਦੂ ਦਾ ਕਾਲ ਸਿਰ 'ਤੇ ਝੁਲਿਆ।

ਮਘਰ ਮਨ ਚਿੰਤਾ ਚੰਦੂ ਬਹੁ ਦ੍ਰਬਯ ਨਜ਼ੁਮੀ ਦੀਏ।

ਜਹਾਂਗੀਰ ਮਨ ਭ੍ਰਮ ਡਰਾਇ ਜਪ ਹਿਤ ਗੁਰ ਤਿਆਰੀ ਕੀਏ।

ਕਿਲੇ ਗੁਆਲੀਅਰ ਕੇ ਪਹੁੰਚੇ ਚਾਰ ਸਿਖ ਸੰਗ ਲਯਾਇ।

ਚਾਲੀ ਦਿਨ ਗੁਰ ਰਹੇ ਤਹਾਂ ਸੁਨ ਨਰ ਨਾਰਿਨ ਦੁਖ ਪਾਇ।

ਭਾਏ ਕਿਆ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਮਨ ਮੇ॥੧੦॥

ਮੱਘਰ ਚੜਿਆ (ਪਾਲੇ ਦਾ ਯੁੱਗ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ) ਚੰਦੂ ਨੇ ਜੋਤਸ਼ੀ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਦੇ ਮਾਰੇ ਨੇ, ਬਹੁਤ ਧਨ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ (ਸਾੜ੍ਹ-ਸਤੀ) ਦਾ ਭੈ ਜਗਾਇਆ। ਜਪ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ (ਬੇਨਤੀ ਕਰਵਾਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸੋਂ) ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ। (ਗੁਰੂ ਜੀ ਚਾਰ ਸਿੱਖ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਚਾਲੀ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਥਾਂ ਰਹੇ। ਨਰ ਨਾਰੀ (ਸੁਣ ਕੇ) ਦੁਖੀ ਹੋਏ। (ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ) ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਮਨ ਕੀ ਭਾਉਂਦਾ ਹੈ॥੧੦॥

ਪੋਹ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿਵਸ ਬੀਤੇ ਜਬ ਜੇਠਾ ਸਿਖ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰੇਰਾ।

ਅਰਧ ਨਿਸਾ ਬਨ ਸਿੰਘ ਰੂਪ ਜਹ ਜਹਾਂਗਰਿ ਤਹ ਘੇਰਾ।

ਪ੍ਰਾਤ ਬਰਮਇ ਗੁਰ ਕੋ ਨਹਿ ਤੋ ਸਾਢਸਤੀ ਤਵ ਆਇ।

ਅਸ ਕਹਿ ਡਰ ਦੈ ਲੋਪ ਭਇਆ ਦਿਖ ਸਾਹ ਨੀਦ ਨਹਿ ਪਾਏ।

ਹਾਇੰ ਅਬ ਕੌਨ ਉਪਾਇ ਕਰੈ॥੧੧॥

ਪੋਹ ਚੜ੍ਹਿਆ ਜਪਦੇ ਨਿਠੇ ਦਿਨ ਬੀਤ ਲਏ ਤਦ ਜੇਠਾ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਿਆ; ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਜਿੱਥੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੁੱਤਾ ਸੀ, ਜੇਠੇ ਨੇ ਜਾ ਘੇਰਿਆ, ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, ਜੇ ਤੈਂ ਸਵੇਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬੁਲਵਾਇਆ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਸਿਰ ਸੱਚਮੁਚ ਸਾਡੂ-ਸਤੀ ਆ ਜਾਏਗੀ। ਏਦਾਂ ਕਹਿ ਕੇ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਡਰ ਦੇ ਕੇ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਲੋਪ ਹੋ ਗਏ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਨੀਂਦ ਹਰਾਮ ਹੋ ਗਈ। ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਕੀ ਉਪਾਉ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ॥੧੧॥

ਮਾਘ ਮੁਲਾਣੇ ਜਤਨ ਕਰ ਗਏ ਕਰ ਅਰਧ ਨਿਸਾ ਫਿਰ ਆਇਆ।

ਡਰਾ ਸ਼ਾਹ ਤੋਬਾ ਤੋਬਾ ਕਰ ਪ੍ਰਾਤ ਵਕੀਲ ਪਠਾਇਆ।

ਗੁਰੂ ਕਹਿ ਬਾਵਨ ਰਾਜੇ ਕੈਦੀ ਪ੍ਰਥਮ ਨਿਕਾਲ ਇਨਾਹਿ।

ਲਿਖਾ ਵਕੀਲ ਸਾਹ ਡਰ ਬੋਲਾ ਛੋਡ ਦੇਹੁ ਸਭ ਤਾਂਹਿ।

ਜਾਹਿੰ ਘਰ ਗੁਰ ਜਲਦੀ ਆਵੈ॥੧੨॥

ਮੁਲਾਣੇ ਸਭ ਦੁਆ (ਤਾਵੀਜ਼-ਧਾਗੇ) ਕਰ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਸਿੱਖ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੁੜ ਆਇਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਡਰ ਗਿਆ। ਤੋਬਾ-ਤੋਬਾ ਪੁਕਾਰਦੇ ਨੇ ਸਵੇਰੇ ਵਕੀਲ ਭੇਜਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ (ਵਕੀਲ ਨੂੰ) ਕਿਹਾ, ਬਵੰਜਾ ਹੀ ਰਾਜੇ ਜੋ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹਨ, ਪਹਿਲਾਂ ਛੱਡੇ ਜਾਣ। ਵਕੀਲ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਬਚਨ ਲਿਖ ਭੇਜਿਆ। ਡਰਦੇ ਮਾਰੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ। (ਰਾਜੇ) ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਛੇਤੀ ਆਉਣ॥੧੨॥

ਫਾਗੁਣ ਫਕੜੇ ਪਾਲੇ ਗੁਰ ਕੇ ਨਿਕਲੇ ਸਭ ਹੀ ਰਾਜੇ।

ਗੁਰ ਅਸਵਾਰ ਹੋਇ ਕਰ ਪਹੁੰਚੇ ਜਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਬਿਰਾਜੇ।

ਉਠ ਬਿਠਾਇ ਕਹਿ ਸੇਵਾ ਕਯਾ ਅਬ ਕਰੋਂ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ।

ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਭਰਪੂਰ ਕੀਆ ਸਬ ਜਿਨ ਦੀਨਾ ਤੁਹਿ ਰਾਜ।

ਆਜ ਡੇਰੇ ਹੁਇ ਫਿਰ ਆਵੈ॥੧੩॥

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਫੜੇ ਹੋਏ ਰਾਜੇ ਸਭ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਕੈਦੋਂ ਨਿਕਲੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਥਾਂ ਆਏ ਜਿੱਥੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਸੀ। ਉੱਠ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਬਿਠਾਇਆ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਪੁੱਛੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, “ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਭਰਪੂਰੀਆਂ ਬਖਸ਼ੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰਾਜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ (ਬਾਬਰ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸਾਖੀ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਹੈ)। ਅੱਜ ਡੇਰੇ ਫਿਰ ਆਈਏ॥੧੩॥

ਪਾਵਸ ਪਰ ਪੁਸ਼ਾਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਚਾਰ ਸਿਖ ਸੰਗ ਲਿਆਏ।

ਬੈਠ ਸਾਹ ਕੇ ਨਿਕਟ ਕਪੂਰਨ ਕੀ ਸਿਮਰਨੀ ਦਿਖਾਏ।

ਸਾਹ ਕਹਾ ਇਕ ਐਸਾ ਅਦਭੁਤ ਮਣਕਾ ਮੁੜ ਕੋ ਦੇਹੁ।

ਤਸਬੀ ਕਾ ਸੁਮੇਰੁ ਕਰ ਰਾਖਹੁ ਕਹਿ ਗੁਰ ਸਭ ਹੀ ਲੇਹੁ।

ਲੇਹੁ ਆਗੇ ਇਕ ਜੈਸ ਲਈ॥੧੪॥

ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪਹਿਨ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਚਾਰ ਸਿੱਖ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਏ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨੇੜੇ ਬੈਠ ਕੇ ਕਪੂਰੀ ਸਿਮਰਨੀ ਦਿਖਾਈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਅਦਭੁਤ ਮਣਕਾ ਮੈਨੂੰ ਬਖਸ਼ੋ! ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਸਬੀ (ਮਾਲਾ) ਦਾ ਸੁਮੇਰ (ਸਿਰੇ ਦਾ ਮਣਕਾ) ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਾਂਗਾ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਅੱਗੇ ਇਕ ਮਾਲਾ ਲਈ ਹੈ, ਇਹ ਵੀ ਲੈ ਲਓ॥੧੪॥

ਸਰਦ ਕਮਲ ਮੁਖ ਬਾਣੀ ਸੁਣ ਕਹਿ ਨਹਿ ਆਗੇ ਮਮ ਪਾਸਾ।

ਸੁਨ ਗੁਰ ਬੋਲੇ ਪਿਤਾ ਹਮਾਰੇ ਤੁਮ ਘਰ ਕੀਨਾ ਬਾਸਾ।

ਤਿਨ ਕੇ ਗਲ ਮਾਲਾ ਕਪੂਰ ਕੀ ਐਸੀ ਨਹਿ ਇਸ ਦੇਸ।

ਤਹੰ ਗੁਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਏ ਕਰ ਮਸਕੀਨੀ ਭੇਸ।

ਲੇਸ ਭਰ ਪੀੜ ਨਹੀਂ ਜਾਨੀ॥੧੫॥

ਸਰਦ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਖਿੜੇ ਕਮਲ ਜਿਹੇ ਮੁਖੜੇ ਤੋਂ ਬਾਣੀ ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੁਣ ਕੇ ਬੋਲੇ, ਅਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਜਦੋਂ ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਠ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕਪੂਰੀ ਮਾਲਾ ਸੀ। ਇਸ ਜੇਹੀ ਇਸ ਦੇਸ ਵਿਚ ਹੋਰ ਨਹੀਂ, ਉਸੇ ਟਿਕਾਣੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾ ਗਏ, ਮਸਕੀਨੀ ਧਾਰ ਕੇ। ਲੇਸ ਬਰਾਬਰ ਵੀ (ਹੋਏ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦੀ) ਪੀੜ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ॥੧੫॥

ਹਿਮ ਸਮ ਸ਼ਾਹ ਕੰਪ ਕਰ ਬੋਲਾ ਪੀੜਾ ਮਮ ਘਰ ਕੈਸੇ।

ਚੰਦੁ ਕੇ ਘਰ ਰਹੇ ਸੁਨੇ ਹਮ ਕਰਿ ਪੂਜਾ ਸਿਖ ਜੈਸੇ।

ਸੁਨ ਗੁਰ ਕਹਾ ਦੁਖਾਉ ਨ ਹਮ ਕਉ ਇਹ ਤੇਰੇ ਸਿਰ ਭਾਰਾ।

ਪਿਤਾ ਬੈਰ ਤਬਹੀ ਲੇਵੈਗੇ ਜਬ ਚਲਹੁ ਪ੍ਰਭੂ ਦਰਬਾਰਾ।

ਧਾਰ ਹਮ ਸਭ ਮਨ ਮੈ ਰਾਖੀ॥੧੬॥

ਬਰਫ ਵਾਂਗ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੰਬ ਗਿਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ, ਮੇਰੇ ਘਰ ਪੀੜਾ ਕੀ ਕੰਮ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਚੰਦੂ ਦੇ ਘਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਵਾਂਗ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿਹਾ, ਸਾਨੂੰ ਦੁਖਾਉ ਨਹੀਂ (ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਤੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ) ਤੇਰੇ ਸਿਰ ਭਾਰ ਹੈ। ਪਿਤਾ ਦਾ ਬਦਲਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਵਾਂਗੇ ਜਦੋਂ ਰੱਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਪੇਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਭ ਮਨ ਵਿਚ ਧਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ॥੧੬॥

ਸਿਸਰ ਸਮਾਨ ਪਾਤ ਸੁਖ ਝੜ ਗਏ ਸ੍ਰਵਨ ਸੁਣੀ ਗੁਰ ਬਾਣੀ।

ਚੰਦੁ ਲੀਆ ਬੁਲਾਇ ਸਭਾ ਮਹਿ ਕਹੁ ਗੁਰ ਕਹਾ ਗੁਮਾਨੀ।

ਸੁਨ ਚੁਪ ਰਹਾ ਜਰਦ ਮੁਖ ਹੋਇਆ ਥਰ ਥਰ ਕੰਪਨ ਲਾਗਾ।

ਖੂਨੀ ਜਾਨ ਸੌਂਪ ਦੀਆ ਗੁਰ ਸਿਖ ਜੇਠਾ ਉਠ ਬਡ ਭਾਗਾ।

ਭਾਗ ਬੁਰਾ ਜਾਗਾ ਤਬ ਤਿਸ ਕਾ॥੧੭॥

ਪੱਤਝੜ ਦੀ ਰੁੱਤ ਵਾਂਗ ਸੁਖ ਦੇ ਪੱਤੇ ਝੜ ਗਏ, ਜਦੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਚਨ ਸੁਣੇ ਤਾਂ ਚੰਦੂ ਨੂੰ ਸਭਾ ਵਿਚ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ‘ਕਹੁ ਗੁਮਾਨੀਆ, ਹੁਣ ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈਂ?’ ਸੁਣ ਕੇ ਚੁੱਪ ਫੜ ਲਈ, ਮੂੰਹ ਪੀਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਥਰ ਥਰ ਕੰਬਣ ਲੱਗਿਆ। ਖੂਨੀ ਜਾਣ ਕੇ (ਚੰਦੂ ਨੂੰ) ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਸਿੱਖ ਜੇਠਾ, ਵੱਡੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਉਠਿਆ। ਤਦ ਉਸ (ਚੰਦੂ ਦਾ) ਬੁਰਾ ਭਾਗ ਜਾਗਿਆ॥੧੭॥

ਰਿਤੂ ਬਸੰਤ ਸਮ ਫੂਲੇ ਸਿੱਖ ਤਿਸ ਫੜ ਲਿਆਯ ਮੁਸਕਾਂ ਬਾਧੀ।

ਮਾਰ ਘਸੀਟਤ ਡੇਰੇ ਲਿਆਏ ਘਰ ਤਿਸ ਆਈ ਆਂਧੀ।

ਪਾਛੇ ਗੁਰੂ ਸੁਨਾਈ ਸਭ ਸੋਂ ਇਸ ਭੇਜੀ ਕੁਤਮਾਈ।

ਮੇਰੀ ਈਂਟ ਲਗੀ ਚੌਬਾਰੇ ਕੀ ਸੁਨ ਗੁਰ ਦਈ ਹਟਾਇ।

ਖਾਇ ਰਿਸ ਤਬ ਇਸ ਪਾਪ ਕੀਆ॥੧੮॥

ਬਸੰਤ ਦੀ ਰੁੱਤ ਵਾਂਗ ਸਿੱਖ ਖਿੜ ਗਏ ਉਸ (ਚੰਦੂ ਨੂੰ) ਫੜ ਲਿਆਏ, ਮੁਸਕਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਲਈਆਂ। ਮਾਰਦੇ-ਘਸੀਟਦੇ ਡੇਰੇ ਲੈ ਆਏ, ਉਸ ਦੇ ਘਰ (ਸੋਗ ਦੀ) ਹਨੇਰੀ ਆ ਗਈ। ਪਿੱਛੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸਭ ਨੂੰ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਕੁਤਮਾਈ ਭੇਜੀ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ (ਪੁਰੋਹਿਤਾਂ ਨੂੰ) ਕਿਹਾ ਸੀ, ਤੁਸੀਂ ਚੌਬਾਰੇ ਦੀ ਇੱਟ ਮੇਰੀ ਨੂੰ ਲਾ ਰਹੇ ਹੋ! ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ (ਸੰਗਤ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ) ਸ਼ਗਨ ਲੈਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਗੁੱਸਾ ਖਾ ਕੇ (ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਦਾ) ਪਾਪ ਕੀਤਾ। ੧੮॥

ਗ੍ਰੀਖਮ ਆਗ ਲਗੀ ਇਸ ਕੋ ਅਪਨੀ ਕਰਨੀ ਨ ਬਿਚਾਰੀ।

ਝੂਠੇ ਕਹਿ ਕਰ ਸ਼ਾਹ ਤਪਾਇਆ ਸਤਿਗੁਰ ਲੀਏ ਹਕਾਰੀ

ਗਏ ਲਾਹੌਰ ਦਗਾ ਕਰ ਇਸ ਪਾਪੀ ਨੇ ਬਹੁ ਦੁਖ ਦੀਨਾ।

ਛਮਾ ਸਰੂਪ ਪਿਤਾ ਜੀ ਹਮਰੇ ਸਭ ਤਨ ਪਰਸਹਿ ਲੀਨਾ।

ਕੀਨ ਜਸ ਤਸ ਅਬ ਫਲ ਪਾਇਆ॥੧੯॥

ਗਰਮੀ ਦੀ ਰੁੱਤ ਵਾਂਗ (ਅਕਾਰਨ) ਅੱਗ ਲੱਗੀ ਇਸ ਨੂੰ (ਚੰਦੂ ਨੂੰ) ਆਪਣੀ ਕਰਨੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣੀ। ਅਰਥਾਤ ਸਾਰਾ ਵਿਗਾੜ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੁਬੋਲ ਨਾਲ ਪਾਇਆ। ਪਰ ਦੋਸ਼ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਮਝਿਆ। ਝੂਠੀਆਂ ਉੱਜਾਂ ਲਾ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਭੜਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰ ਬੁਲਾ ਲਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਾਹੌਰ (ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ) ਸੱਦੇ ਗਏ। ਇਸ (ਚੰਦੂ) ਨੇ ਮਨ ਦੇ ਪਾਪ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਸਾਡੇ ਖਿਮਾ ਸਰੂਪ ਸਨ, ਸਭ (ਵਧੀਕੀਆਂ) ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤਨ 'ਤੇ ਸਹਿ ਲਈਆਂ। ਪਰ

ਜਿਹਾ (ਬੁਰਾ) ਕਰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ ਹੁਣ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਫਲ ਪਾ ਲਿਆ ਹੈ॥੧੯॥

ਉਤਰਾਇਣ ਗੁਰ ਇਵ ਬਾਤ ਸੁਣੀ ਸਭ ਸਾਹ ਸਹਿ ਬਿਸਮਾਏ।

ਭੂਲ ਛਿਆਇ ਬਿਨੈ ਕਰ ਗੁਰੁ ਸੰਗ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਚਲ ਆਏ।

ਚੰਦੁ ਹਾਥ ਚੰਡਾਲ ਸ੍ਰਾਨ (ਸੁਆਨ) ਜਿਮ ਇਕ ਇਕ ਟੁਕੜਾ ਡਾਰਾ।

ਮਾਰੈ ਬਹੁ ਸਿਖ ਨਿਤ ਸੁਨ ਸੁਨ ਕੈ॥੨੦॥

ਉਤਰਾਇਣ (ਵਰ੍ਹੇ ਦੇ ਉਭਾਰ) ਵਾਂਗ ਗੁਰ ਦੀ ਇਹ ਬਾਤ ਜਦੋਂ ਸਭਨਾ ਸੁਣੀ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਇਆ। ਚੰਦੂ ਦੇ ਹੱਥ ਚੰਡਾਲ ਦੇ ਕੁੱਤੇ ਵਾਂਗ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਟੁਕੜਾ ਪਾਇਆ ਗਿਆ। ਬਹੁਤ ਸਿੱਖ ਨਿਤ ਸੁਨ ਸੁਨ ਕੇ ਮਾਰਦੇ ਰਹੇ॥੨੦॥

ਦਖਣਾਇਣ ਲਾਹੌਰ ਲੈ ਗਏ ਇਕ ਭੜਭੁੰਜੇ ਕੀ ਹੱਟੀ।

ਮਾਰਾ ਕੜਛਾ ਤਪਤ ਟੇਟੇ ਪਰ ਪ੍ਰਾਣ ਗਏ ਜਮ ਬਾਟੀ।

ਕਰੀ ਪ੍ਰਤੱਗਯਾ ਪੂਰੀ ਕੀਨੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਗੁਰ ਦੇਉ।

ਬਾਰਹ ਮਾਹ ਕਹੇ ਖਟ ਰਿਤੁ ਪੁਨ ਦੁਇ ਆਯਣ ਲਖ ਲੇਉ।

ਸੇਉ ਗੁਰ ਸੰਤ ਹਰੀ ਭਾਈ॥੨੧॥

ਦਖਣਾਇਣ (ਵਰ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਾਂਗ) ਲਾਹੌਰ ਲੈ ਗਏ, ਇਕ ਭੜਭੁੰਜੇ ਦੀ ਹੱਟੀ 'ਤੇ ਜਦ ਪਹੁੰਚੇ (ਰਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਭੜਭੁੰਜਾ ਓਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਭੁੱਜਦੀ ਰੇਤ ਪਵਾਈ ਸੀ) ਉਸ ਨੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਤਪਦਾ ਕੜਛਾ ਮਾਰਿਆ ਤਾਂ ਉਸ (ਚੰਦੂ) ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਜਮ ਦੇ ਦੁਆਰ ਗਏ। ਗੁਰਦੇਵ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਜੋ ਪ੍ਰਤੱਗਯਾ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਉਹ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ। ਕਵੀ ਅਗਲੀਆਂ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਦੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਅਸੀਸ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਭਾਈਓ ਗੁਰੂ, ਸੰਤ ਅਤੇ ਹਰੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੋ॥੨੧॥

ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਸਤਾਰ ਚੇਤਨਾ ਮਾਰਚ

ਸਰਦਾਰੀਆਂ ਯੂਥ ਕਲੱਬ ਵੱਲੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਮਿਤੀ ੩ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੧੧ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੰਗਸਰ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ੧੦ਵੀਂ ਜੈਤੋਂ ਤੋਂ ਦੀਨਾ ਕਾਂਗੜ ਤਕ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਦਸਤਾਰ ਚੇਤਨਾ ਮਾਰਚ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੰਦਗੜ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਦਸਤਾਰ ਚੇਤਨਾ ਮਾਰਚ ਦਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮਾਰਚ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਦਬੜੀਖਾਨਾ ਵਿਖੇ ਇਸ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਚੇਤਨਾ ਮਾਰਚ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ

-ਬੀਬੀ ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ ਲੱਖਪੁਰ*

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਗੰਮੀ ਸੋਚ, ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਅਤੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ ਸੁਪਰੀਮ ਅਦਾਲਤ ਸ੍ਰੀ (ਅਕਾਲ ਬੁੰਗਾ) ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨੀਂਹ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰ-ਕੰਵਲਾਂ ਨਾਲ ੧੬੦੬ ਵਿਚ ਰੱਖੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਚਿਣਵਾਈ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਅਹਿਮ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ, ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਜਥੇਦਾਰ ਵਜੋਂ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ।

ਤਖਤ ਪੂਜ ਕਰਬੇ ਨਿਮਿੱਤ, ਗੁਰਦਾਸ ਭਾਈ ਠਹਰਾਇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਕੇ ਮੁਗਲ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਅਸੰਭਵ ਹੈ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਮਹਿਬੂਬ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਅਸਰ ਕਬੂਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦਲ-ਭੰਜਨ ਸੂਰਮੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਬਣਾਉਣ, ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੇਸਰੀ ਬਾਣਾ ਪਹਿਨ ਸੀਸ 'ਤੇ ਦਸਤਾਰ ਅਤੇ ਕਲਗੀ ਸਜਾ ਕੇ ਗੁਰਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਏ।

ਪ੍ਰੀਤ ਪੁਸ਼ਾਕ ਧਰੀ ਸੁਖਸਾਗਰ ਔ ਕਲਗੀ ਗੁਰ ਸੀਸ ਸੁਹਾਵੈ॥

ਸਿੱਖ ਰਿਲੀਜ਼ਨ ਵਿਚ ਮੈਕਾਲਫ਼ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਪੇਟੀ ਮੇਰੀ ਮਾਲਾ ਹੋਵੇਗੀ, ਮੇਰੀ ਦਸਤਾਰ ਉੱਪਰ ਕਲਗੀ ਸਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦਿਸੇਗੀ।”

ਸਿਆਸਤ ਧਰਮ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਹੈ ਉਸ ਵਕਤ ਆਪ ਨੇ ਗਰੀਬਾਂ, ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਤੇ ਅਨਾਥਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਮੀਰੀ ਅਤੇ ਪੀਰੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਪਹਿਨੀਆਂ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੇਸਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਝੁਲਾਏ ਜੋ ਧਰਮ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ ਅਤੇ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਸਮੇਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਤਖਤ ਸਾਰੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਤਖਤਾਂ ਤੋਂ ਵੱਡੇਰਾ ਕਰ ਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਵੇ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਧਰਮ ਦੀ ਤਾਬਿਆਦਾਰ ਰਹੇ।

* ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ: ਲੱਖਪੁਰ, ਤਹਿਸੀਲ ਫਗਵਾੜਾ (ਕਪੂਰਥਲਾ)। ਮੋ: ੯੮੧੫੬-੧੪੯੫੬.

ਬੇਸ਼ਕ ਸਿਆਸਤ ਧਰਮ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਹੈ, ਉਸ ਵਕਤ ਆਪ ਜੀ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਡਰੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਈ, ਅਨਿਆਂ ਸਹਿਣਾ ਵੀ ਅਨਿਆਂ ਕਰਨ ਵਾਂਗ ਪਾਪ ਹੈ, ਗੁਰਮਤਿ ਅਨਿਆਂ ਅਤੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਨੂੰ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਮਰਣੁ ਮੁਣਸਾ ਸੂਰਿਆ ਹਕੁ ਹੈ ਜੋ ਹੋਇ ਮਰਨਿ ਪਰਵਾਣੇ॥

ਸੂਰੇ ਸੇਈ ਆਗੈ ਆਖੀਅਹਿ ਦਰਗਹ ਪਾਵਹਿ ਸਾਚੀ ਮਾਣੇ॥

ਦਰਗਹ ਮਾਣੁ ਪਾਵਹਿ ਪਤਿ ਸਿਉ ਜਾਵਹਿ ਆਗੈ ਦੂਖੁ ਨ ਲਾਗੈ॥

(ਪੰਨਾ ੫੭੯-੮੦)

ਜਿਸ ਵਕਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਭਗਤੀ-ਸ਼ਕਤੀ, ਸੰਤ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਜੋੜਿਆ ਉਸ ਵਕਤ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਜਬਰ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਬੋਲ-ਬਾਲਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰ ਕੇ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿੱਥੇ ਸੰਗਤ ਸ਼ਸਤਰ ਅਤੇ ਸੁਹਣੇ ਘੋੜੇ ਲੈ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਉੱਥੇ ਸੂਰਬੀਰ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਜਵਾਨੀਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅੱਗੇ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਮਾਝੇ ਅਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ੫੦੦ ਜਵਾਨ ਭਰਤੀ ਹੋਏ। ਸਰ ਚਾਰਲਸ ਅਨੁਸਾਰ, “ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਦੇ ਬੀਜ ਪਾਏ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਧੇ ਫੁਲੇ।”

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜੰਗੀ ਸੁਭਾਅ ਭਰਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਕਰਤਵ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ੫੨ ਫੌਜੀ ਭਰਤੀ ਕੀਤੇ ਜੋ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਗੁੰਮਟਾਲਾ ਕਸਬੇ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਸ਼ਸਤਰ-ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦੇ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਭਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਢਾਡੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, “ਹੁਣ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲਲਕਾਰਾਂ ਨਿਕਲਣ। ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਕੌਮ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਨ। ਤੁਹਾਡੀ ਢੱਡ ਦੀ ਠੱਪ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਟੁੰਬ ਕੇ ਜਗਾਏ। ਤੁਹਾਡੇ ਗਜ ਦੇ ਘੰਗਰੂ ਕੁਰਬਾਨੀ ਲਈ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਚਾਅ ਪੈਦਾ ਕਰਨ। “ਇਸ ਸੇਵਾ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸੁਰਸਿੰਘ ਦੇ ਭਾਈ ਨੱਥਾ ਮੱਲ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਅਬਦੁੱਲਾ ਜੀ ਨੇ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿਫਤ ਵਿਚ ਤਖਤਨਸ਼ੀਨੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਭਾਈ ਨੱਥਾ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਅਬਦੁੱਲਾ

ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਗਾਈ ਗਈ:

ਦੋ ਤਲਵਾਰੀਂ ਬੱਧੀਆਂ, ਇਕ ਮੀਰੀ ਦੀ ਇਕ ਪੀਰਿ ਦੀ।

ਇਕ ਅਜਮਤ ਦੀ, ਇਕ ਰਾਜ ਦੀ, ਇਕ ਰਾਖੀ ਕਰੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ।

ਹਿੰਮਤ ਬਾਹਾਂ ਕੋਟਗੜ੍ਹ, ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬਲਖ ਬਖੀਰ ਦੀ।

ਨਾਲ ਸਿਪਾਹੀ ਨੀਲ ਨਲ, ਮਾਰ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਕਰੇ ਤਗੀਰ ਜੀ।

ਪੱਗ ਤੇਰੀ, ਕੀ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ।

ਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬੁਲੰਦ ਹੋ ਗਏ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਯੋਧਿਆਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਭਰਨ ਲਈ ਹੋਰ ਵਾਰਾਂ ਲਿਖਵਾਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰਾਂ (ਯੁੱਧ-ਕਾਵਿ) ਨੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦਾ ਖੂਨ ਗਰਮਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੁਗਲ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਹ ਭਰਮ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸੀ, ਰਾਜਸੀ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਖਤਾਂ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਣਾ, ਦਰਬਾਰ ਸਜਾਉਣਾ, ਫੌਜ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ, ਗੁਰੂ-ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਜਾਹੋ-ਜਲਾਲ ਜਿੱਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਵਾਨ ਲਗਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ ਉਪਰੰਤ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਾਇਤਾਂ ਮੁਕੱਦਮੇ ਅਤੇ ਝਗੜੇ ਨਿਪਟਾਉਂਦੇ ਤੇ ਆਪਣਾ ਹਰ ਨਵਾਂ ਫੈਸਲਾ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਬਖਸ਼ਣਹਾਰ ਅਦਾਲਤ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਫਲਸਰੂਪ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਜਾਂ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਮਸਲੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਮੁਗਲ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਇਕ ਚੁਣੌਤੀ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ 'ਦਬਿਸਤਾਨ-ਏ-ਮਜਾਹਿਬ' ਦਾ ਕਰਤਾ ਜ਼ੁਲਫਕਾਰ ਅਰਧਸਤਾਨੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ "ਉਸ (ਗੁਰੂ) ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ।"

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਸੱਚ ਹੈ "ਏਕੋ ਧਰਮੁ ਦ੍ਰਿੜੈ ਸਚੁ ਕੋਈ॥ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤ ਰਾਜ ਸੰਭਾਲਣ ਅਤੇ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ, ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਚੰਗਾ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਲਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਸੀ, ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤਕ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

ਸੰਨ ੧੬੧੦ ਵਿਚ ਮੁਰਤਜਾ ਖਾਨ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਣਨ ਤੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਦੋਖੀ ਮੇਹਰਬਾਨ ਅਤੇ ਚੰਦੂ ਵਰਗਿਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੇਖ ਕੇ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਕੰਨ ਭਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਮੁਰਤਜਾ ਖਾਨ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ

ਜੀ ਦੇ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਵਧਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਘਬਰਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਹੁਕਮ 'ਤੇ ਸੰਨ ੧੬੧੦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਈਂ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਅਤੇ ਕੁਝ ਨੇਕ ਦਿਲ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਣ ਕਰਕੇ ੨ ਸਾਲ ਤੋਂ ਕੁਝ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਸੰਨ ੧੬੧੨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ੫੨ ਕੈਦੀ ਰਾਜਿਆਂ ਸਮੇਤ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੇ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਣ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਚਾਰ ਜੰਗਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਪਈਆਂ। ਸੰਨ ੧੬੩੩ ਵਿਚ ਕਾਲੇ ਖਾਂ, ਪੈਂਦੇ ਖਾਂ ਨਾਲ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਚੌਥੀ ਜੰਗ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦਾ ਵਾਰਸ ਥਾਪ ਕੇ ੧੬੪੪ ਈ: ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾ ਗਏ।

ਸੰਨ ੧੭੪੮ ਈ: ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ 'ਤੇ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕੱਤਰ ਹੋ ਕੇ ਭਾਈ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਫੈਜ਼ਲਪੁਰੀਏ ਅਤੇ ਉਪਰੰਤ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਨੇਤਾ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੩੦ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀਆਂ ਅਣਗਿਣਤ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਜਾਮ ਪੀਤਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਰਵਉੱਚਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਿਆਸਤ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਰੱਖਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ।

ਉਪਰੰਤ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵੱਲੋਂ ਵੱਡੇ ਮਸਲੇ ਤੇ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਇਕੱਠ ਬੁਲਾ ਕੇ ਅਨੇਕਾਂ ਗੁਰਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਸਿਰਜੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਪਰਪੱਕ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਭੂ ਸਿਮਰਨ ਕੇਂਦਰ ਛੋਟੀ ਜਵੱਦੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਿਤੀ ੯-੩-੨੦੦੭ ਤੋਂ ੧੧-੩-੨੦੧੧ ਤਕ ੧੨੫੬੭ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਲਿਖਤੀ ਪ੍ਰਣ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ।

ਕੀਰਤਨ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਦੇਣ

—ਡਾ. ਜਤਿੰਦਰ ਕੌਰ*

ਭਾਰਤੀ ਧਰਮ ਸਾਧਨਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਲੀਹ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਧਕਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੈ। ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈ ਗਈ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਮੋੜ 'ਤੇ ਲਿਆ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਥੇ ਭਗਤੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦੀ ਅਤਿਅੰਤ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਬੀਰ ਰਸ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸੰਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਬਣ ਗਿਆ।

ਉਹ ਮਹਾਨ ਗੁਰੂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਅਤੇ ਪਰਮਾਰਥ ਦੇ ਮਾਰਗ ਉੱਤੇ ਨਵੀਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਮਹਾਨ ਗੁਰੂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਨਿਰਮਲ ਧਾਰਾ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਤ ਕਾਵਿ-ਧਾਰਾ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਰਹੱਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਾਹਮਈ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨੀ ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਰਚੇਤਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਹ ਇਕ ਮਹਾਨ ਸੰਪਾਦਕ ਵੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਨੋਖਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰ ਕੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਉੱਤੇ ਇਕ ਮਹਾਨ ਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਉਹ ਇਕ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗੀਤਮਈ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਨਾ ਸਿਰਫ ਭਗਤੀ ਸੰਗੀਤ ਸਗੋਂ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਵੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ ੧੫੬੩ ਨੂੰ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੀ ੧੫ ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਸ੍ਰੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਚਪਨ ਪ੍ਰੇਮ ਮੂਰਤ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਦਰਿਆ ਬਿਆਸ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਬਤੀਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਤੋਂ ਉਥੇ ਹੀ ਅਰੰਭਕ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਬਾਣੀ ਸੁਣਨ, ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਰਚਣ ਪ੍ਰਤੀ ਰੁਚਿਤ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਗੀਤ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ।

* ਮੁਖੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਫਾਰ ਵੂਮੈਨ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਮਹੱਤਵ :

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਰਚਨਾ-ਸ੍ਰੋਤ ਫੁੱਟ ਪਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸੇ ਮਹਾਨ ਗੁਣ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਨਾ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਦੋਹਿਤਾ ਬਾਣੀ ਦਾ ਬੋਹਿਥਾ” ਅਰਥਾਤ ਮੇਰਾ ਇਹ ਦੋਹਤਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਜਾਂ ਬਾਣੀ ਦਾ ਜਹਾਜ਼ ਹੋਵੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਹ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਸੱਚ ਸਾਬਤ ਹੋਈ।^੧

ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਵਿਦਵਾਨ ਬੇਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਰੱਬ ਦੀ ਆਪਣੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਨੂੰ ਕਵੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਜਿੰਨਾ ਹੀ ਵੱਧ ਅਸੀਂ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਾਂਗੇ ਉਨਾ ਹੀ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੇ ਜਾਵਾਂਗੇ।^੨

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਇਹੀ ਵਿਚਾਰ ਸੀ, ਤਾਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਪੂਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਆਈ ਜਿਨ ਸਗਲੀ ਚਿੰਤ ਮਿਟਾਈ”॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਰਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਘਟਨਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਨਾਸਬ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਇਕ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਕ ਅਸੀਂ ਨਾ ਬੁਲਾਈਏ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ। ਵਿਆਹ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਹੁਤ ਦਿਨ ਬੀਤ ਗਏ, ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਸੰਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਵਿਯੋਗ ਨਾਲ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਪ੍ਰੇਮ-ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ:

ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਲੋਚੈ ਗੁਰ ਦਰਸਨ ਤਾਈ॥

ਬਿਲਪ ਕਰੇ ਚਾੜ੍ਹਕ ਕੀ ਨਿਆਈ॥

(ਪੰਨਾ ੯੬)

ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਪੱਤਰ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੇ ਛੁਪਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਨਾ ਪਹੁੰਚਣ ਦਿੱਤਾ। ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੂਜਾ ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਆਪ ਜੀ ਆਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਚੌਥਾ ਪਦ ਰਚ ਕੇ ਇਸ ਛੰਦ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਕਰੋ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤਾ ਉਹ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

ਭਾਗੁ ਹੋਆ ਗੁਰਿ ਸੰਤੁ ਮਿਲਾਇਆ॥ ਪ੍ਰਭੁ ਅਬਿਨਾਸੀ ਘਰ ਮਹਿ ਪਾਇਆ॥

ਸੇਵ ਕਰੀ ਪਲੁ ਚਸਾ ਨ ਵਿਛੁੜਾ ਜਨ ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਤੁਮਾਰੇ ਜੀਉ॥੪॥

ਹਉ ਘੋਲੀ ਜੀਉ ਘੋਲਿ ਘੁਮਾਈ ਜਨ ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਤੁਮਾਰੇ ਜੀਉ॥

(ਪੰਨਾ ੯੭)

ਇਹ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਰਚਨਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਅਤਿਅੰਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਜੀਵਨ-ਉਚਤਾ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਆਪ ਦੀ ਅਨੁਪਮ ਪ੍ਰਤਿਭਾ, ਅਲੌਕਿਕ ਅਨੁਭਵ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸੂਖਮਤਾ, ਸੰਗੀਤਮਈ ਮਿਠਾਸ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਵਰਣਨ ਅਲੌਕਿਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੈ।^੩

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਸੰਬੰਧੀ ਗਿਆਨ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਚੰਗੇ ਜਾਣਕਾਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਰੇਕ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਰਚਦੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸੰਗੀਤਕ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦਾ ਤਾਲਮੇਲ, ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਰਿਤੂਆਂ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ, ਜਾਤੀਆਂ, ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਤਾਲਮੇਲ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ, ਰਹਾਉ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ, ਧੁਨਾਂ, ਘਰਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਧੀ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਬੰਧਨਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ।^੪

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਗੀਤਕਤਾ ਕਲਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਨਿਪੁੰਨ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀਨ ਭਗਤਾਂ, ਸੰਤਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਰਾਗ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਸੰਪਾਦਨ ਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੱਲੋਂ ਕੁਝ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਉੱਤੇ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੋਕ-ਧਾਰਨਾ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਤੇ ਦੇਸੀ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਸੁਮੇਲ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਲੋਕ-ਧਾਰਨਾ ਵੱਲ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗੀਤ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਦਿਆ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਵੀ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੀਹ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪਾਵਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਉੱਤੇ ਇਕ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੭ ਘਰ ਤਕ ਦਾ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਘਰ ਵਿਚ ਗਾਇਆ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ

ਤਾਲ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਿੰਨਾ ਔਖਾ, ਨਿਰੰਤਰ ਅਤੇ ਦੀਰਘ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਲਾ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਹਿਰਾਈਆਂ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।^੫

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸੰਗੀਤ ਕਲਾ ਦੇ ਬਹੁਪੱਖੀ ਪਾਰਖੂ ਗਿਆਤਾ ਸਨ। ਉਹ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਸੰਗੀਤ ਗਿਆਤਾ ਸਨ ਸਗੋਂ ਗਾਇਨ ਵਿਚ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਸਿਖਰਾਂ ਨੂੰ ਛੂੰਹਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਖੁਦ ਬਾਣੀ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗਾਇਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਇਕ ਨਵੀਂ ਰੀਤ ਦਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਉਚਾਰਨ ਵਾਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਗਾਇਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਸਨ। ਉਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਬਾਣੀ ਗਾਇਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਤੇ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਤੋਂ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਹੋ ਗਈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਜਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੌੜੇ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬੁਰੇ ਬੋਲ ਬੋਲੇ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸਾਡਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਕੀਰਤਨ ਨਾ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ।^੬

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਨਾਉਣ 'ਤੇ ਵੀ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਨਾ ਮੰਨੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਹੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਿਆ ਕਰਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਚ ਬੁਰੇ ਬੋਲ ਬੋਲਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਤੋਂ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨ 'ਤੇ ਵੀ ਰੋਕ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਕੀਰਤਨ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੁਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਕੀਰਤਨ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਪਲੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਰਾਗ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਸਿਰਫ਼ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਦਰ-ਪੀੜ੍ਹੀ ਚੱਲੇ ਆ ਰਹੇ ਗਾਇਕ ਘਰਾਣਿਆਂ ਦੇ ਕੋਲ ਸੀ ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਸਦਕਾ ਉਹ ਅਧਿਕਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਖੁਦ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਭਗਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਹੋਰ ਵੱਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪ੍ਰਸਾਰ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਹਰੇਕ ਅਵਸਰ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀ ਦਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਜੀਵਨ-ਮ੍ਰਿਤੂ ਦਾ, ਹਰੇਕ ਸੰਸਕਾਰ ਵਿਚ ਬਾਣੀ

ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰੰਭ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਕਰ ਗਏ ਸਨ। ਅੰਤਰ ਸਿਰਫ਼ ਇੰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿਰਫ਼ ਰਵਾਇਤੀ ਗਾਇਕ ਹੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਆਪ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਗ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਗਿਆਨ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਭਗਤੀ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਿਆ ਸਗੋਂ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਵੀ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਇਸ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਕਿ ਹੁਣ ਸਿੱਖ ਖੁਦ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਗੇ, ਇਹ ਲਾਭ ਹੋਇਆ ਕਿ ਹੁਣ ਸੰਗੀਤ (ਕੀਰਤਨ) ਸੁਣਨ ਵਾਸਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਰਾਸੀਆਂ ਜਾਂ ਢਾਡੀਆਂ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾਣ ਦੀ ਮੁਥਾਜੀ ਨਾ ਰਹੀ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵਰਨ-ਵੰਡ ਅਤੇ ਕੰਮ-ਵੰਡ ਦੀ ਚੱਲੀ ਆ ਰਹੀ ਰੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਗ ਦਾ ਕੰਮ ਮਿਰਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗੀਤ-ਵਿੱਦਿਆ ਨੂੰ ਸੀਮਿਤ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਧੁਨ ਜਾਂ ਰਾਗ ਗਾਇਆ ਜਾਏ ਉਸ ਵਿਚ ਓਅੰਕਾਰ ਭਾਵ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰੀਤੀ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਰਬ-ਵਿਆਪੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਤੋਂ ਹੀ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ:

ਓਅੰਕਾਰਿ ਏਕ ਧੁਨਿ ਏਕੈ ਏਕੈ ਰਾਗੁ ਅਲਾਪੈ॥

ਏਕਾ ਦੇਸੀ ਏਕੁ ਦਿਖਾਵੈ ਏਕੋ ਰਹਿਆ ਬਿਆਪੈ॥

ਏਕਾ ਸੁਰਤਿ ਏਕਾ ਹੀ ਸੇਵਾ ਏਕੋ ਗੁਰ ਤੇ ਜਾਪੈ॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੮੮੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਝੌਂਪੜੀ ਵੀ ਰਾਜ ਮਹੱਲ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸੁਹਣੀ ਨਹੀਂ ਜਿੱਥੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਗਾਇਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਰਾਜ-ਮਹੱਲ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦਾ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:

ਭਲੀ ਸੁਹਾਵੀ ਛਾਪਰੀ ਜਾ ਮਹਿ ਗੁਨ ਗਾਏ॥

ਕਿਤ ਹੀ ਕਾਮਿ ਨ ਧਉਲਹਰ ਜਿਤੁ ਹਰਿ ਬਿਸਰਾਏ॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੭੪੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੀ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਝਾਤੂ, ਭਾਈ ਮੁੰਦਕਾ, ਭਾਈ ਕੇਦਾਰਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਕਲਿਆਣਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਕਿ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੂਝ ਹੈ। ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ:

ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਾਗਨ ਮਹਿ ਮਾਓ

ਨੀਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਕੋ ਸੂਜਸ ਬਸਾਓ।^੭

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਉਸੇ ਮਨੁੱਖ

ਦਾ ਆਉਣਾ ਸਫਲ ਹੈ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਭਗਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਰਦਿਕ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਉਹ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਕੇ ਜੋ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਦੀਆਂ ਗਹਿਰਾਈਆਂ ਤਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ:

ਸਫਲੁ ਜਨਮੁ ਤਾਂ ਕਾ ਪਰਵਾਣੁ॥

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਨਿਕਟਿ ਕਰਿ ਜਾਣੁ॥

ਭਾਇ ਭਗਤਿ ਪ੍ਰਭ ਕੀਰਤਨਿ ਲਾਗੈ॥

ਜਨਮ ਜਨਮ ਕਾ ਸੋਇਆ ਜਾਗੈ॥

(ਪੰਨਾ ੮੬੯)

ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਗਤੀ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਾਧਨਾਂ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਦਾ ਇਕ ਇਹੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਹੈ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਜੀਵ ਨਾ ਸਿਰਫ ਆਪ ਹੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ-ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਸਾਰੀ ਕੁਲ ਨੂੰ ਤਾਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ-ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਮਾਣ ਅਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਕਲਜੁਗ ਮਹਿ ਕੀਰਤਨੁ ਪਰਧਾਨਾ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਪੀਐ ਲਾਇ ਧਿਆਨਾ॥

ਆਪਿ ਤਰੈ ਸਗਲੇ ਕੁਲ ਤਾਰੇ ਹਰਿ ਦਰਗਹ ਪਤਿ ਸਿਉ ਜਾਇਦਾ॥੬॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੭੫-੭੬)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਸਿਰਫ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਕਿਰਪਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਭਾਗ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਗੁਣਗਾਨ ਕਰਨਾ ਨਸੀਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ:

ਵਡੈ ਭਾਗਿ ਪ੍ਰਭ ਕੀਰਤਨੁ ਗਾਇਆ॥

ਸੰਤਸੰਗਿ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਭੁ ਪਾਇਆ॥੪॥

(ਪੰਨਾ ੮੦੫)

ਜਿਥੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦੇ ਵਧੀਆ ਫਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨ ਦੇ ਫਲਾਂ ਦਾ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਗੁਰਮੁਖ ਹਰਿ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਤੋਂ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਮਿਟੇ ਤਿਹ ਮਨ ਤੇ॥

ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜੋ ਸੁਣਤੇ॥

(ਪੰਨਾ ੨੫੯)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਪਾਤਰ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਅਸਲ ਰਸ ਸੁਣਨ ਦੇ ਲਈ ਗੁਰਦੁਆਰੇ

ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਸੁਖ ਨਾਲ ਹਰਿ-ਜੱਸ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਅਤੇ ਸੁਣਨ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਅਨੋਖੀ ਅਤੇ ਅਗੰਮੀ ਰਸ ਦੀ ਝੁਨਕਾਰ ਛਿੜਦੀ ਹੈ—ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਖਿੜ ਉੱਠਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਦੁੱਖ-ਕਲੇਸ਼ ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਸਨਮਾਨ ਮਿਲ ਸਕੇ:

ਗੁਰ ਦੁਆਰੈ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਸੁਣੀਐ॥

ਸਤਿਗੁਰੁ ਭੇਟਿ ਹਰਿ ਜਸੁ ਮੁਖਿ ਭਣੀਐ॥

ਕਲਿ ਕਲੇਸ ਮਿਟਾਏ ਸਤਿਗੁਰੁ ਹਰਿ ਦਰਗਹ ਦੇਵੈ ਮਾਨਾਂ ਹੇ॥੪॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੭੫)

ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ‘ਗਾਂਧਰਵ’ ਤੇ ਸਾਜ਼ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ‘ਕਿੰਨਰ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਗਾਂਧਰਵ ਨੂੰ ਗਾਵਣਹਾਰਾ ਅਤੇ ਕਿੰਨਰ ਨੂੰ ਬਾਵਣਹਾਰਾ ਕਿਹਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਗਵੇਯਾ ਜਾਂ ਵਾਦਕ ਆਖਦੇ ਹਾਂ।^੮

ਉਹ ਆਪ ਖੁਦ ਇਕ ਮਹਾਨ ਕੀਰਤਨੀਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਦਨ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਨਾਉਣ ’ਤੇ ਵੀ ਨਾ ਮੰਨੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਪ ਸਾਜ਼ ਫੜ ਕੇ ਰੱਬੀ ਕੀਰਤਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।^੯

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਗਾਇਨ-ਵਾਦਨ ਸਮਰੱਥਾ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਣ ਮਿਲਦੀ ਹੈ—ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਹੋਰਨਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਲੈਣ ਗਏ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੰਦਾ ਸੁਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਦੇ ਚੁਬਾਰੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਗਲੀ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਗਾਇਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ:

ਮੋਹਨ ਤੇਰੇ ਊਚੇ ਮੰਦਰ ਮਹਲ ਅਪਾਰਾ॥

ਮੋਹਨ ਤੇਰੇ ਸੋਹਨਿ ਦੁਆਰ ਜੀਉ ਸੰਤ ਧਰਮ ਸਾਲਾ॥

(ਪੰਨਾ ੨੪੮)

ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਇੱਛਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਪਸੀਜ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ੩੦ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਗਿਆਤਾ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਰਹੇ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਇਕ ਅਤਿਅੰਤ ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜੈਜੈਵੰਤੀ ਰਾਗ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਗੁਰੂ

ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੂਹ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ੧੨ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਵੱਧ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰਣੀ ਇਥੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੈ:

੧. ਗਉੜੀ, ੨. ਆਸਾ, ੩. ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ, ੪. ਸੋਰਠਿ, ੫. ਧਨਾਸਰੀ, ੬. ਸੂਹੀ, ੭. ਬਿਲਾਵਲ, ੮. ਰਾਮਕਲੀ, ੯. ਮਾਰੂ, ੧੦. ਭੈਰਉ, ੧੧. ਸਾਰੰਗ, ੧੨. ਕਾਨੜਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ “ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਚੌਕੀ” ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ। ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਚੌਕੀ ਦੇ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਇਹ ਪਰੰਪਰਾ ਅਰੰਭ ਹੋਈ। ਸਿੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਕੁਸ਼ਲ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਵਿਦਵਾਨ ਡਾ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਪੇਂਟਲ) ਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਲਾਸਾਨੀ ਸ਼ੋਧ ਕਾਰਜ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ:

The Ragas of Guru Grnth Sahib were classified under five groups according to the traditional time of the Ragas and the name ‘Chowki of Kirtan’ was given by the Gurus.¹⁰

ਕੁਝ ਖੋਜਾਰਥੀਆਂ ਦੀ ਰਾਏ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਨਿਰਵਿਵਾਦ ਸੱਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਕੀਰਤਨ ਦੀਆਂ ਚੌਕੀਆਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਅਰੰਭ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੀ ਚੌਕੀ ‘ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ’ ਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਰੰਭ ਹੋਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੂਰਜ ਉੱਗਣ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਚੌਕੀ ‘ਸੋਦਰ ਦੀ ਚੌਕੀ’ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰੰਭ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਡਾ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਪੇਂਟਲ) ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਰਾਏ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

The services of ‘Asa di Vaar’ before sunrise and second of ‘Sodar’ after sunset used to be held at Kartarpur during the time of Guru Nanak.¹¹

ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਆਪਣੀ ਸਾਧਨਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਉਥੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸਵੇਰੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। “ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ” ਦੀ ਕੀਰਤਨ-ਪਰੰਪਰਾ ਇਥੋਂ ਹੀ ਅਰੰਭ ਹੋਈ ਜੋ ਅੱਜ ਤਕ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੂਰਜ ਉੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸੀ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਤਕ ਕੀਰਤਨ ਦੀਆਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਚੌਕੀਆਂ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਰਹੀਆਂ। ਪਰੰਤੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ

ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਦੀ ਚੌਕੀ, ਚਰਨ ਕਮਲ ਦੀ ਚੌਕੀ, ਸੋਦਰ ਦੀ ਚੌਕੀ, ਕਲਿਆਣ ਦੀ ਚੌਕੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਚੌਕੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਨ ਕੀਤਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।^{੧੨} ਪਰੰਤੂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਰਤਨ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਚੌਕੀਆਂ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਨੀਯਤ ਹਨ।^{੧੩}

ਡਾ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਪੇਂਟਲ) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਚੌਕੀਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਸਨ।

After the installatiion of the Guru Granth Sahib in Golden Temple Guru Arjan Dev Ji added three more chowkies.¹⁴

ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਚੌਕੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਨ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਚੌਕੀਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹੋਰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜੋ ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਪੰਜ ਚੌਕੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:

੧. ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਦੀ ਚੌਕੀ: ਇਸ ਦਾ ਸਮਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਹੈ ਜੋ ਰਾਤ ਦੇ ਕਰੀਬ ਦੋ ਵਜੇ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਰਾਗ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਆਸਾ, ਸੋਰਠਿ, ਰਾਮਕਲੀ, ਭੈਰਉ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ, ਗਉੜੀ, ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਆਦਿ। ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਦੀ ਚੌਕੀ ਵਿਚ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਗਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਰੀਤ ਹੈ।^{੧੫}

੨. ਅਨੰਦ ਦੀ ਚੌਕੀ : ‘ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ’ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਉਪਰੰਤ ਇਕ ਲੰਮਾ ਸ਼ਬਦ ‘ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ’ ਵਿਚ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸਵੇਰ ਦੇ ਛੇ ਵਜੇ ਤੋਂ ਨੌਂ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ। ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ—ਗੂਜਰੀ, ਟੋਡੀ, ਸੂਹੀ, ਤੁਖਾਰੀ, ਬਿਲਾਵਲ ਆਦਿ।

੩. ਚਰਨ ਕਮਲ ਦੀ ਚੌਕੀ : ਇਸ ਨੂੰ ਬਿਲਾਵਲ ਦੀ ਚੌਕੀ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਬਿਲਾਵਲ ਵਿਚ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦਿਨ ਦੇ ਦਸ ਵਜੇ ਤੋਂ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤਕ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਰਾਗ ਆਉਂਦੇ ਹਨ—ਬਿਲਾਵਲ, ਟੋਡੀ, ਗੂਜਰੀ, ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ, ਸੂਹੀ, ਸਾਰੰਗ, ਵਡਹੰਸ, ਬਸੰਤ, ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ ਤੇ ਮਾਝ ਆਦਿ।

ਰਾਗ ਬਸੰਤ, ਬਸੰਤ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਦੁਪਹਿਰ ਜਾਂ ਰਾਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪਹਿਰ ਵਿਚ ਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

੪. ਸੋਦਰ ਦੀ ਚੌਕੀ: ਇਸ ਦਾ ਗਾਇਨ ਸਮਾਂ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਉਪਰੰਤ ਹੈ ਜਾਂ ਸ਼ਾਮ

ਦੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਤੋਂ ਸੱਤ ਵਜੇ ਤਕ ਦਾ ਸਮਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਸੰਧਿਆ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਰਾਗ ਨਿਰਧਾਰਤ ਹਨ—ਧਨਾਸਰੀ, ਜੈਤਸਰੀ, ਬੈਰਾਤੀ, ਮਾਰੂ, ਆਸਾ ਆਦਿ। ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮਰਨ ਸੰਸਕਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

੫. ਸੁਖ ਆਸਣ ਜਾਂ ਕਲਿਆਣ ਦੀ ਚੌਕੀ: ਇਸ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਉਪਰੰਤ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੱਤ ਵਜੇ ਸ਼ਾਮ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਗ ਕਲਿਆਣ ਅਤੇ ਰਾਗ ਕਾਨੜਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਉਪਰੰਤ ਹੋਰਨਾਂ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ 'ਸੋਹਿਲਾ' ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਚੌਕੀ ਵਿਚ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਰਾਗ ਨਿਰਧਾਰਤ ਹਨ:

ਕਲਿਆਣ, ਕਾਨੜਾ, ਬਿਹਾਗੜਾ, ਸੋਰਠਿ, ਤਿਲੰਗ, ਨਟ ਨਾਰਾਇਣ, ਕੇਦਾਰਾ, ਮਲਾਰ, ਜੈਜੈਵੰਤੀ, ਆਸਾ ਆਦਿ।

ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਨੂੰ ਵਰਖਾ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਦਿਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਬਿਨਾਂ ਪਹਿਰ ਬੰਧਨ ਦੇ ਗਾਏ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ (ਕਲਿਜੁਗ ਮਹਿ ਕੀਰਤਨ ਪਰਧਾਨਾ) ਦੇ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਵ-ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਓਤ-ਪੋਤ ਸੀ। ਉਹ ਸਰਬਵਿਆਪਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਭਗਤ ਤਾਂ ਸਨ, ਨਾਲ ਹੀ ਲੋਕ ਨੇਤਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵਨ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਵੀ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਸਮਾਜਕ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੋਰਨਾਂ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂਆਂ ਨਾਲੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂਤਰਤਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਉਹ ਤਾਂ ਇਕ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਸੱਚਾਈ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਸ ਲਈ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੋਹ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਾਸ਼ਾ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਬਾਣੀ ਸੰਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ, ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਗਾਥਾ, ਸ਼ਵੇਤਾ, ਪੰਜਾਬੀ, ਲਹਿੰਦੀ (ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬੀ) ਆਦਿ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਉਦਾਹਰਣ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਜਿਹੇ ਅਦੁੱਤੀ ਬਾਣੀਕਾਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸੰਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਰਚ ਕੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਗਿਆਨ, ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਵੈਰਾਗ ਭਰਪੂਰ ਹਨ। ਛੰਦਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਨਮੂਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ

ਰਾਗਾਂ ਅਤੇ ਲੈਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਲਵਲੇ ਸਮੇਤ ਅੰਕਿਤ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਅਧੂਰੇ ਛੱਡੇ ਗਏ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਈਰਖਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉੱਤੇ ਵਿਦਰੋਹੀ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਖੁਸਰੋ ਨੂੰ ਆਸਰਾ ਦੇਣ ਦਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਗਾ ਕੇ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ।

ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਜੀਵਨ ਭਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਕੌਮਲ ਦਿਲ ਵਾਲੇ ਧਰਮ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜ ਦਿਨ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਗਰਮ ਰੇਤਾ ਪਾਈ ਗਈ, ਬਦਨ ਨੂੰ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਉਬਾਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਹ 'ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਮੀਠਾ ਲਾਗੈ ਹਰਿ ਨਾਮ ਪਦਾਰਥੁ ਨਾਨਕ ਮਾਗੈ' ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਮਲਾਲ ਨਾ ਆਇਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਸੀਹਿਆਂ ਤੋਂ ਰੱਤੀ ਭਰ ਵੀ ਘਬਰਾਏ ਅਤੇ ਆਖਰਕਾਰ ਸੰਨ ੧੬੦੬ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ :

੧. ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ, ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਸਫਾ ੧੨.
੨. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ਸਫਾ ੧੪੪.
੩. ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ, ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਸਫਾ ੧੨-੧੨.
੪. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ, ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਜੱਗੀ, ਸਫਾ ੧੧੦.
੫. ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ, ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਸਫਾ ੨੪.
੬. ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਸਫਾ ੧੯.
੭. ਪ੍ਰਤੱਖ ਹਰੀ ਜੀਵਨੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਸਫਾ ੭੫.
੮. ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀਵਨ ਤੇ ਬਾਣੀ, ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਿੱਲ, ਸਫਾ ੭੯.
੯. ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਤਕ, ਗਿ. ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ, ਸਫਾ ੧੭੦-੧੮੦.
੧੦. *The Nature and the Placement*, Dr. A.S. Paintal, P. 106-107.
੧੧. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੧੦੬.
੧੨. ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਸਫਾ ੪੪੯.
੧੩. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ਼, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਸਫਾ ੮੮੨.
੧੪. *The Nature and the Placement*, Dr. A.S. Paintal, P. 106.
੧੫. ਪੰਜਾਬ ਕੀ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ, ਡਾ. ਗੀਤਾ ਪੇਂਟਲ, ਸਫਾ ੧੨੪.

ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨ:੮

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਸਥਾਨ

-ਮਨਮੋਹਨ ਕੌਰ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਕਤਸਰ (ਵਰਤਮਾਨ) ਦੇ ਪਿੰਡ ਮੱਤੇ ਦੀ ਸਰਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਪਿੰਡ ਸਰਾਏ ਨਾਂਗਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਵਿਖੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਫੇਰੂਮੱਲ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਦਇਆ ਕੌਰ ਜੀ (ਸਭਰਾਈ) ਦੇ ਕੁੱਖੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਪਿੰਡ ਸੰਘਰ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਦੇਵੀ ਚੰਦ ਮਰਵਾਹਾ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਬੀਬੀ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਦੋ ਸਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਦਾਤੂ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਦਾਸੂ ਜੀ ਤੇ ਦੋ ਸਪੁੱਤਰੀਆਂ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਤੇ ਬੀਬੀ ਅਨੋਖੀ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ੧੫੩੯ ਈ: ਵਿਚ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਥਾਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਅੰਗਦ ਰੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਛੂਤ-ਛਾਤ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਲੰਗਰ ਅਤੇ ਪੰਗਤ ਦੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੁਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਲਾਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੀ ਕੌਮ ਦੀ ਜਿਸਮਾਨੀ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਲਈ ਮੱਲ ਅਖਾੜੇ ਵੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ। ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਨਗਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵਸਾਇਆ ਜਿਸ ਪਿੱਛੇ ਮੂਲ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਹੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ੬੩ ਸਲੋਕ ਦਰਜ ਹਨ। ਆਪ ੨੯ ਮਾਰਚ ਸੰਨ ੧੫੫੨ ਈ: ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ। ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨ ਪਾਏ, ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉੱਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਓ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੈੱਡਕੁਆਰਟਰ ਹੈ। ਇਹ ਬਠਿੰਡਾ-ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ 'ਤੇ ਬਠਿੰਡੇ ਤੋਂ ੭੫ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਅਤੇ ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ ਤੋਂ ੪੮ ਕਿਲੋਮੀਟਰ

* # ੮੩੬੩, ਗਲੀ ਨੰ: ੨, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਨਗਰ, ਸੁਲਤਾਨਵਿੰਡ ਰੋਡ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਮੋਗਾ-ਅਬੋਹਰ ਸੜਕ ਤੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਹਾਈਵੇ ਨੰ: ੧੬ 'ਤੇ ਕੋਟਕਪੂਰਾ ਤੋਂ ੩੨ ਅਤੇ ਮਲੋਟ ਤੋਂ ੨੯ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਤਹਿਸੀਲ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਸਰਾਏ ਨਾਂਗਾ ਮੁਕਤਸਰ-ਕੋਟਕਪੂਰਾ ਸੜਕ 'ਤੇ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਬਰੀਵਾਲਾ ਤੋਂ ੨ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਇਹ ਅਸਥਾਨ ੧੫੦ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੂਜੀ, ਸਰਾਏ ਨਾਂਗਾ: ਪਿੰਡ ਸਰਾਇ ਨਾਂਗਾ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ੩੧ ਮਾਰਚ, ੧੫੦੪ ਈ: ਨੂੰ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਇੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ ਜੋ 'ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੂਜੀ' ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹਨ।

ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ

ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਤਰਨਤਾਰਨ ਦੀ ਇਕ ਤਹਿਸੀਲ ਹੈ। ਇਹ ਬਿਆਸ-ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ 'ਤੇ ਬਿਆਸ ਤੋਂ ੨੨ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਅਤੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ੬ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ੪੩ ਅਤੇ ਤਰਨਤਾਰਨ ਤੋਂ ੧੯ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾਂਦੇ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ੧੮ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਪਹਿਲੇ ਸਥਿਤ ਜੰਡਿਆਲਾ ਨਗਰ ਤੋਂ ਇਕ ਸੜਕ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੋਂ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦੂਰੀ ਲੱਗਭਗ ੧੫ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਹੈ।

ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਵਨ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਨੌਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਪਾਵਨ ਚਰਨ ਛੋਹ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸੇ ਹੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ੧੫੧੯ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਈ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਉਪਰੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੀ ਨਿਵਾਸ ਕਰ ਇਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਉਹ ੧੫੫੨ ਈ: ਤਕ ਰਹੇ। ਇਸੇ ਹੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਥਾਪ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹਨ। ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਦਾ

ਕਾਰਜ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਵਾਲੇ ਬਾਬਾ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ੳ) ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਪਿਆਨਾ ਸਾਹਿਬ, ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ : ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਪਿਆਨਾ ਸਾਹਿਬ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਉਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਬਾਲਾ ਜੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਲਿਖਵਾਈ ਸੀ।

ਅ) ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਪ ਅਸਥਾਨ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ, ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਪ ਅਸਥਾਨ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਪਿਆਨਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ੲ) ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗੀਠਾ ਸਾਹਿਬ, ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗੀਠਾ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਡਿਉਢੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਖੂਹ ਵੀ ਹੈ।

ਸ) ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਾਈ ਵਿਰਾਈ ਜੀ, ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ: ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਅਤੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਤੋਂ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਾਈ ਵਿਰਾਈ (ਭਿਰਾਈ) ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਵੀਂ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ੧੯੮੦ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਈ।

ਹ) ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੱਲ ਅਖਾੜਾ, ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ : ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਮੱਲ ਅਖਾੜਾ ਉਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮੱਲ ਯੁੱਧ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਪਾਸਾਰ ਲਈ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਦਾ ਬਾਲ-ਬੋਧ ਬਣਾਇਆ। ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਇੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਠ ਦੀ ਸੰਥਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਹਰੀਕੇ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਦੂਜੀ ਅਤੇ ਛੇਵੀਂ ਹਰੀਕੇ : ਹਰੀਕੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ

ਤਰਨਤਾਰਨ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਪੱਟੀ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਬਿਆਸ ਅਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਦੇ ਸੰਗਮ ਉੱਤੇ ਵੱਸੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ‘ਹਰੀਕੇ ਪੱਤਣ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮਥੂ ਤੋਂ ੮ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ੬੦ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ’ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਮੱਤੇ ਦੀ ਸਰਾਂ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਸੰਘਰ ਵਿਖੇ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਹਰੀਕੇ ਵਿਖੇ ਵੀ ਰੱਖੀ ਸੀ ਪਰ ਕੁਝ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਉਹ ਵਾਪਸ ਪਿੰਡ ਸੰਘਰ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ਼੍ਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਆਮਦ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਨਵੀਂ ਇਮਾਰਤ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ-ਕਾਰਜ ਬਾਬਾ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੁਰਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਖਾਨ ਛਾਪਰੀ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਦੂਜੀ ਖਾਨ ਛਾਪਰੀ : ਖਾਨ ਛਾਪਰੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਹ ਫਤਿਹਾਬਾਦ ਤੋਂ ੫ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਅਤੇ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤਰਨਤਾਰਨ ਤੋਂ ੧੯ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ’ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪਿੰਡ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨ ਪਾਏ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ਼੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਨਿਵਾਸ ਸਮੇਂ ਜਦ ਇਕ ਵਾਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕਾਲ ਪੈ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਕ ਸ਼ਿਵ ਨਾਥ ਨਾਂ ਦਾ ਤਪਾ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਅਤੇ ਹਰਮਨ-ਪਿਆਰਤਾ ਤੋਂ ਖਾਰ ਖਾਂਦਾ ਸੀ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਿੰਡ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਮੀਂਹ ਪਵੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡ ਕੇ, ਖਾਨਪੁਰ ਦੀ ਟਿੱਬੀ ’ਤੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ ਦੇ ਜਦ ਬਾਰਸ਼ ਨਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ, ਜੋ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਆਏ ਸਨ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲੋਂ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਖਾਨਪੁਰ ਦੀ ਟਿੱਬੀ ’ਤੇ ਆ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਆਉਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਪਰੰਤ ਜਦ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਯੋਗੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਕੀਤੀ ਦਾ ਫਲ ਦੇਣ ਦਾ ਰਾਹ ਅਪਣਾਇਆ ਤਾਂ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਬਾਰਸ਼ ਪੈਣੀ

ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਇਤਿਹਾਸ ਸ਼੍ਰੋਤ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਵਾਰ ਜਦ ਖਾਨਪੁਰ ਆਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਕ ਗਰੀਬ ਕਿਸਾਨ ਭਾਈ ਹੀਮਾਂ ਦੀ ਛਾਪਰੀ ਵਿਚ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ 'ਖਾਨਪੁਰ', 'ਖਾਨਪੁਰ ਛਾਪਰੀ' ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਇਮਾਰਤ ੧੯੭੦ ਈ: ਵਿਚ ਉਸਾਰੀ ਗਈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਭਰੋਵਾਲ: ਭਰੋਵਾਲ ਤਹਿਸੀਲ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਹ ਤਰਨਤਾਰਨ ਦੇ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ੧੫ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਤਰਨਤਾਰਨ-ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸੜਕ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤਰਨਤਾਰਨ ਇੱਥੋਂ ੧੬ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਖਾਨ ਛਾਪਰੀ ਤੋਂ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਠਹਿਰੇ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ 'ਗੁਰੂਆਣਾ ਸਾਹਿਬ' ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ੧੯੮੦ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਈ।

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਰਣਜੀਤ ਨਗਰ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ੨੩, ੨੪ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੧੧ ਨੂੰ ਦੋ ਰੋਜ਼ਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਭਾਈ ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਭਾਈ ਮਲਕੀਤ ਸਿੰਘ ਲੋਂਗੋਵਾਲ ਢਾਡੀ ਜਥਾ, ਭਾਈ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸਭਰਾ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਜਥਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਭਾਈ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭਾਈ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਕਥਾ-ਕੀਰਤਨ ਰਾਹੀਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਪੰਜ-ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬਾਟਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ੨੫ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਜਥੇਦਾਰ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮੈਂਬਰ ਦਿੱਲੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਰਣਜੀਤ ਨਗਰ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਸ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਕੱਤਰ ਸ. ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਧਿਆਈਐ ਜਿਸ ਡਿਠੇ ਸਭਿ ਦੁਖਿ ਜਾਇ

—ਬੀਬੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੌਰ*

ਅਠਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਪੋਤੇ, ਸਤਵੇਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਛੋਟੇ ਫਰਜ਼ੰਦ, ਬਾਲਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ੧੬੫੬ ਈ: ਨੂੰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਅਜੇ ਬੈਠਣ ਹੀ ਲੱਗੇ ਸਨ ਕਿ ਕਿੰਨੀ-ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਚੌਕੜਾ ਮਾਰ-ਇਕਾਗਰਚਿਤ ਹੋ ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਪਾਠ ਸੁਣਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਅੱਖਰੀ ਵਿੱਦਿਆ ਵੀ ਜਲਦੀ ਸਿਖ ਲਈ, ਖੇਡਾਂ ਵੀ ਨਿਰਭੈਤਾ ਵਾਲੀਆਂ ਖੇਡਦੇ। ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਜੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਤੇ ਸੰਗਤ ਸਦਕਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣ— ਧੀਰਜ, ਨਿਮਰਤਾ, ਸਮਦ੍ਰਿਸ਼ਟਤਾ, ਦੁਖੀਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰਨੇ, ਹੱਥੀਂ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ, ਪਸ਼ੂ-ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ, ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ, ਨਾਮ-ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਆਪ ਜੀ ਵਿਚ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਤੇ ਵੱਡਿਆਂ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਉੱਚਾ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣਾ ਆਦਿ ਬਚਪਨ ਭਾਵ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਅਨੇਕਾਂ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ।

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਰਾਮਰਾਇ ਨੇ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ-ਸਿਧਾਂਤ ਤੋਂ ਭਟਕ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਠਾਠ-ਬਾਠ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਦਖਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪੱਲਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ। ਹੁਣ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਸ਼ਟ ਦੂਰ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਸਭ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਗੇ!

ਅਠਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨਿਹਾਲ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ। ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਕਥਾ ਉਪਰੰਤ ਦਰਬਾਰ ਲਗਾਉਂਦੇ, ਸ਼ੀਕੇ ਨਵਿਰਤ ਕਰਦੇ, ਸੰਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਭੇਟਾਵਾਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਦੇ। ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ। ਬੈਰਾਗੀਆਂ, ਸਾਧੂਆਂ, ਫਕੀਰਾਂ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦੱਸਦੇ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ:

ਉਪਦੇਸ਼:

* ੬੫੮/੧੦, ਪੰਜਾਬ ਮਾਤਾ ਨਗਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ।

- ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੁਣਨ, ਵਿਚਾਰਨ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਕਿਰਤ ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਕਰਦਿਆਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣੀ।
- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਜਾਣ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰੋ।
- ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨਾ ਕਰੋ ਸਗੋਂ ਕੇਸਾਧਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰੋ।
- ਸਤੀ ਰਸਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ।
- ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
- ਕੁੜੀਮਾਰ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਲਾਉਣਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬੈਠਣ ਦੇਣਾ।
- ਤਮਾਕੂ ਦਾ ਸੇਵਨ ਨਾ ਕਰਨ ਤੇ ਅਤੇ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਕਟਾਉਣ 'ਤੇ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ ਦਾ ਰਸ ਮਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- ‘ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥੁ ਦੇਇ’ ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- ਗੁਰੂ ਗੋਲਕ ਨੂੰ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਵਰਤੋ।
- ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਬਾਰੀਕੀ ਨਹੀਂ, ਤਰਕ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਨਹੀਂ, ਦਲੀਲਬਾਜ਼ੀ ਦੀ ਚਤੁਰਾਈ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ:

ਛੇਡਿ ਸਿਆਨਪ ਬਹੁ ਚਤੁਰਾਈ ਦੁਇ ਕਰ ਜੋਤਿ ਸਾਧ ਮਗਿ ਚਲੁ॥

ਸਿਮਰਿ ਸੁਆਮੀ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਮਾਨੁਖ ਦੇਹ ਕਾ ਇਹੁ ਉਤਮ ਫਲੁ॥

(ਪੰਨਾ ੭੧੭)

- ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਭਾਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- ਕਦੇ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਹੋਵੇ, ਵਿਘਨ ਆ ਪਵੇ, ਦੁੱਖ ਸਤਾਏ, ਮਨ ਨ ਟਿਕੇ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਜਾਓ ਉਹ ਸਹਾਈ ਹੋ ਸਭ ਦੁੱਖ ਕੱਟਣਗੇ।
- ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੇ ਗੁਰਤਾ ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜਿੱਥੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਉੱਥੇ ਇੰਨੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ ਕਿ ਆਮ ਵਿਅਕਤੀ ਪੜ੍ਹ-ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਦੰਗ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਾਰਜ :

- ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਭੇਜੇ ਕਿ ਉਹ ਮਸੰਦਾਂ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਰਹਿਣ ਕਿਉਂਕਿ ਕਈ ਮਸੰਦ ਗੁਰੂ ਕੀ ਗੋਲਕ ਦੀ ਗ਼ਲਤ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਾਕਪਟਨ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਨਾਮ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ

- ਸੰਗਤ ਹੁਣ ਕਾਰ-ਭੇਟਾ ਮਸੰਦਾਂ ਹੱਥ ਨਾ ਭੇਜੇ, ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਨੇੜੇ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਜਾ ਕੇ ਨਿਤਨੇਮ ਤੇ ਪਾਠ ਸੁਣਨਾ ਹੈ।
- ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਭਰ ਵਿਚ ਤੇ ਬਾਹਰ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਹਰ ਸਿੱਖੀ ਕੇਂਦਰ 'ਤੇ ਸੁਘੜ ਸਿਆਣੇ ਸਿੱਖ ਭੇਜੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕੀਤਾ।
 - ਪ੍ਰਭੂ-ਏਕਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਇਆ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਖੰਡਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ।
 - ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਤੁਕ ਬੋਲ ਕੇ ਦੋਖੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਲੈ ਆਉਂਦੇ। ਜਿਵੇਂ ਜਦੋਂ ਚੋਰ ਜਸਵੰਤ ਰਾਇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਆਇਆ-ਆਪ ਜੀ ਨੇ 'ਚੋਰ ਕੀ ਹਾਮਾ ਭਰੇ ਨਾ ਕੋਇ॥ ਚੋਰ ਕੀਆ ਚੰਗਾ ਕਿਉ ਹੋਇ' ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰ ਉਸ 'ਤੇ ਭਰਵੀਂ ਨਜ਼ਰ ਪਾਈ। ਉਹ ਰੋ ਪਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਖਿਮਾ ਮੰਗ ਉਸ ਨੇ ਸੰਗਤ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਹੱਥੀਂ ਕਿਰਤ ਕਰੇਗਾ।
 - 'ਸੀਸਿ ਨਿਵਾਇਐ ਕਿਆ ਥੀਐ ਜਾ ਰਿਦੈ ਕੁਸੁਧੇ ਜਾਹਿ'। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਤੁਕ ਜਦੋਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਰਸਨਾ ਤੋਂ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਗੋਂਦਾ ਮਲ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਹਿੱਲ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਜੂਆ ਖੇਡਣ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਦੀ ਭੈੜੀ ਵਾਦੀ ਤਿਆਗਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ। ਪੰਚ ਨੰਦ ਚੰਦ ਵਿਭਚਾਰੀ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਹੋਰ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਭਰੇ ਮਿੱਠੇ ਤੇ ਤੀਰ ਵਿੰਨ੍ਹੇ ਬਚਨਾਂ ਸਦਕਾ ਨੇਕ ਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਬਣੇ।
 - ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਸਦਕਾ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਆਪ ਜੀ ਗਲੀਆਂ-ਕੂਚਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਜਾ ਕੇ ਰੋਗੀਆਂ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਨਿਵਾਰਨ ਕਰਦੇ।
 - ਬਸੰਤ ਨਾਂ ਦੇ ਕਾਸ਼ੀ ਤੋਂ ਆਏ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਜਿੱਥੇ ਕੁਸ਼ਟ ਰੋਗ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਉੱਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਚ-ਨੀਚ, ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ-ਸ਼ੂਦਰ ਦੇ ਕੋਝੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।
 - ਮਾਨਸਿਕ ਰੋਗ ਨਾਲ ਪੀੜਤ ਜੋਧੇ ਨਈਆ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਨੂੰ ਕੇਸਾਧਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਨਾਮ ਜਪਣ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਮਾਨਸਿਕ ਰੋਗ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ 'ਯੋਧਾ' ਬਣ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।
 - ਰੋਪੜ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਜੋ ਕੁੜੀਮਾਰ ਸੀ, ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੁੜੀਮਾਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣਾ।
 - ਭਾਈ ਫਕੀਰੀਆ, ਭੋਲਾ, ਭੀਮਾ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਵਰਗੇ ਮੱਖਣੂ ਗੀਤ ਗਾ ਕੇ ਦਰ-ਦਰ ਭਿੱਖਿਆ ਮੰਗਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਤੇ ਵੰਡ ਖਾਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ

- ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।
- ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਲਈ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਲਿਖਵਾ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀਆਂ।
 - ਦਵਾਖਾਨੇ ਵਿਚ ਦਵਾਈਆਂ ਤੇ ਰੋਗੀਆਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ।
 - ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਅਖਾੜਿਆਂ ਵਿਚ ਨੇਜ਼ਾਬਾਜ਼ੀ, ਘੋੜ ਸਵਾਰੀ, ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਕਰਵਾ ਕੇ ਜੇਤੂਆਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਵੰਡਦੇ ਤੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਿੱਠੀ ਬਾਣੀ, ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਤਕਣੀ ਨਾਲ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਾਉਂਦੇ।
 - ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਹ ਦੇ ਸੱਦੇ 'ਤੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਮਸ਼ਵਰੇ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਮੰਨੇ ਪਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ।
 - ਭਰਾ ਰਾਮਰਾਇ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਚਾਲਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬੜੀ ਨਿਡਰਤਾ ਤੇ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ।
 - ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਅੰਬਾਲੇ ਕੋਲ ਪੰਜੋਖਰੇ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਛੱਜੂ ਨਾਮੀ ਝੀਵਰ ਤੋਂ ਗੀਤਾ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰਾ ਪੰਡਤ ਲਾਲ ਚੰਦ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਤੋੜਿਆ।
 - ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜ ਕੇ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਹ ਦੇ ਬੰਗਲੇ ਵਿਖੇ ਟਿਕਾਣਾ ਕੀਤਾ।
 - ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਹ ਦੀ ਰਾਣੀ ਜੋ ਗੋਲੀ ਬਣ ਬੈਠੀ ਸੀ ਨੂੰ 'ਮਾਂ' ਕਹਿ ਕੇ ਪੁਕਾਰਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਆਸ ਪੂਰੀ ਤਾਂ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਇਸ ਕਪਟ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।
 - ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਭਿਆਨਕ ਬਿਮਾਰੀ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਰੋਗੀਆਂ ਦੀ ਹੱਥੀਂ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਰੋਗੀਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਹੁੰਦੇ।
 - ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਅਸਰ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਪਿਆ। ਅੰਤਲੇ ਸਮੇਂ ਸੰਗਤਾਂ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ। ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ 'ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ' ਕਹਿ ਕੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾ ਗਏ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਿ: ਦਸਵੀਂ ਨਾਢਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ

ਮੈਨੇਜਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਨਾਢਾ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਚਕੂਲਾ (ਹਰਿਆਣਾ) ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ੯੦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ।

ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਅਣਗੋਲਿਆ ਸਥਾਨ ਕਰਸਿੰਧੂ (ਹਰਿਆਣਾ ਪ੍ਰਾਂਤ)

—ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਅਰਜੀ*

‘ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼’ ਵਿਚ ਭੱਟ ਨੂੰ ਉਸਤਤ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਾ ਕਵੀ, ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਅਤੇ ਯੋਧਿਆਂ ਦਾ ਜੱਸ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ਬਿਆਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੈਯੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਥਵਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ‘ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਅਵਤਾਰ’ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

ਇਕ ਇਕ ਬੇਦ ਚਤੁਰਬਪੁ ਧਾਰੈ ਪ੍ਰਗਟ ਨਾਮ ਤਿਨ ਕਹੋਂ ਅਸੰਸ।
ਪੂਰਨ ਸ਼ਾਮ ਬੇਦ ਕੇ ਇਹ ਭੇ: ਮਥੁਰਾ ਜਾਲਪ ਬੱਲ ਹਰਬੰਸ।
ਪੁਨ ਰਿਗਬੇਦ: ਕੱਲਯ ਜੱਲ ਨੱਲ ਤ੍ਰੈ ਕਲਸਹਾਰ ਚੌਥੇ ਗਿਨਿ ਅੰਸ।
ਭਏ ਜੁਜਰ ਕੇ: ਟੱਲਯ ਸੱਲਯ ਪੁਨ ਜੱਲਯ ਭੱਲਯ ਉਪਜੇ ਦਿਜਬੰਸ।
ਬਹੁਰ ਅਥਰਬਣ ਦਾਸਰੁ ਕੀਰਤਿ ਗਿਨਿ ਗਇੰਦ ਸਦਰੰਗ ਸੁ ਚਾਰ
ਕਮਲਾਸਨ ਕੋ ਭਿਖਾ ਨਾਮ ਸੁ ਇਨ ਸਭਿ ਤੇ ਭਾ ਅਧਿਕ ਉਦਾਰ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ, ਰਾਸਿ ੩, ਅੰਸੂ ੪੮)

ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਰਚਨਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਕੇ ਉੱਚ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ੧੧ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ੧੨੩ ਸਵੱਈਏ ਦਰਜ ਹਨ ਜੋ ਪੰਨਾ ੧੩੮੯ ਤੋਂ ਪੰਨਾ ੧੪੦੯ ’ਤੇ ਅੰਕਿਤ ਹਨ। ਭੱਟਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ‘ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ’ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪੁਟੇਸ਼ਵਰੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ੧੧ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਨਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ: ਕਲਸਹਾਰ, ਜਾਲਪ, ਕੀਰਤਿ, ਭਿਖਾ, ਸਲੂ, ਭਲੂ, ਨਲੂ, ਗਯੰਦ, ਮਥੁਰਾ, ਬਲੂ, ਹਰਬੰਸ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸਵੱਈਆਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤਕ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਗੁਣ-ਗਾਣ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭੱਟ ਕਲਸਹਾਰ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਉਚਾਰੇ ਗਏ ੫੪ ਸਵੱਈਏ ਹਨ ਜੋ ਗਿਣਤੀ ਵਜੋਂ ਹੋਰ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਾਲੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹਨ।

ਹੁਣ ਤਕ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੋਜਾਰਥੀਆਂ ਨੇ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ

*# ੫੭੦੭, ਮਾਡਰਨ ਡੁਪਲੈਕਸ, ਮਨੀਮਾਜਰਾ, (ਯੂ.ਟੀ.) ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ। ਸਾਬਕਾ ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਹਰਿਆਣਾ ਸਰਕਾਰ। ਮੋ: ੯੪੬੩੩-੨੭੫੫੭

ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਕਈ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਖੋਜ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਕਈ ਸ਼ੰਕੇ ਵੀ ਉਪਜਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਅਟੁੱਟ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ-ਪਰੋਖੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਅੱਜ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਾਕ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਸਵੱਈਏ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਸਵੱਈਏ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:

ਸੁ ਕਹੁ ਟਲ ਗੁਰੁ ਸੇਵੀਐ ਅਹਿਨਿਸ ਸਹਜਿ ਸੁਭਾਇ॥

ਦਰਸਨਿ ਪਰਸਿਐ ਗੁਰੂ ਕੈ ਜਨਮ ਮਰਣ ਦੁਖੁ ਜਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੯੨)

(ਇਸ ਦੇ ਕਰਤਾ ਭੱਟ 'ਕਲਸਹਾਰ' ਜੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਨਾਮ 'ਕਲ' ਅਤੇ 'ਟਲ' ਹਨ)

ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤ ਵਿਚ ਸਵੱਈਆ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

ਹਮ ਅਵਗੁਣਿ ਭਰੇ ਏਕੁ ਗੁਣੁ ਨਾਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਛਾਡਿ ਬਿਖੈ ਬਿਖੁ ਖਾਈ॥

ਮਾਯਾ ਮੋਹ ਭਰਮ ਪੈ ਭੂਲੇ ਸੁਤ ਦਾਰਾ ਸਿਉ ਪ੍ਰੀਤਿ ਲਗਾਈ॥

ਇਕੁ ਉਤਮ ਪੰਥੁ ਸੁਨਿਓ ਗੁਰ ਸੰਗਤਿ ਤਿਹ ਮਿਲੰਤ ਜਮ ਤ੍ਰਾਸ ਮਿਟਾਈ॥

ਇਕ ਅਰਦਾਸਿ ਭਾਟ ਕੀਰਤਿ ਕੀ ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਰਾਖਹੁ ਸਰਣਾਈ॥੪॥੫੮॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੦੬)

ਭੱਟ ਭਿੱਖਾ ਜੀ ਦੇ ੨ ਸਵੱਈਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤ ਵਿਚ ਰਚੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭੱਟ ਭਿੱਖਾ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਰ ਜਿਸ ਨਾਲ ਵੀ ਮੇਲ ਹੋਇਆ ਉਹ ਸਭ ਸਵਾਰਥੀ ਤੇ ਪਾਖੰਡੀ ਸਾਧ-ਸੰਤ ਹੀ ਨਿਕਲੇ ਜੋ ਆਪਣੀ ਮਹਿਮਾ ਦੇ ਗੁਣ-ਗਾਣ ਲਈ ਝੂਠੇ ਵਿਖਾਵੇ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਰੂਪੀਏ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸਭ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਤੇ ਭਟਕਣ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਈ। ਆਪ ਨੇ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਰਹਿਓ ਸੰਤ ਹਉ ਟੋਲਿ ਸਾਧ ਬਹੁਤੇਰੇ ਡਿਠੇ॥

ਸੰਨਿਆਸੀ ਤਪਸੀਅਹ ਮੁਖਹੁ ਏ ਪੰਡਿਤ ਮਿਠੇ॥

ਬਰਸੁ ਏਕੁ ਹਉ ਫਿਰਿਓ ਕਿਨੈ ਨਹੁ ਪਰਚਉ ਲਾਯਉ॥

ਕਹਤਿਅਹ ਕਹਤੀ ਸੁਣੀ ਰਹਤ ਕੋ ਖੁਸੀ ਨ ਆਯਉ॥

ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਛੋਡਿ ਦੂਜੈ ਲਗੇ ਤਿਨ੍ਹ ਕੇ ਗੁਣ ਹਉ ਕਿਆ ਕਹਉ॥

ਗੁਰੁ ਦਯਿ ਮਿਲਾਯਉ ਭਿਖਿਆ ਜਿਵ ਤੂ ਰਖਹਿ ਤਿਵ ਰਹਉ॥੨॥੨੦॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੯੫-੯੬)

ਭੱਟ ਮਥੁਰਾ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤ ਵਿਚ ੧੪ ਸਵੱਈਏ ਰਚੇ ਹਨ। ਆਪ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਤਕ ਮੱਥੇ ਦੇ

ਭਾਗ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਗੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਭਟਕਣ ਹੀ ਰਹੀ। ਕਲਯੁਗ ਦੇ ਡਰਾਉਣੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਰਹੇ ਸਾਂ, ਪਛੋਤਾਵਾ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਮਿਟਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਭ ਪਾਸੇ ਘੁੰਮ-ਫਿਰ ਕੇ ਇਹੋ ਤੱਤ ਕੱਢਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਤਾਰਨ ਲਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਵਤਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਜਪਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਪਰਤ ਕੇ ਗਰਭ ਜੂਨ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:

ਤਤੁ ਬਿਚਾਰੁ ਯਹੈ ਮਥੁਰਾ ਜਗ ਤਾਰਨ ਕਉ ਅਵਤਾਰੁ ਬਨਾਯਉ॥

ਜਪਉ ਜਿਨ੍ਹ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਗੁਰੂ ਫਿਰਿ ਸੰਕਟ ਜੋਨਿ ਗਰਭ ਨ ਆਯਉ॥੬॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੦੯)

ਭੱਟ ਜਾਲਪ ਜੀ ਦੇ ਪ ਸਵੱਈਏ ਹਨ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਦੂਜਾ ਭਾਉ ਹੈ ਉਹ ਤਦੋਂ ਹੀ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਇੱਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਹੇ ਜਾਲਪ! ਇਹ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਡਿੱਠਿਆਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਪਾਵਨ ਪੰਕਤੀਆਂ ਵੇਖੋ:

ਇਕੁ ਬਿੰਨਿ ਦੁਗਣ ਜੁ ਤਉ ਰਹੈ ਜਾ ਸੁਮੰਤ੍ਰਿ ਮਾਨਵਹਿ ਲਹਿ॥

ਜਾਲਪਾ ਪਦਾਰਥ ਇਤੜੇ ਗੁਰ ਅਮਰਦਾਸਿ ਡਿਠੈ ਮਿਲਹਿ॥੫॥੧੪॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੯੫)

ਭੱਟ ਭਲੂ ਜੀ ਦਾ ਇੱਕ ਹੀ ਸਵੱਈਆ ਹੀ ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਣੀਆਂ, ਧਰਤੀ ਦੀ ਬਨਸਪਤੀ, ਬਸੰਤ ਦੇ ਫੁੱਲ— ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਸੂਰਜ ਤੇ ਚੰਦਰਮਾ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ, ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਪੇਟ, ਗੰਗਾ ਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਕੌਣ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਵਾਂਗ ਪੂਰਨ ਸਮਾਧੀ ਲਾ ਕੇ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਬਖਸ਼ੇ ਬਿਆਨ ਦੁਆਰਾ, ਹੇ ਭਲੂ ਕਵੀ! ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵਰਣਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਪਰ ਭੱਲਿਆਂ ਦੀ ਕੁਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਹੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ, ਤੇਰੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਤੇਰੇ ਜਿਹਾ ਤੂੰ ਆਪ ਹੀ ਹੈਂ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਪਾਵਨ ਪੰਕਤੀਆਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:

ਰੁਦ੍ਰ ਧਿਆਨ ਗਿਆਨ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਕਬਿ ਜਨ ਭਲੂ ਉਨਹ ਜੋ ਗਾਵੈ॥

ਭਲੇ ਅਮਰਦਾਸ ਗੁਣ ਤੇਰੇ ਤੇਰੀ ਉਪਮਾ ਤੋਹਿ ਬਨਿ ਆਵੈ॥੧॥੨੨॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੯੬)

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਮੂਹ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸਵੱਈਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਉਸਤਤੀ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਸੇਧ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਵੱਈਏ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉੱਚ ਦਰਜੇ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੱਟਾਂ ਦਾ ਕਿਸ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਇਆ, ਕਦੋਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹੜੇ ਭੱਟ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਪਾਸ ਪੁੱਜੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਇਕਮੱਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਭਾਸਦੀ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨਾਲ ਹੋਏ ਮੇਲ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਨਿਰਵਿਵਾਦ ਹੈ ਕਿ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਭੱਟਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭੱਟ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸ ਆਏ। ਭੱਟਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੱਸ ਭਰੇ ਸਵੱਈਏ ਗਾਏ। ਫਿਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਵੇਰਵੇ ਦਾ ਵਰਣਨ ‘ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

ਭਿਖਾ ਭਟ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵਾਸੀ। ਹਰਿ ਕੀ ਭਗਤ ਕਰੇ ਜਗਿਆਸੀ।

ਜਬ ਭਿਖੇ ਉਸਤਤਿ ਗੁਰ ਕਰੀ। ਸਨ ਪ੍ਰਸੰਨ ਭਏ ਤਿਸੁ ਘਰੀ॥

‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ’ ਤੋਂ ਵੀ ਇਹ ਉਲੇਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਿੱਖੇ ਭੱਟ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ, ਭਤੀਜਿਆਂ ਸਮੇਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਉਸਤਤ ਵਾਲੇ ਸਵੱਈਏ ਰਚੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਚਨਹਾਰੇ ਸਭਨਾਂ ਲਈ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲਾ ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦਾ ਹੈ। ਭੱਟ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਨੰਦ ਮਾਨਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਵੀ ਸੁਹਿਰਦ ਯਤਨ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਹੁਣੇ ਹੋਈ ਖੋਜ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਵੰਸ਼ ਪਿੰਡ ਕਰਸਿੰਧੂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜੀਂਦ (ਹਰਿਆਣਾ ਪ੍ਰਾਂਤ) ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵੀ ਯਾਦਗਾਰ ਹੁਣ ਤਕ ਸਥਾਪਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਖੋਜੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਸਥਾਨ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਅਵੱਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਇਹ ਬੀੜਾ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕਿਆ। ਕਰਸਿੰਧੂ ਪਿੰਡ ਪਾਣੀਪਤ ਤੋਂ ੨੦ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੇ ਫਾਸਲੇ 'ਤੇ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਪਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਪੂਰਵਜ ਤਕਰੀਬਨ ੪੩੦ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਪਾਸ ਪੁੱਜੇ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮਵੱਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤਕ ਸਵੱਈਆਂ ਵਿਚ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਕਰਸਿੰਧੂ ਵਿਖੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਭਾਵੇਂ ਵਧੇਰੇ ਨਹੀਂ ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਪਰਵਾਰ ਪੂਰਾ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਵੰਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਈ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਭੱਟ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸਭ ਹਵਾਲਾ ਦਰਜ ਹੈ। ਕਰਸਿੰਧੂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ੨੦੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਘਰ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਹੋਰ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਜੱਟ, ਸੈਣੀ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਬਾਲਮੀਕੀ, ਮੁਸਲਮਾਨ

(ਬਾਕੀ ਸਫਾ ੮੯ 'ਤੇ)

ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡਿ ਤਥਾ ਸਤੈ ਡੂਮਿ ਆਖੀ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ

—ਪ੍ਰੋ. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਬੋਲੀਨਾ*

ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਸ ਗੌਰਵਮਈ ਰੂਪਾਕਾਰ ਦਾ ਵਰਣਨਯੋਗ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ‘ਵਾਰ ਮਾਝ ਕੀ’ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਇਹ ਰੂਪਾਕਾਰ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ੨੨ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਾਰਾਂ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ੨੧ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਰਚਨਾਕਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਵਾਰ ਭਾਵ “ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡਿ ਤਥਾ ਸਤੈ ਡੂਮਿ ਆਖੀ” ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀਆਂ ‘ਰਾਇ ਬਲਵੰਡਿ’ ਅਤੇ ‘ਸਤੈ ਡੂਮਿ’ ਦੁਆਰਾ ਰਚੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੱਖ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ) ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬਾਣੀਕਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਾਰ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਸਿਵਾਏ ‘ਰਾਇ ਬਲਵੰਡਿ’ ਅਤੇ ‘ਸਤੈ ਡੂਮਿ’ ਦੀ। ਇਹ ਸਰਬਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਈ ਅਤੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਲੋਕ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨੌਂ ਵਾਰਾਂ (ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ, ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਵਡਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਕਾਨੜੇ ਕੀ ਵਾਰ) ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਲੋਕ-ਧੁਨੀਆਂ ਉੱਪਰ ਗਾਉਣ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਰਾਇ ਬਲਵੰਡਿ ਤਥਾ ਸਤੈ ਡੂਮਿ ਦੀ ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਰਚੀ ਅਤੇ ਗਾਈ ਵਾਰ ਸਲੋਕ-ਰਹਿਤ ਵਾਰ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਸੰਤ ਰਾਗ ਵਿਚ ਰਚੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ‘ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ’ ਵੀ ਸਿਰਫ ੩ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ। ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਰਚਨਾ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲ ੪੭੧

* ਕੋਆਰਡੀਨੇਟਰ, ਸੈਂਟਰ ਫਾਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਟੱਡੀਜ਼, ਲਾਇਲਪੁਰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਜਲੰਧਰ। ਮੋ: ੯੮੧੪੨-੧੦੦੨੧.

ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ‘ਬਸੰਤ ਕੀ ਵਾਰ’ ਦੀਆਂ ਸਿਰਫ ੩ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ ਉੱਥੇ ਸੱਤੇ ਅਤੇ ਬਲਵੰਡ ਕੀ ਵਾਰ ਦੀਆਂ ੮ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਛੋਟੇ ਆਕਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੇ ਰੂਪਾਕਾਰਿਕ ਅਤੇ ਥੀਮਕ ਦੀ ਅੰਤਰ-ਸੰਵਾਦੀ ਜੁਗਤ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਾਰ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਪਛਾਣ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਭੱਟ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਅਤੇ ਸੱਤਾ ਡੂਮ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਰਬਾਬੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਬਾਣੀ ਰਚਨਾਕਾਰ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਉਘੜਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ‘ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼’^੧ ਵਿਚ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਰਬਾਬੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਰਬਾਬੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। “ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਾਜ਼ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ, ਉਹ ‘ਰਬਾਬ’ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ‘ਰਬਾਬੀ’ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ।”^੨ “ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਪਲਾਂ ਤਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਰਬਾਬ ਰਾਹੀਂ ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਕੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਗਿਰਦ ਭਾਈ ਬਾਦੂ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਾਦੂ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ, ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਾ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।”^੩ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਰਬਾਬੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਤਕ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। “ਰਬਾਬੀਆਂ ਅਤੇ ਰਾਗੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲ ੧੫ ਚੌਂਕੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ੮ ਰਾਗੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ੭ ਚੌਂਕੀਆਂ ਰਬਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਨ”।^੪

ਰਬਾਬੀ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਚੀ ਵਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਚਾਰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਵੇਰਵੇ ਕਿਸੇ ਵਿਸਥਾਰ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਹਨ। ਗਿਆਨੀ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਨੇ ‘ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ’ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ “ਚੌਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਸਾਦੂ ਜੀ ਤੇ

ਭਾਈ ਬਾਦੂ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।^{੧੫} ਗਿਆਨੀ ਜੀ^{੧੬} ਹੁਰਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਦੋਵੇਂ ‘ਭਾਈ’ ਲਿਖੇ ਹਨ ਭਾਵ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਸਨ। ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦਿਆਂ ਗਿਆਨੀ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ^{੧੭} ਨੇ ਬਾਵਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਭੱਲਾ) ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪਿਉ-ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਿਆਂ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਤਿੰਨ ਸ੍ਰੋਤ, ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਕੇ ਭਰਾ, ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਛੋਟਾ ਭਰਾ, ਪਿਉ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਜੇ ‘ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ’ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਹਵਾਲੇ “ਭਾਈ ਸਾਦੂ ਅਤੇ ਬਾਦੂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ” ਨੂੰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਵਾਚਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਦੂ ਜੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਦਾ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਬਾਦੂ ਜੀ ਹੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਜੀਵਨ-ਵੇਰਵਿਆਂ ਬਾਰੇ ਮੱਤਭੇਦ ਹਨ। ਡਾ. ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਰਗਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਵੇਰਵਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। “ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਅਤੇ ਸੱਤਾ ਡੂਮ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਰਬਾਬੀ ਸਨ। ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਾ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਚ ਇੱਕਠਿਆਂ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਨੂੰ ਗਾਉਣਾ ਇਕ ਅਨੋਖੀ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਿਸਾਲ ਵੀ ਹੈ”।^{੧੮} “ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਚੌਹਬੜ ਜਾਤਿ ਦਾ ਮਿਰਾਸੀ ਸੀ, ਤੇ ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਮੋਖੜ ਜਾਤਿ ਦੇ ਮਿਰਾਸੀ”।^{੧੯}

ਉਪਰੋਕਤ ਵੇਰਵਿਆਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਰਬਾਬੀਆਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਉਚਕੋਟੀ ਦੇ ਰਬਾਬੀ ਸਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਾਪਰੀ ਪਰਵਾਰਿਕ ਘਟਨਾ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੈ ਕਿ ਲੜਕੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਵੇਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਮਦਦ ਨਾਲ ਇਹ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਾ ਹੋਏ, ਫਲਸਰੂਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਉਮੈ ਕਾਰਨ ਇਹ ਗੁਰ-ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਨ ਵਾਸਤੇ ਨਾ ਆਏ। ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ-ਥਲੱਗ ਹੋ ਕੇ

ਰਹਿ ਗਏ। ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਖੁਆਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਾਹੌਰ ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਈ ਲੱਧੇ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਇਹ ਅਸਲ ਗੁਰਮਤਿ ਗਾਡੀ ਮਾਰਗ ਦੇ ਪਾਂਧੀ ਬਣੇ ਤੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰੋਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਏ। ਗੁਰੂ-ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ। ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚੱਲਿਆ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਇਹ ਵਾਰ ਉਚਾਰੀ^{੧੦}। 'ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ' ਦੀਆਂ ਕੁੱਲ ੮ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ। ੮ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਮਗਰਲੀਆਂ ੫ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹਨ। “ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਹ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟ ਵਰਣਨ ਹੈ ਅਤੇ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਹੀ ਕੀਤੀ ਕਿਰਤ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।”^{੧੧}

ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇਸ ਵਾਰ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪੱਖਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਚਿਤਰਣ ਵਿਚ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਵਾਰ ਦਾ ਮੂਲ ਆਸ਼ਾ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਫਿਰ ਵੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਪੱਖ ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ ਉਹ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵਾਚਣ ਅਤੇ ਸਮਝਣ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਉਪਯੋਗੀ ਹਨ। ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਾਰ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਅਪਣਾਇਆ। “ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਚਲਾਈ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਅਧਿਆਤਮਿਕ, ਸਦਾਚਾਰਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸਗੋਂ ‘ਨਾਨਕਿ ਰਾਜੁ ਚਲਾਇਆ’ ਕਹਿ ਕੇ ਸਮਾਨੰਤਰ ਰਾਜਸੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।”^{੧੨}

ਨਾਨਕਿ ਰਾਜੁ ਚਲਾਇਆ ਸਚੁ ਕੋਟੁ ਸਤਾਣੀ ਨੀਵੈ ॥

ਲਹਣੇ ਧਰਿਓਨੁ ਛਤੁ ਸਿਰਿ ਕਰਿ ਸਿਫਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਵੈਦੈ ॥

ਮਤਿ ਗੁਰ ਆਤਮ ਦੇਵ ਦੀ ਖੜਗਿ ਜੋਰਿ ਪਰਾਕੁਇ ਜੀਅ ਦੈ ॥

ਗੁਰਿ ਚੇਲੇ ਰਹਰਾਸਿ ਕੀਈ ਨਾਨਕਿ ਸਲਾਮਤਿ ਥੀਵੈਦੈ ॥

ਸਹਿ ਟਿਕਾ ਦਿਤੋਸੁ ਜੀਵੈਦੈ ॥੧॥

(ਪੰਨਾ ੯੬੬)

ਇਸ ਵਾਰ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਥਾਪੇ ਜਾਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ

ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਦੀ ਚੋਣ, ਸੇਵਾ, ਹੁਕਮ, ਰਜ਼ਾ ਆਦਿ ਦੀ ਕਸ਼ੱਵਟੀ ਉੱਪਰ ਪਰਖਣ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਕੀਤੀ। ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਭਾਵੇਂ ਓਪਰੀ ਨਜ਼ਰੇ ਉਲਟੀ ਗੰਗਾ ਵਹਾਉਣ ਦੇ ਤੁੱਲ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਰੀਤ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਸਕਾਰਾਤਮਿਕ ਪੱਖੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ:

ਹੋਰਿਓ ਗੰਗ ਵਹਾਈਐ ਦੁਨਿਆਈ ਆਖੈ ਕਿ ਕਿਓਨੁ॥

ਨਾਨਕ ਈਸਰਿ ਜਗਨਾਥਿ ਉਚਹਦੀ ਵੈਣੁ ਵਿਰਿਕਿਓਨੁ॥

(ਪੰਨਾ ੯੬੭)

ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਵਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਵਿਚ ਉਚਾਰੀ ਗਈ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿਚ ਨਾਇਕ ਦੀ ਜਸ-ਕੀਰਤੀ ਅਥਵਾ ਨਾਇਕ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨੂੰ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਰੂਪ, ਮਨੁੱਖੀ ਰੂਪ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਇਕ ਦਾ ਜੱਸ-ਗਾਇਨ ਕਰਦਿਆਂ ਵਾਰਕਾਰ ਨਾਇਕ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਰਮਾਤਮਾ-ਰੂਪ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਦੇ ਹਨ:

- ਪੂਰੀ ਹੋਈ ਕਰਾਮਾਤਿ ਆਪਿ ਸਿਰਜਣਹਾਰੈ ਧਾਰਿਆ ॥ (ਪੰਨਾ ੯੬੮)

- ਅਟਲੁ ਅਥਾਹੁ ਅਤੋਲੁ ਤੂ ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਰਾਵਾਰਿਆ॥ (ਪੰਨਾ ੯੬੮)

- ਹੋਵੈ ਸਿਫਤਿ ਖਸਮ ਦੀ ਨੂਰੁ ਅਰਸਹੁ ਕੁਰਸਹੁ ਝਟੀਐ॥ (ਪੰਨਾ ੯੬੭)

ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਪਾਸੇ “ਲੰਗਰੁ ਚਲੈ ਗੁਰ ਸਬਦਿ ਹਰਿ ਤੋਟਿ ਨ ਆਵੀ ਖਟੀਐ॥” ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਉਲੇਖ ਹੈ ਉੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮਹਿਲ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਲੰਗਰ ਦੀ ਉਚੇਚੀ ਦੇਖਭਾਲ ਦੇ ਸੁਚਾਰੂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇੰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ “ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਾਰੀ ਦੀ ਉਸਤਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਇਕਤਵ ਦੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।”^{੧੬}

ਬਲਵੰਡ ਖੀਵੀ ਨੇਕ ਜਨ ਜਿਸੁ ਬਹੁਤੀ ਛਾਉ ਪੜਾਲੀ॥

ਲੰਗਰਿ ਦਉਲਤਿ ਵੰਡੀਐ ਰਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਖੀਰਿ ਘਿਆਲੀ॥

(ਪੰਨਾ ੯੬੭)

ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ “ਜੋਤਿ ਸਮਾਣੀ ਜੋਤਿ ਮਾਹਿ” ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਜਗਤ ਦੇ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਪੱਖ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ “ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਤੋਂ ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਦੇ ਉਸ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰੂਪ ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਨਾਲ ਤਦਰੂਪਤਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਇਕ ਰੂਪ ਹੋਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਜੋਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਵਰਤੀ ਗੁਰੂਆਂ

ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੀਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ”੧੮

ਇਸ ਵਾਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਨਾਦੀ ਅਤੇ ਬਿੰਦੀ ਸੰਤਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਵਾਰ ਦੀ ਛੇਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਨਾਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਭਾਵ ਚੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪੋਤਾ ਕਿਹਾ ਹੈ”।

ਸੋ ਟਿਕਾ ਸੋ ਬੈਠਣਾ ਸੋਈ ਦੀਬਾਣੁ॥

ਪਿਯੂ ਦਾਦੇ ਜੇਵਿਹਾ ਪੋਤਾ ਪਰਵਾਣੁ॥

(ਪੰਨਾ ੯੬੮)

ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਸਮੇਂ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਵਾਰ ਗੁਰੂ ਮਹਿਮਾ ਉਪਰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਰ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪੱਖ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਤੇ ਸੰਕੇਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਭੱਟ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਤਦਰੂਪਤਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

(ੳ) ਵਾਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ,

ਨਾਨਕਿ ਰਾਜੁ ਚਲਾਇਆ ਸਚੁ ਕੋਟੁ ਸਤਾਣੀ ਨੀਵੈ॥

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ :

ਨਿਹਚਲ ਨੀਉ ਧਰਾਈਓਨੁ ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਸਚ ਖੰਡ ਸਮੇਉ।

(ਵਾਰ ੨੪:੨)

ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਨੁਸਾਰ :

ਕਲਿਜੁਗਿ ਪ੍ਰਮਾਣੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰੁ ਅੰਗਦੁ ਅਮਰੁ ਕਹਾਇਓ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਜੁ ਅਬਿਚਲੁ ਅਟਲੁ ਆਦਿ ਪੁਰਖਿ ਫੁਰਮਾਇਓ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੯੦)

(ਅ) ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ :

ਝਲੈ ਸੁ ਛਤੁ ਨਿਰੰਜਨੀ ਮਲਿ ਤਖਤੁ ਬੈਠਾ ਗੁਰੁ ਹਟੀਐ॥

(ਪੰਨਾ ੯੬੬)

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ :

ਗੁਰਮੁਖਿ ਛਤੁ ਨਿਰੰਜਨੀ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮ ਪਦ ਪਤਾ। (ਵਾਰ ੨੪:੨੦)

ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਨੁਸਾਰ :

ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਤਨੁ ਸਰਬ ਮੈ ਸਹਜਿ ਚੰਦੋਆ ਤਾਣਿਅਉ॥

ਗੁਰ ਅਰਜਨੁ ਕਲ੍ਹਚਰੈ ਤੈ ਰਾਜ ਜੋਗ ਰਸੁ ਜਾਣਿਅਉ ॥੭॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੦੭)

ਸੋ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ

ਦੁਆਰਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਇਹ ਵਾਰ ਰੂਪ ਪੱਖੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਥੀਮ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ। “ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਇਹ ਵਾਰ ਸੰਸਥਾਮੂਲਕ ਬਿਰਤੀ ਦੀ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸਿਫਤ-ਸਲਾਹੁਤਾ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਗੁਰੂ-ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਆਂਤਰਿਕ ਤੇ ਇਹੀ ਇਸ ਵਾਰ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਵੀ ਹੈ”।^{੧੯}

ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਦੋਹਾਂ ਵਾਰਕਾਰਾਂ ਅਥਵਾ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਵਿਦਵਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਾਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਚੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। “ਆਮ ਕੀਰਤਨੀਏ ਕਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਏ, ਪਰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭੂਮ ਬੜੇ ਹੀ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਕਵੀ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਰ ਤੇ ਕੋਈ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਵਿ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਇਹ ਰਚਨਾ ਹੀ ਕਾਫੀ ਠੋਸ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ, ਰੂਪ ਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਭੱਟ-ਰਚਨਾ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ‘ਤੇ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਬੜੇ ਡੂੰਘੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਉਸਤਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਹ ਨਿਪੁੰਨ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਭਾਂਤ ਸੂਝ ਹੈ। ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਿਆਨ ਸੰਖੇਪ, ਸੰਕੋਚਵਾਂ ਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹੈ।”^{੨੦}

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਾਰ ਅਨੇਕਾਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਬਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਾਰ-ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿਚ ਦੋ ਰਚਨਹਾਰਿਆ ਦਾ ਨਾਂ ਦਰਜ ਹੈ। ਬਾਈ ਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਵਾਰ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ‘ਆਖੀ’ ਸੰਕੇਤ ਦਰਜ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਵਾਰ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸ੍ਰੋਤ ਹੈ। ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਵਰਗ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦਰਜ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਇਸਤਰੀ (ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ) ਦੀ ਉਸਤਤ ਇਸ ਵਾਰ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਾਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇੱਕ ਨਿਵੇਕਲੀ ਵਾਰ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ :

੧. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, **ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼**, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ, ਸਫਾ ੧੫੦ ਅਤੇ ੮੪੪.
੨. ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, **ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼**, ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ,

ਪਟਿਆਲਾ, ੨੦੦੨, ਸਫਾ ੪੧੩.

੩. ਗਿਆਨੀ, ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, **ਸ਼੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਇਤਿਹਾਸ**, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੦੦੦, ਸਫਾ ੧੫੦.
੪. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੨੨੬.
੫. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੨੨੪.
੬. ਉਹੀ.
੭. ਉਹੀ.
੮. ਡਾ. ਸੁਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ, **ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰ-ਕਾਵਿ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ**, ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ, ਦਿੱਲੀ, ੨੦੦੫, ਸਫਾ ੪੭.
੯. ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, **ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ**, ਰਾਜ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਜਲੰਧਰ, ੧੯੭੦, ਸਫਾ ੨੧੭.
੧੦. ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, **ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼**, ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ੨੦੦੭, ਸਫਾ ੪੨੩.
੧੧. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੪੨੪.
੧੨. ਡਾ. ਸੁਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ, **ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰ-ਕਾਵਿ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ**, ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ, ਦਿੱਲੀ, ੨੦੦੫, ਸਫਾ ੪੭.
੧੩. ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, **ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼**, ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ੨੦੦੨, ਸਫਾ ੪੨੩.
੧੪. ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ, **ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਇਤਿਹਾਸ**, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੬੩, ਸਫਾ ੪੬੧.
੧੫. ਡਾ. ਸੁਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ, **ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰ-ਕਾਵਿ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ**, ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ, ਦਿੱਲੀ, ੨੦੦੫, ਸਫਾ ੪੮.
੧੬. ਉਹੀ.
੧੭. ਡਾ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, **ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸੰਕਲਪ**, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੭੬, ਸਫਾ ੫੮.
੧੮. ਉਹੀ, ਸਫਾ, ੬੦.
੧੯. ਡਾ. ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਿੱਲ, **ਬਾਣੀ: ਰੂਪ ਪ੍ਰਬੰਧ**, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ, ਦਿੱਲੀ, ੧੯੯੧, ਸਫਾ ੨੧੭.
੨੦. ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ, **ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਇਤਿਹਾਸ**, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੬੩, ਸਫਾ ੪੫੬.

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ

—ਸ. ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ*

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅੰਗ-ਅੰਗ ਕੱਟ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਲਈ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸੋਮਾ ਤੇ ਨਿੱਤ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਥ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਉਹ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ 'ਤੇ ਇਕ ਸਦੀਵੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਜੋਂ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਭਗਤੀ, ਗਿਆਨ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸਨ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੈਂਬੋਵਾਲ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਚੌਧਰੀ ਕਾਲੇ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਕੇਵਲ ਪੰਜ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਸੀ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਛੱਡ ਆਏ। ਉਹ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਸੰਨ ੧੭੦੪ ਵਿਚ ਜਦ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹੇ। ਸੰਨ ੧੭੦੬ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜੇ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਿੱਛੋਂ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ ਤੇ ਬੰਦਈ ਖਾਲਸਾ ਵਿਚ ਮਤਭੇਦ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਝਗੜਾ ਨਿਬੇੜਨ ਲਈ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਭੇਜਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਏ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਧੜਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸੰਭਾਲਣ 'ਤੇ ਹੀ ਝਗੜਾ ਨਿੱਬੜ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਸੰਨ ੧੭੨੧ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥੀ ਥਾਪਿਆ। ਗੁਰ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤੀਸਰੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਨ। ਪ੍ਰਥਮੇ ਇਹ ਸੇਵਾ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਜੋ ਮੱਘਰ ਸੁਦੀ ਚੌਥ ਸੰਮਤ ੧੬੮੮ ਬਿ. (੧੬ ਨਵੰਬਰ ੧੬੩੧ ਈ:) ਨੂੰ ਗੁਰਪੁਰੀ ਸਿਧਾਰ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਸੇਵਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਜੋ ੨੫ ਭਾਦਰੋਂ ਸੁਦੀ ਪੰਚਮੀ ਸੰਮਤ ੧੬੯੩ (੨੫ ਅਗਸਤ ੧੬੩੬ ਈ:) ਨੂੰ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਕਰ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਗਿਆਨ ਰਤਨਾਵਲੀ' ਤੇ 'ਭਗਤ ਰਤਨਾਵਲੀ' ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਬੀੜ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ।

*# ੩੦੨, ਕਿਦਵਾਈ ਨਗਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ।

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਣਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਖ਼ਤੀ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਢਾਹੁਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਜਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਖ਼ਤੀਆਂ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸਿੱਖ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਦੀਪਮਾਲਾ ਦਾ ਮੇਲਾ ਕਈ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਤੁਰਕਾਂ ਨੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸੋ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਾਕਮ ਅਬਦੁੱਲਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੀਵਾਲੀ 'ਤੇ ਇੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਆਗਿਆ ਦਿਉ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਿਲੀ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਮੇਲੇ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਮਿਲ ਜਾਏ ਤਾਂ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੰਗਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ-ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਸਕਣ। ਸੋ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਦ ਮੇਲੇ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲਈ ਦਰਖਾਸਤ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਨੇ ਸੋਚੀ-ਸਮਝੀ ਸਕੀਮ ਤਹਿਤ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਅਵਸਰ 'ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਤੇ ਇਕੱਠ ਕਰਕੇ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਲਾਉਣ ਦੀ ਇਸ ਸ਼ਰਤ 'ਤੇ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਖ਼ਾਤਰ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਅਵਸਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਹੋਇਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਖ਼ੁਫ਼ੀਆ ਯੋਜਨਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਜਖ਼ੀਰਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਸੂਬੇ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਚੌਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਪਹਿਰੇ ਲਾ ਦਿੱਤੇ ਜਿਸ 'ਤੇ ਲੋਕ ਮੇਲੇ 'ਤੇ ਨਾ ਆਏ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਸ ਚਾਲ ਨੂੰ ਸਮਝ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਵਰਜਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਸੰਗਤ ਆਈ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਦਾ ਪੈਸਾ ਬਹੁਤਾ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਸਕਿਆ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਨਾ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਲਖਪਤ ਰਾਇ ਦੇ ਫੌਜੀਆਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਆਏ ਸਿੰਘਾਂ 'ਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ। ਕਈ ਮਾਰੇ ਵੀ ਗਏ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਮੇਲਾ ਲਾਉਣ ਦੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਮੰਗੇ ਗਏ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਕਾਰਨ ਮੇਲਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਸਕਿਆ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਰਕਮ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਤਾਂ ਜੋ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕਣ ਪਰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ 'ਤੇ ਆਪ ਦਾ ਕੇਸ ਮੌਲਵੀਆਂ ਕੋਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੰਦ-ਬੰਦ ਕੱਟ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਫਤਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਇਕ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਛੱਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਜਾਓ। ਜਦ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਤੋਂ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੇਸੇ ਨਾਲ ਪਹਿਲੇ ਪੋਟੇ, ਫਿਰ ਉਂਗਲਾਂ, ਫਿਰ ਸਰੀਰ ਦੇ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸੇ ਜੁਦਾ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਪਾਠ

(ਬਾਕੀ ਸਫ਼ਾ ੮੭ 'ਤੇ)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ

—ਬੀਬੀ ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ*

ਭਾਸ਼ਾ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਵਾਦ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ। ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਭਾਵੇਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਮਾਧਿਅਮ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਬਲ ਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਧਿਅਮ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਭਾਵਾਰਥ (Connotation) ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਈਆਂ ਦਾ ਅਰਥ ਵਿਸਥਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਥਾਨਾਂਤਰ ਨਾਲ ਵੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇੰਝ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਥਾਨ ਨਾਲ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦੇ, ਮੁਹਾਵਰਾ ਵੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਹੋਰ ਵੀ ਤੀਬਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਵਕਤਾ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਵਿਚ ਲਪੇਟ ਕੇ ਕਰਦਾ ਹੈ।^੧ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਤੀਬਰ ਭਾਂਤ ਉਠਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਸੂਖਮ ਭਾਂਤ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਜਾਂ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰੀ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਧਾ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਇਕ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਾਹਿਤਕ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ। ਗੂੜ੍ਹੇ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਵ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਟੀਕਿਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਸ਼ੈਲੀ ਵਜੋਂ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਸ ਸਾਹਿਤ-ਵਿਧੀ ਦੇ ਕਈ ਭੇਦ ਹਨ ਜਿਵੇਂ—ਟੀਕਾ, ਵਿਆਖਿਆ, ਭਾਸ਼, ਪਰਮਾਰਥ ਆਦਿ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਲੰਬਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਹੋਈ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਬੜਾ ਮਹਾਨ ਆਕਾਰ ਹੈ। ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਵਿਚ ਕੋਸ਼ਕਾਰੀ, ਪ੍ਰਯਾਯੇ, ਨਿਰੁਕਤ ਆਦਿ ਵੀ ਸੰਮਿਲਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤੇ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਕੋਸ਼ੀ ਅਰਥ, ਪ੍ਰਯਾਯੇ, ਨਿਰੁਕਤ, ਟੀਕਾ, ਭਾਵਾਰਥ, ਵਿਆਖਿਆ, ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚਾਰ, ਸਾਰ ਆਦਿ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਹਨ।^੨

ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਵਿਧੀਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਰਥ-ਬੋਧ ਲਈ

ਕਈ ਵਿਧੀਆਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਥਾਕਾਰੀ, ਕੋਸ਼ਕਾਰੀ, ਟੀਕਾਕਾਰੀ, ਵਿਆਖਿਆਕਾਰੀ ਤੇ ਉਲਥਾਕਾਰੀ। ਕਈ ਸੱਜਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਲਾ-ਮਿਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਸਭ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਇਹ ਦਰੁਸਤ ਨਹੀਂ। ਕਥਾਕਾਰੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਅਰਥ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ, ਕੋਸ਼ਕਾਰੀ ਕੇਵਲ ਕਠਿਨ ਪਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਅੱਖਰ-ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜਾਂ ਹੋਰ ਤਰਤੀਬ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਯਾਜ ਇਸੇ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਾਖ ਹੈ। ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਕਿਸੇ ਰਚਨਾ ਦੇ ਲਿਖਤ ਰੂਪ ਤੇ ਸਰਲ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਅਰਥ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ^੪। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ :-

੧. ਪੁਰਾਤਨ ਟੀਕਾਕਾਰੀ

੨. ਨਵੀਨ ਟੀਕਾਕਾਰੀ

੩. ਆਧੁਨਿਕ ਟੀਕਾਕਾਰੀ^੫

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਬਾਣੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਵਿਆਖਿਆ ਨਾਲ ਹੀ ਅਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਅਨੇਕ ਭੇਖਾਂ ਦੇ ਸਾਧੂਆਂ, ਜੋਗੀਆਂ, ਮਹੰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਸਮਝਾਏ ਅਤੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਨੇਕ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਰਦਿਆਂ ਬਾਣੀ ਦੀ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਰਣਾਂ ਵਿਚ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਗੁਰੂ-ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈ। ਇਹ ਸਰਵੋਤਮ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸੀ। ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।^੬

ਪਹਿਲੇ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰੀ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ, ਸਿਖਿਆਵਾਂ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ “ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ” ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ-ਕਥਾ ਵਾਰਤਾ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਚੱਲੀ। ਇਕ ਰਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਉੱਘੇ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਅਨਿੰਨ ਭਗਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ‘ਸ਼ਬਦ’ ਦੀ ਕਥਾ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ।^੭ ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਟੀਕਾ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਸਹਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਅਨੁਸਰਣ ਕਰਦਿਆਂ ਕੀਤੀ

ਹੈ।^੯ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਰਥ-ਬੋਧ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਸ਼ਾਇਦ ਪਹਿਲੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛੰਦਬਧ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਗੁਹਜ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਕੁਝ-ਕੁਝ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।^੯

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਟੀਕਾ ਅਥਵਾ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਵਾਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦਾ ਉੱਘੇ ਤੌਰ ਤੇ ਨਾਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿਚ ਪਾਏ ਯੋਗਦਾਨ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ (ਬੇਦੀ) ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਿਹਰਵਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ 'ਸਚਖੰਡ ਪੋਥੀ' ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ੨੧੭ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਤੇ ਛੰਤਾਂ ਦੇ ਪਰਮਾਰਥ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹਰਿ ਜੀ ਨੇ 'ਜਨਮਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ' (ਸੈਂਚੀ ਦੂਜੀ) ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਲੰਬੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਾਣੀਆਂ ਜਪੁਜੀ, ਓਅੰਕਾਰ (ਰਾਮਕਲੀ ਦਖਣੀ), ਪਟੀ (ਰਾਗ ਆਸਾ), ਬਾਰਹਮਾਹ (ਰਾਗ ਤੁਖਾਰੀ), ਅਤੇ ਸਿਧਗੋਸਟਿ (ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ) ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਅਥਵਾ ਪਰਮਾਰਥ ਲਿਖੇ। ਚਤੁਰਭੁਜ ਨੇ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਗੁਰਦੇਵ ਰਚਿਤ ਵਾਰਾਂ, ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਰਮਾਰਥ ਲਿਖੇ।^{੧੦}

ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਇਹ ਟੀਕੇ-ਪਰਮਾਰਥ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਸਲੋਕ ਦੇ ਟੀਕੇ-ਪਰਮਾਰਥ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਉਥਾਨਕਾ ਉੱਤੇ ਉਸਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਣਲੋੜੀਆਂ ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ।ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸੀ। ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਮਿਥਿਹਾਸ ਦੀ ਵਾਕਫੀਅਤ ਝਲਕਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੀਕਿਆਂ ਪਰਮਾਰਥਾਂ ਵਿਚਲੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵੇਦਾਂ ਤੇ ਪੁਰਾਣਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਟੀਕਿਆਂ/ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂਤਕ ਅਰਥ ਜਾਂ ਵੱਖਰਾ-ਵੱਖਰਾ ਭਾਵ-ਅਰਥ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਕੇਵਲ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਵ-ਅਰਥ ਹੀ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚਲੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਤੇ ਪੌਰਾਣਿਕ ਹਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਥਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਵਿਆਖਿਆ ਮੂਲ ਬਾਣੀ ਨਾਲੋਂ ਧੁੰਧਲੀ ਜਾਂ ਅਸਪਸ਼ਟ ਵੀ ਹੋ ਗਈ ਹੋਈ ਹੈ।^{੧੧} ਉਂਜ ਬਾਣੀ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੀ ਪਰਮਾਰਥ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਟੀਕੇ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਰਚਣ ਵਾਲੀ ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਪਧਤੀ ਨੇ ਅਗਲੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਨੂੰ ਡੂੰਘੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।^{੧੨}

ਟੀਕਾ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਸੰਪਰਦਾ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਵੀ ਬੜਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਪਰਦਾ ਦਾ ਅਰੰਭ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਆਦਿ ਸੰਚਾਲਕ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਥਾ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਤੇ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣ ਜਾਂ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਸਦਕਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਗਿਆਨੀ' ਦੀ ਪੱਧਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਣ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵੀ 'ਗਿਆਨੀ' ਕਹਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਤੇ ਇਉਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਗਿਆਨੀ ਸੰਪਰਦਾ ਚੱਲ ਪਈ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਇਕ ਟਕਸਾਲ ਬਣ ਗਈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਜਾਂ ਗਿਆਨੀ ਟਕਸਾਲ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਟੀਕਾ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ।^{੧੩}

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਸਮੇਂ ਗਿਆਨੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਉੱਤੇ ਉਦਾਸੀ ਤੇ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਨਿਰਮਲੇ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰਾਂ ਤੇ ਧਨ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਅਰਥ ਜੋ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤਕ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ, ਹੋਰ ਮਹਾਤਮਾ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬੈਕਦਰੀ ਕਾਰਣ, ਨਿਰਮਲੇ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿੱਤੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਗਏ।^{੧੪}

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਸ ਗਿਆਨੀ ਸੰਪਰਦਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹਿੱਸਾ ਹੈ।^{੧੫} ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ ਤੇ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਅੱਜ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਮ ਹਨ ਉਹ ਇਸੇ ਸੰਪਰਦਾ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਭਾਈ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ, ਗਿਆਨੀ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿ।^{੧੬} ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਪੂਰਣ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਜ ਟੀਕੇ ਸੰਪੂਰਣ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾਵਾਂ, (ਟੀਕਾ ਫਰੀਦਕੋਟ), ਗਿਆਨੀ ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਤ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਟੀਕਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ), ਗਿਆਨੀ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਲਖੂਵਾਲ (ਟੀਕਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ), ਪੰਡਿਤ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ (ਟੀਕਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ) ਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦਰਪਣ-੧੦ ਜਿਲਦਾਂ) ਨੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਹੋਰ

ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸੰਪੂਰਣ ਦਾ ਟੀਕਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।^{੧੭}

ਗੁਰਬਾਣੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਾਖਾ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਨਿਰਮਲ ਸੰਪਰਦਾ ਵੱਲੋਂ ਟੀਕਾ-ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਯੋਗਦਾਨ ਵੀ ਬੜਾ ਮਹੱਤਤਾ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਪਰਦਾ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ।^{੧੮} ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦਾ ਅਰੰਭ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਇਆ।^{੧੯} ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ-ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੇ ਰੂਪ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਿਆਂਦਾ।^{੨੦} ਇਸ ਸ਼ਾਖਾ ਦੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਪੰਡਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ, ਪੰਡਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ, ਪੰਡਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ, ਸੰਤ ਸੰਪੂਰਣ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹਨ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿੱਦਿਆ ਤੇ ਪੌਰਾਣਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਅਧਿਐਨ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੌਰਾਣਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਥੱਲੇ ਹੀ ਰਚੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਹ ਵੇਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਆਮ ਕਰਕੇ ਵੇਦਾਂਤੀ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿਚ ਵੇਦਾਂਤੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਸੰਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਰਤੀ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਵੀ ਚੋਖੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪਦਛੇਦ ਕਰਕੇ ਇਕੋ ਤੁਕ ਦੇ ਕਈ ਕਈ ਪਾਠ ਤੇ ਅਰਥ ਕਰਨ ਦੀ ਪਰਵਿਰਤੀ ਚਲਾਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਮੁੱਖ ਅਰਥ ਤੇ ਦੂਜੇ ਗੌਣ ਅਰਥ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।^{੨੧}

ਗੁਰਬਾਣੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸੁਆਮੀ ਅਨੰਦਘਨ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਉਲੇਖਨੀਯ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਪੁਜੀ, ਆਰਤੀ, ਓਅੰਕਾਰ, ਸਿਧਗੋਸ਼ਟਿ, ਅਨੰਦ ਤੇ ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਟੀਕੇ ਕੀਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੌਰਾਣਿਕ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਬੜਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੀ। ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਸੰਬੰਧੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰ ਪੂਰਣ ਗਿਆਨ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵੇਦਾਂਤ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਦਕਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਦੇ ਤੱਤ ਵਧਣ ਲੱਗੇ।^{੨੨}

ਸੇਵਾਪੰਥੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਅੱਡਣਸ਼ਾਹ, ਭਾਈ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਆਦਿ ਇਸ ਸ਼ਾਖਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਟੀਕਾਕਾਰ ਹੋਏ ਹਨ।^{੨੩} ਸੇਵਾਪੰਥੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸੇਵਾਪੰਥੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਭਾਵ ਅਰਥ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿਤੇ ਹੋਏ ਸਗੋਂ ਮੂਲ

ਰਚਨਾ ਵਿਚਲੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਬਦੀ ਅਰਥ ਵੀ ਦਿਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਲਈ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਹਿੰਦੂ ਇਤਿਹਾਸ, ਮਿਥਿਹਾਸ ਜਿਵੇਂ ਰਾਵਣ, ਬਾਲਮੀਕ, ਭਭੀਸ਼ਨ, ਰਾਮ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਧਰ, ਜੈਮਨ, ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਉਂਵ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਟੀਕੇ ਵਿਚਲੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦਾ ਮੂਲ ਅਧਾਰ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਵੇਦ, ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।^{੨੪}

ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸੇਵਾਪੰਥੀ ਦੇ ਇਸ ਟੀਕੇ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਟੀਕਾ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਚੇਤੰਨ ਭਾਂਤ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੀਆਂ ਸਭ ਪਉੜੀਆਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚਲੀ ਇਕ ਕੜੀ ਵਰਗੀ ਸਾਂਝ ਦਰਸਾਈ ਹੈ। ਹਰ ਪਉੜੀ ਵਿਚਲੇ ਵਿਚਾਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿੱਚੋਂ ਅਤੇ ਪਿਛਲੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚਲੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਫੁੱਟ ਰਹੇ ਦੱਸੇ ਹਨ। ਇਉਂ ਇਸ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਮੂਲ ਬਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਇਕ ਬਾਕਾਇਦਾ ਉਸਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਦਿਖਾਈ ਹੋਈ ਹੈ।^{੨੫}

ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਹੋਈ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਸਭਾਈ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਨੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਮੋੜ ਕਟਿਆ। ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਇਕ ਨਵਾਂ ਆਰਥਿਕ, ਵਿੱਦਿਅਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਟੀਕਾ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਖੋਜ ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਰੁਚੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਢੰਗ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆਤਮਕ ਵਿਧੀ ਤੇ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਤਾਂ ਜੋ ਆਧੁਨਿਕ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਬੋਧਿਕਤਾ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਹੋ ਸਕੇ।^{੨੬}

ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੂਲ ਮੰਤਵ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਅਸੂਲਾਂ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਾਧਨ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪੁਨਰ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਕੇ ਨਵੇਂ ਟੀਕੇ ਰਚੇ ਗਏ। ਪਹਿਲੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਟੀਕੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵੇਦ ਅਨੁਸਾਰੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਹੁਣ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਲਾਹੇਵੰਦ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਗੋਂ ਕਈ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਟੀਕੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣ ਰਹੇ ਸਨ।^{੨੭} ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਹੋਈ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਨੇ ਨਵੀਨ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਨੂੰ ਨਵੀਨ ਇਸ ਲਈ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਬਾਅਦ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਇਤਨੀ ਮਾਂਜੀ ਸੰਵਾਰੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਇਸ ਵਿਚ ਸਪੂਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਲੇ ਕੋੜਕੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੇ। ੧੯੩੦ ਈ: ਤੱਕ

ਬੋਲੀ ਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਫਾਈ ਆ ਗਈ ਸੀ।^{੨੮} ਇਸ ਦੌਰ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਆਧੁਨਿਕ ਟੀਕੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੇਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ :-

੧. ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹਰ ਤੁਕ ਦੇ ਸਹੀ ਅਰਥ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਤੁਕ ਦੇ ਇਕ ਅਰਥ ਹੀ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ।
੨. ਅਰਥ ਸ਼ਬਦ-ਵਿਉਂਤਪਤੀ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਣ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।
੩. ਪੌਰਾਣਿਕ ਕਥਾਵਾਂ ਤੇ ਸਾਖੀਆਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਰਿਵਾਜ ਨੂੰ ਲੱਗਭਗ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
੪. ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਵੇਦ ਵੇਦਾਂਤ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।
੫. ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੀਕਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਸਾਹਿਤਕ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਸਰਲ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਸਾਧ ਭਾਖਾ ਲੱਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਯੁੱਗ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।^{੨੯}

ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਉਪਰੰਤ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਕਾਲ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਅੱਗੋਂ ਤਿੰਨ ਉਪ-ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਉਪ-ਸ਼ਾਖਾ ਗੁਣੀ ਗਿਆਨੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਆਦਿ। ਦੂਜੀ ਉਪ-ਸ਼ਾਖਾ ਹੈ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਰੀਖਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਲਿਖੇ। ਇਸ ਉਪ-ਸ਼ਾਖਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਟੀਕਾਕਾਰ ਹਨ -ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਰਸ ਆਦਿ। ਤੀਜੀ ਉਪ-ਸ਼ਾਖਾ ਹੈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਉਰਦੂ, ਹਿੰਦੀ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਹੋਏ ਟੀਕਿਆਂ ਜਾਂ ਅਨੁਵਾਦਾਂ ਦੀ। ਇਸ ਉਪ-ਸ਼ਾਖਾ ਵਿਚ ਦੇਸੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਮੱਤ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਟੀਕੇ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਸੰਤ ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਡਿਤ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦਾ ਨਾਂ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਉਲੇਖਯੋਗ ਹੈ।^{੩੦}

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਰੂਪ ਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਵਜੋਂ ਆਪਣਾ ਅਦੁੱਤੀ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਉੱਥੇ ਟੀਕਾ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਣ ਬੜੀ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਤੇ ਪੱਥ-ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਅਨੁਭਵੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ, ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਮਹਾਨ ਖੋਜੀ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਸਨ। ਟੀਕਾ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਹੋਰਨਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ "ਸੰਥਯਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ" ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪ ਕੇਵਲ ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਤੱਕ ਹੀ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾ ਸਕੇ ਹਨ, ਰਾਹੀਂ ਆਪ ਨੇ ਆਧੁਨਿਕ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੀ ਬੜੀ ਨਰੋਈ ਤੇ ਸੁਚੱਜੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਉੱਤੇ ਕੁਝ

ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸੀਮਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਯਤਨ ਕੇਵਲ ਟੀਕਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਭਾਸ਼ ਵੀ ਹੈ, ਪਰਮਾਰਥ ਵੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਯਾਯ ਵੀ ਹੈ, ਕੋਸ਼ ਵੀ ਹੈ, ਗੁਰਮਤਿ ਨਿਰਣੈ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਵੀ ਹੈ।^{੩੧}

ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ (੧੮੯੪-੧੯੫੮ ਈ:) ਇਕ ਸਿਰਮੌਰ ਵਿਦਵਾਨ ਬਣ ਕੇ ਉਭਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪਹਿਲੇ ਟੀਕਾਕਾਰ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ ਤੋਂ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪਰਿਚਤ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਕਲਾਤਮਕ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਸਿਖਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਜੀਵਨ ਜੁਗਤੀ ਬਣਾ ਕੇ ਦਰਸਾਇਆ।^{੩੨} ਆਪ ਨੇ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਵਿਚ ਵਿਗਿਆਨਕਤਾ, ਤਰਕ ਤੇ ਦਲੀਲ ਭਰਪੂਰ ਵਿਆਖਿਆ ਲਿਆਉਣ ਵਿਚ ਉੱਘਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਆਪ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰੀ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਮੋੜ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਆਕਰਣਕ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਣ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਕਸਾਰਤਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨਮਰਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਕਾਇਦਾ ਸੇਧ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।^{੩੩}

ਪ੍ਰੋ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ੧੯੨੫ ਈ: ਵਿਚ 'ਸ਼ਬਦਾਂਤਿਕ ਲਗਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ' ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਵਰਤੀ ਗਈ ਵਿਆਕਰਣਕ ਨੇਮਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਕਰਾਈ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇਮਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਰਥ ਕੀਤੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਅਜੇਹੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਨਾ ਜਾਪੇ ਕਿ ਇਹ ਪੁਰਾਤਨ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਵਾਕ ਹਨ ਸਗੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹ ਮੌਜੂਦਾ ਜੀਵਨ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵੀ ਅਤਿਅੰਤ ਲੋੜੀਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਉੱਚਾ ਸੁੱਚਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੋ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਤੇ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੀ ਇਹ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕਤਮ ਤੇ ਨਵੀਨਤਮ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।^{੩੪}

ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਆਧੁਨਿਕ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿਰਮੌਰ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ' ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਯਮਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਟੀਕਾ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਉਹ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਗਿਆਨਕ ਕਾਰਜ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੀ ਖੂਬੀ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਰ ਥਾਂ ਵਿਆਕਰਣਕ ਲਗਾਂ ਮਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਅਰਥ ਨਿਰਣੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੋ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਐਸੇ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ

ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਨੂੰ ਵਿਲੱਖਣ ਯੋਗਦਾਨ, ਸਦਾ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਹੇਗਾ।^{੩੫}

ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਦਾ ਰੂਪ ਵਿਆਕਰਣ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਰਸੇ ਦੌਰਾਨ ਭਾਵੇਂ ਲੰਮੇਰੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਟੀਕੇ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦਾ ਕਾਰਜ ਟੀਕਿਆਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਇਕ ਦਰਸ਼ਨ ਵਜੋਂ ਵਿਚਾਰੇ ਜਾਣ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਨਿਰਾਲੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਭਾਰੂ ਰਹੀ ਹੈ। ੨੦ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਖਰੀ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਨਿਰਵੈਕਾਰ ਤੇ ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਟੀਕੇ ਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਵਜੋਂ ਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਰਣਨਯੋਗ ਕਾਰਜ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਇਸ ਪਾਸੇ ਯਤਨ ਅਰੰਭੇ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਣਤ ਟੀਕਾ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੀ ਅਰੰਭ ਹੋਈ ਪਰੰਪਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਹੋਈ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ:

੧. ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), **ਟੀਕਾਕਾਰੀ:ਸਿਧਾਂਤਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ, ਟੀਕਾਕਾਰੀ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਤੇ ਪੱਤਰਕਾਰੀ-ਕੁਝ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ**, (ਸੰਪਾ. ਸ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ), ਸਫਾ ੯੭
੨. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੯੮
੩. ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ, **ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ**, ਸਫਾ ੪੭
੪. ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, **ਟੀਕਾਕਾਰੀ:ਸਿਧਾਂਤਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ, ਟੀਕਾਕਾਰੀ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਤੇ ਪੱਤਰਕਾਰੀ-ਕੁਝ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ**, (ਸੰਪਾ. ਸ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ), ਸਫਾ ੧੭੫
੫. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੧੭੫
੬. ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ, **ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ**, ਸਫਾ ੧
੭. ਸ. ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ (ਬੇਦੀ), **ਪੰਜਾਬੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਸਰਵੇਖਣ**, ਸਫਾ ੨੦੧
੮. ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ, **ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ**, ਸਫਾ ੫੧
੯. ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਉਹੀ, ਸਫਾ ੧੭੬-੭੭

੧੦. ਸ. ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ (ਬੇਦੀ), ਉਹੀ, ਸਫਾ ੨੦੪
੧੧. ਉਹੀ, ਸਫੇ ੨੦੪-੦੫
੧੨. ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ, ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ, ਸਫਾ ੫੩
੧੩. ਸ. ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ (ਬੇਦੀ), ਉਹੀ, ਸਫਾ ੨੦੬
੧੪. ਸ. ਬਲਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੰਦਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀਆਂ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਤੇ ਪੱਤਰਕਾਰੀ-ਕੁਝ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ, (ਸੰਪਾ. ਸ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ), ਸਫਾ ੧੨੨
੧੫. ਸ. ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ (ਬੇਦੀ), ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ, ਸਫੇ ੧੫੯-੬੧
੧੬. ਸ. ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਸਰਵੇਖਣ, ਉਹੀ, ਸਫਾ ੨੧੨
੧੭. ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ, ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ, ਸਫਾ ੫੬
੧੮. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੨੧੬
੧੯. ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਜੱਗੀ), ਉਹੀ, ਸਫਾ ੪
੨੦. ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ, ਉਹੀ, ਸਫਾ ੫੪
੨੧. ਸ. ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ (ਬੇਦੀ), ਉਹੀ, ਸਫਾ ੨੧੬
੨੨. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੨੧੨
੨੩. ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਜੱਗੀ), ਉਹੀ, ਸਫਾ ੪
੨੪. ਸ. ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ (ਬੇਦੀ), ਉਹੀ, ਸਫਾ ੨੧੫
੨੫. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੨੧੫
੨੬. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੨੧੯
੨੭. ਸ. ਬਲਵੀਰ ਸਿੰਘ (ਨੰਦਾ), ਉਹੀ, ਸਫੇ ੧੨੩-੨੪
੨੮. ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਉਹੀ, ਸਫਾ ੧੮੦
੨੯. ਸ. ਬਲਵੀਰ ਸਿੰਘ (ਨੰਦਾ), ਉਹੀ, ਸਫਾ ੧੨੪
੩੦. ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਜੱਗੀ), ਉਹੀ, ਸਫਾ ੪
੩੧. ਸ. ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ (ਬੇਦੀ), ਉਹੀ, ਸਫਾ ੨੨੦
੩੨. ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਉਹੀ, ਸਫੇ ੧੮੧-੮੨
੩੩. ਸ. ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ (ਬੇਦੀ), ਉਹੀ, ਸਫਾ ੨੨੨
੩੪. ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਉਹੀ, ਸਫਾ ੧੮੨
੩੫. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੧੮੩

ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ - ਮਹਾਨ ਅਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਏ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ

-ਪ੍ਰੋ. ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂਰਗਰ*

ਅਜ਼ਾਦੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜਮਾਂਦਰੂ ਹੱਕ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਮੇਤ ੧੦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਕੌਮ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ਜੀਰਾਂ ਕੱਟਣ ਹਿੱਤ ਆਪ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੰਮਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਰਬਸ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਹੱਕ, ਸੱਚ, ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਨਵੀਂ, ਨਿਵੇਕਲੀ ਤੇ ਮੁਕੰਮਲ “ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ” ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਉਸਾਰੀ ਦੀ ਜ਼ਾਮਨ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਮੋਇਆ, ਸੰਭਾਲਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ਜੀਰਾਂ ਕੱਟਣ, ਅਜ਼ਾਦ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹਾ-ਭੁੱਲ੍ਹਾ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਲਈ ਸਰਗਰਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਗੱਭਰੂਆਂ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦ ਮਨੋ-ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਇਉਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਇਹ ਬੇਪਰਵਾਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ

ਸੌਤ ਨੂੰ ਮਖੌਲਾਂ ਕਰਨ

ਮਰਨ ਥੀਂ ਨਹੀਂ ਡਰਦੇ।

ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਇਹ ਕਰਨ ਗੁਲਾਮੀ, ਜਾਨ ਕੋਹ ਆਪਣੀ ਵਾਰ ਦਿੰਦੇ।

ਪਰ ਟੈਂ ਨਾ ਮੰਨਣ ਕਿਸੇ ਦੀ, ਖਲੋ ਜਾਣ ਡਾਂਗਾਂ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਉਲਾਰ ਕੇ।

ਪੰਜਾਬੀ ਖੇਤ ਵਿਚ, ਖੇਡ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ, ਧਰਮ ਖੇਤਰ ਵਿਚ, ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਤਥਾ ਜਿੱਥੇ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਸਰਬਪੱਖੀ ਰੂਪ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ

* ਚੇਅਰਮੈਨ ਪੱਛਤੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਕਮਿਸ਼ਨ, ਪੰਜਾਬ; ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋ. ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: ੯੯੧੫੮-੦੫੧੦੦

ਅਥਾਹ, ਅਮੁੱਕ ਅਤੇ ਅਸਚਰਜਤਾ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨਾਮਵਰ ਕਵੀ ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਉੱਤੇ ਕਾਠੀ ਪਾ ਕੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜੂਝਣ ਵਾਸਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸੱਜ ਵਿਆਹੀ ਜੀਵਨ-ਸਾਥਣ ਵੱਲੋਂ ਘੋੜੇ ਦੀਆਂ ਵਾਗਾਂ ਫੜ ਕੇ ਰੋਕਣ ਅਤੇ ਟੋਕਣ ਉੱਤੇ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨੂੰ ਉਹ ਇਉਂ ਕਲਮਬਧ ਕਰਦਾ ਹੈ: -

ਵਾਗਾਂ ਛੱਡ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਵਾਲੀਏ ਨੀ,
ਪੈਰ ਧਰਨ ਦੇ ਮੈਨੂੰ ਰਕਾਬ ਉੱਤੇ।
ਮੇਰੇ ਦੇਸ਼ 'ਤੇ ਬਣੀ ਹੈ ਭੀੜ ਭਾਰੀ
ਟੁੱਟ ਪਏ ਨੇ ਵੈਰੀ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ।
ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਪਾਣੀ ਨਾ ਫੇਰ ਐਵੇਂ,
ਮੇਰੇ ਸੁਹਣੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਬ ਉੱਤੇ।
ਸਰੂ ਵਰਗੀ ਜੁਆਨੀ ਕੀ ਫੁਕਣੀਏ
ਬਹਿ ਗਏ ਜੇ ਭੁੰਡ ਜੇ ਆਣ ਗੁਲਾਬ ਉੱਤੇ।

ਸ਼ੇਰੇ-ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਮਗਰੋਂ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਜੰਮੂ ਦੇ ਨਮਕ-ਹਰਾਮ ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦਰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਖੂਨ ਡੁੱਲਿਆ। ਇਕ ਬਦਕਿਸਮਤ ਦਿਨ ਡੋਗਰੇ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਕੰਵਰ ਕਸ਼ਮੀਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਂਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਪੰਜਾਬ ਤਥਾ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਬਾਗ਼ੀ ਕਰਾਰ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਜਾਂ ਮੁਰਦੇ ਫੜਨ ਲਈ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸਿੱਖ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੌਰੰਗਾਬਾਦ ਦੇ ਡੇਰੇ ਉੱਤੇ ਫੌਜ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ। ਫੌਜ ਵੱਲੋਂ ਬਾਬਾ ਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਕੰਵਰ ਕਸ਼ਮੀਰਾ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ੩੦੦੦ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੰਘਾਂ, ਸਿੰਘਣੀਆਂ, ਭੁਝੰਗੀਆਂ ਅਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਹੀ ਮੱਝਾਂ-ਗਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਨਾਲ ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਨੌਰੰਗਾਬਾਦੀ ਸਿੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਮੁਖੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਕਸਬਾ ਪਾਇਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਨਗਰ ਰੱਬੋਂ ਉੱਚੀ ਦੇ ਜੰਮਪਲ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਣੇ। ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਪੁੰਜ ਅਤੇ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ੧੧ ਜਨਵਰੀ ਸੰਨ ੧੭੮੦ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਪਿੰਡ ਰੱਬੋਂ ਉੱਚੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ

ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲੀ। ਆਪ ਜੀ ਸੁਡੋਲ ਸਰੀਰ, ਉੱਚੇ ਲੰਮੇ ਜੁਆਨ, ਨਿੱਘੇ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ, ਮਿੱਠ ਬੋਲਕੇ, ਨਿਤਨੇਮੀ, ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿੱਖ, ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਪੁੰਜ ਅਤੇ ਬਲਸ਼ਾਲੀ ਯੋਧੇ ਸਨ। ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਉਹ ਸੰਤ ਵੀ ਸਨ ਅਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਵਾਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੌਰੰਗਾਬਾਦੀ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੀ ਬਾਬਾ ਨੌਰੰਗਾਬਾਦੀ ਜੀ ਨਾਲ ਨੇੜ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ “ਤਨੁ ਮਨੁ ਧਨੁ ਸਭੁ ਸਉਪਿ ਗੁਰ ਕਉ ਹੁਕਮਿ ਮੰਨਿਐ ਪਾਈਐ॥” ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਰਪਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਬਿਰਤੀ, ਚਾਲ, ਢਾਲ, ਰਹਿਣੀ-ਬਹਿਣੀ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਮਿਆਰੀ ਜੀਵਨ ਵੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰੇ ਦੇ ਨਾਪਾਕ ਹੁਕਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੌਰੰਗਾਬਾਦੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਇਸ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਮੁਖੀ ਬਣੇ। ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸਾਂ, ਬਾਬਾ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਨੂੰ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾਏ ਜਾਣਾ, ਮੁਦਕੀ, ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ, ਅਲੀਵਾਲ ਅਤੇ ਸਭਰਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਫਰੰਗੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਸਮੇਂ ਡੋਗਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਨਿਭਾਈ ਗਈ ਗਦਾਰਾਂ ਵਾਲੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਤੇ ਅੰਤ ੨੯ ਮਾਰਚ ੧੮੪੯ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਜ਼ਬਤ ਕਰਨ ਆਦਿ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਿਲ ਉੱਤੇ ਗਹਿਰਾ ਅਸਰ ਸੀ। ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਜਾ ਕੇ ਇਹ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ, “ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਲਾਵਾਂਗਾ। ਅਖੀਰਲੇ ਸਵਾਸਾਂ ਤਕ ਇਸ ਧਰਮ-ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਜੁੱਟਿਆ ਰਹਾਂਗਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਘਾਤਕ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਜਾਂ ਗਦਾਰ ਅੱਗੇ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੁੱਟਾਂਗਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਹੋਈ ਕਿਰਪਾਨ ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ”। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਬਖਸ਼ੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਖੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਕੇ ਅਸੀਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ। ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

- ਕੀਤਾ ਲੋੜੀਐ ਕੰਮੁ ਸੁ ਹਰਿ ਪਹਿ ਆਖੀਐ॥

ਕਾਰਜੁ ਦੇਇ ਸਵਾਰਿ ਸਤਿਗੁਰ ਸਚੁ ਸਾਖੀਐ॥

ਸੰਤਾ ਸੰਗਿ ਨਿਧਾਨੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਚਾਖੀਐ॥

ਭੈ ਭੰਜਨ ਮਿਹਰਵਾਨ ਦਾਸ ਕੀ ਰਾਖੀਐ॥

(ਪੰਨਾ ੯੧)

- ਮੈਂ ਤਾਣੁ ਦੀਬਾਣੁ ਤੁਹੈ ਮੇਰੇ ਸੁਆਮੀ ਮੈਂ ਤੁਧੁ ਆਗੈ ਅਰਦਾਸਿ॥

ਮੈਂ ਹੋਰੁ ਥਾਉਂ ਨਾਹੀ ਜਿਸੁ ਪਹਿ ਕਰਉ ਬੇਨਤੀ ਮੇਰਾ ਦੁਖੁ ਸੁਖੁ ਤੁਝ ਹੀ ਪਾਸਿ॥

(ਪੰਨਾ ੭੩੫)

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਣ ਦੀਆਂ ਵਿਉਂਤਾਂ ਬਣਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ। ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ, ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮੇ ਵਿਰੁੱਧ ਦੇਸ਼-ਧੋਹੀ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਪ੍ਰੇਮਾ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ' ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆ ਗਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ 'ਪ੍ਰੇਮਾ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ' ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਹੈਨਰੀ ਲਾਰੰਸ ਨੇ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ, ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ, ਪ੍ਰੇਮਾ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਸਕੱਤਰ ਸ. ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀਨਾ ਨਾਥ, ਸ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਫੇਰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ। ਪ੍ਰੇਮੇ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਸ. ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਭਗੋੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਾਰੰਟ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਜਾਰੀ ਹੋ ਗਏ। ਹੁਣ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਰੂਪੋਸ਼' ਹੋ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁੱਕਿਆ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀਓ, ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਖਸ਼ੋ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, 'ਜਬ ਆਵ ਕੀ ਅਉਧ ਨਿਦਾਨ ਬਨੈ ਅਤਿ ਹੀ ਰਨ ਮੈ ਤਬ ਜੂਝ ਮਰੋ' ਦੇ ਗੁਰਵਾਕ ਚਿਤਾਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਤਿਆਰੀ ਅਰੰਭ ਦਿੱਤੀ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਮਰ-ਮਿਟਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜੀ ਛਾਉਣੀਆਂ ਅੰਦਰ ਪੂਰਾ ਸੰਪਰਕ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਫਿਰੰਗੀ ਤੋਂ ਬੰਦ ਖਲਾਸ ਕਰਾਉਣ ਹਿਤ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ। ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਇਹ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਪ੍ਰਚੰਡ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਦੇਖਦੇ-ਦੇਖਦੇ ਸਾਰੀ ਤਿਆਰੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਦਾਰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈ ਇਸ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵੀ ਟੁੱਕੜਬੋਚ-ਗਦਾਰ ਮੁਖਬਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਦਾਰਾਂ ਦੀ ਦੇਸ਼ ਧੋਹੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣਤਾ ਕਾਰਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੂਹ ਲੱਗ ਗਈ। ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜੀਆਂ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਉੱਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ

ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰੋਗੀ ਗਦਾਰ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਇਨਾਮ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਟਰਾਂਸ ਸਤਲੁਜ ਸਟੇਟਸ ਦੇ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅਤੇ ਸੁਪਰਿੰਟੈਂਡੈਂਟ ਡੀ.ਐਫ. ਮੈਕਲਿਓਡ ਵੱਲੋਂ ਪੀ. ਮੈਲਵਿਲ ਐਸ ਕੁਆਇਰ ਸਕੱਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਬੋਰਡ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਨੂੰ ੧ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੮੫੦ ਨੂੰ ਭੇਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਬਗ਼ਾਵਤ ਲਈ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਮੈਕਲਿਓਡ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਖੇ ਦੀਵਾਨ ਮੂਲਰਾਜ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਮਿਲੇ।” ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਠੀਕ ਨਾ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਮੂਲਰਾਜ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਾ ਹੋਏ ਤੇ ਉੱਥੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਿੱਛੋਂ ਮੂਲਰਾਜ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ’ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੁਲਤਾਨ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਪਾਕ ਪਟਨ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋ ਕੇ ਮਾਲਵਾ, ਮੁਕਤਸਰ, ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਉੱਥੋਂ ਕਾਂਗੜਾ ਵੱਲ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ। ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਉਹ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਸ ਰਸਤੇ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਦੌਰਾਨ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਖ਼ਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਬਹਾਲੀ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੇ ਰਹੇ। ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ। ਇੱਥੋਂ ਉਹ ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੇ ਬਾਂਦੀ ਰਸਤੇ, ਬੈਸਾਲੀ, ਸਖੋਂ ਧਾਰਾਤਾਲਾ ਸੈਦ ਅਤੇ ਧਾਨੀ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਚਕਵਾਲ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਰਾਮ ਨਗਰ ਪੁੱਜੇ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸੈਨਾਵਾਂ ਇੱਕਠੀਆਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਘੋੜੇ ’ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਸੈਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਘੁੰਮਦੇ-ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਸੈਨਾ ਮੰਗ ਰਸੂਲ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਚੇਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਜੋ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਲੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਦੋਂ ਯੁੱਧ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਦੋਂ ਹੀ ਉਹ ਜੰਮੂ ਵਿਚ ਮਨੌਰਾ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ’ਤੇ ਫੌਜਾਂ ਲਈ ਅਨਾਜ ਵੀ ਇਕੱਠਾ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਨਾਜ ਲਦਵਾ ਕੇ ੨੧ ਊਠ ਮੰਗ ਰਸੂਲ ਤੋਂ ਮਨੌਰਾ ਨੂੰ ਭਿਜਵਾਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯੁੱਧਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਗੁਜਰਾਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹਾਰ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਫੇਰ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਗਏ। ਉਹ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸੈਨਾ ਦੇ ਬਚੇ-ਖੁਚੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਬਿੰਬਰ ਅਤੇ ਅਕਨੌਰ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦੇਵੀ ਬਟਾਲਾ ਵਿਖੇ ਆ ਗਏ। ਇੱਥੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੰਡੀ ਵਿਖੇ ਡੇਰਾ ਲਾ ਲਿਆ ਤੇ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਇੱਥੇ ਟਿਕੇ ਰਹੇ। ਉੱਥੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਮਨਗਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ’ਤੇ

ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਮੀਆਂ ਫਿਨੀ ਕਾਰਨ ਇਹ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ।

ਪਹਾੜਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਲੰਧਰ-ਦੁਆਬ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵੱਲ ਚਾਲੇ ਪਾਏ। ਉਹ ਬਟਾਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋ ਕੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਚ ਕਿਸ਼ੂਪੁਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਇੱਥੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਰਾਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਹੈੱਡ ਕੁਆਰਟਰ ਬਣਾਇਆ। ਇੱਥੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜੀ ਛਾਉਣੀਆਂ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਕਈ ਕਮਿਸ਼ਨਡ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ. ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ, ਸ. ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਾਜ਼ੀਪੁਰ ਬੀਰਾਮਪੁਰ ਦਾਤਾਰਪੁਰ, ਅਕਬਰੀ, ਅਧਾਰੀ ਘਾਟ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਲਈ ਫੌਜ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਕਾਮੂਵਾਲ ਵਿਚ ਉਹ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਸਾਧੂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਉਸ ਨੇ ੪੦੦੦ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੇ ਦਾਤਾਰਪੁਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਇੱਥੋਂ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਦੇ ਦਿਨ ਠਹਿਰ ਕੇ ਉਹ ਕੰਦੋਲਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ੩-੪ ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ “ਸ਼ਾਮ” ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚੇ। ਇੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਅਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਵੀਹ ਪੋਹ ਮੰਗਲਵਾਰ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਛਾਉਣੀਆਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਤਰੀਕ ੩ ਜਨਵਰੀ, ੧੮੫੦ ਦੀ ਬਣਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਿਨ ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੋਵੇਂ ਛਾਉਣੀਆਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਉਹ ਗੜ੍ਹਦੀਵਾਲ, ਟਾਂਡਾ ਤੇ ਫੇਰ ਜਹੂਰੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਮਾਝੇ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਬਿਆਸਾ ਪਾਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ-ਦੀਦਾਰੇ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਨਾ ਸਕੇ ਤੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਏ। ਉਹ ਵਜ਼ੀਰਾ ਘਾਟ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਕੰਦੋਲੇ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਕੰਦੋਲੇ ਅਤੇ ਚੰਡੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਉਹ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਫਿਰੰਗੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਨ ਹਿਤ ਯਤਨ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਸੂਹੀਆ ਜਾਲ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਤ ਅੰਗਰੇਜ਼, ਦੇਸ਼-ਧੋਹੀ-ਟੋਡੀ ਮੁਖ਼ਬਰਾਂ ਦੀ ਗਦਾਰੀ ਕਾਰਨ, ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦੇ ਨੀਯਤ ਦਿਨ ਤੋਂ ੭ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਟਾਊਟ ਵੱਲੋਂ ਇਤਲਾਹ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ੨੮ ਦਸੰਬਰ, ੧੮੪੯ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਈ ਦਿਨ ਤਕ ਜਲੰਧਰ ਛਾਉਣੀ ਵਿਚ ਭੁੱਖਿਆਂ ਰੱਖ ਕੇ ਅਸਹਿ ਅਤੇ ਅਕਹਿ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਗੁਪਤ ਸਥਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸਾਜ਼ੋ-ਸਾਮਾਨ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛ-ਗਿੱਛ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪਰੰਤੂ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹਮਣੇ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ “ਸੀਸੁ ਦੀਆ ਪਰੁ ਸਿਰਰੁ ਨ ਦੀਆ” ਦਾ ਮਹਾਨ ਸਰੋਕਾਰ ਸੀ, ਉਹ ਸਿਦਕੀ ਸਿੰਘ ਅਡੋਲ, ਅਡਿਗ ਅਤੇ ਅਹਿੱਲ ਰਿਹਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦਾ ਤਸੱਦਦ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਰਿਹਾ। ਉਪਰੰਤ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕਲਕੱਤੇ ਦੇ ਵਿਲੀਅਮ ਫੋਰਟ (ਕਿਲੇ) ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਕਾਦਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸਮਝ ਕੇ ਅਡੋਲ ਨਾਮ ਜਪਣ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਬੰਦ ਖਲਾਸੀ ਅਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਜੁੱਟ ਗਏ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੀ ਬਦਨਾਮ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਭੇਜ ਕੇ ਅਜਿਹੀ ਕਾਲ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਜਿੱਥੇ ੨੪ ਘੰਟਿਆਂ ਅੰਦਰ ਇਕ ਪਲ ਭਰ ਵੀ ਸੂਰਜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਸਦਾ ਸਗੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਘੁੱਪ ਹਨੇਰਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਹਵਾ ਦਾ ਵੀ ਅੰਦਰ ਆਉਣਾ ਨਾਮੁਮਕਿਨ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਭਿਆਨਕ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਿ ਜੇਕਰ ਹੱਕ, ਸੱਚ, ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਖੇਡ ਖੇਡਣੀ ਹੈ ਤਾਂ “ਅਪਨਾ ਬਿਗਾਰਿ ਬਿਰਾਨਾ ਸਾਂਝੈ” ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਰ ਤਲੀ ਉੱਤੇ ਧਰ ਕੇ ਅੱਗੇ ਆਉਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਉਂ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ॥

ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ॥

ਇਤੁ ਮਾਰਗ ਪੈਰੁ ਧਰੀਜੈ॥

ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੧੨)

ਤਥਾ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਮਹਾਨ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

ਪਹਿਲਾ ਮਰਣੁ ਕਬੂਲਿ ਜੀਵਣ ਕੀ ਛਡ ਆਸਿ॥

ਹੋਹੁ ਸਭਨਾ ਕੀ ਰੇਣੁਕਾ ਤਉ ਆਉ ਹਮਾਰੈ ਪਾਸਿ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੦੨)

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਨਾਮ-ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭੂ-ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਲੀਨ ਹੋ ਗਏ। ਚੌਵੀ ਘੰਟੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਜੋਤ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਤਮਿਕ ਚਾਨਣ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਹੀ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਜਿਹੇ ਗੁਰਮੁਖ ਲਈ ਇਉਂ ਵਿਚਰਨ ਬਾਰੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ:

ਅਖੀ ਬਾਝਹੁ ਵੇਖਣਾ ਵਿਣੁ ਕੰਨਾ ਸੁਨਣਾ॥

ਪੈਰਾ ਬਾਝਹੁ ਚਲਣਾ ਵਿਣੁ ਹਥਾ ਕਰਣਾ॥

ਜੀਭੈ ਬਾਝਹੁ ਬੋਲਣਾ ਇਉਂ ਜੀਵਤ ਮਰਣਾ॥

ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੁ ਪਛਾਣਿ ਕੈ ਤਉ ਖਸਮੈ ਮਿਲਣਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੯)

ਜੇਲ੍ਹ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਖਾਣ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਨਾਕਸ ਖਾਣੇ ਕਾਰਨ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਈ ਨਾਮੁਰਾਦ ਸਰੀਰਿਕ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ ਪਰੰਤੂ ਆਪ ਦੀ ਆਤਮਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ “ਮਨੁ ਨ ਡਿਗੇ ਤਨੁ ਕਾਹੇ ਕਉ ਡਰਾਇ” ਤਥਾ ਜਿਥੈ ਰਖਹਿ ਬੈਕੁੰਨੁ ਤਿਥਾਈ ਤੂੰ ਸਭਨਾ ਕੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਾ ਜੀਉ॥ ਅਨੁਸਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਰੂਹਾਨੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਈਨ ਮੰਨਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਵੀ ਆਪ ਆਪਣੇ ਧਰਮ, ਅਕੀਦੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਉੱਤੇ ਕਾਇਮ ਰਹੇ। ਫਿਰੰਗੀ ਦੀ ਈਨ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਅੰਤ ਪ ਜੁਲਾਈ ੧੮੫੬ ਨੂੰ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਪਰਵਾਨਾ, ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖ, ਮਹਾਨ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ, ਸਿਧਾਂਤਕ ਮਾਰਗ ਦਾ ਪਾਂਧੀ, ਨਿਰਭੈ ਯੋਧਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਅਤੇ ਅਰਦਾਸਾਂ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸੂਰਜ ਕਿਰਣਿ ਮਿਲੇ ਜਲ ਕਾ ਜਲੁ ਹੂਆ ਰਾਮ॥ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਰਲੀ ਸੰਪੂਰਨ ਥੀਆ ਰਾਮ॥ ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰੀਰਿਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਇਸ ਫਾਨੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਕੇ ਸਿੰਘਪੁਰ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸਦੀਵ ਕਾਲ ਲਈ ਗੁਰੂ-ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ। ਆਪ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਕੌਮ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਨ। ਉਹ ਗੁਰਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ, ‘ਸਹਿਜ ਮਿਲੈ ਮਿਲਿਆ ਪਰਵਾਣੁ॥ ਨਾ ਤਿਸੁ ਮਰਣੁ ਨ ਆਵਣੁ ਜਾਣੁ’ ਅਕਾਲ ਜੋਤਿ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਗਏ ਪਰੰਤੂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਜੋਤ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਪਵਿੱਤਰ ਖੂਨ ਪਾ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕਰ ਗਏ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਆਰਨੋਲਡ ਟੇਇਨਬੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਜੇਕਰ ੨੮ ਦਸੰਬਰ ੧੮੪੯ ਨੂੰ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ੩ ਜਨਵਰੀ ੧੮੫੦ ਨੂੰ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਨਾਂਹ ਲਗਦਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪਾਸੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ।” ਐਸੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਸੱਚੇ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖ, ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਪਰਵਾਨੇ, ਨਿਰਭੈ ਤੇ ਨਿਡਰ ਯੋਧੇ, ਰੂਹਾਨੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ! ਉਹ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਪਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਯਾਤਰਾ, “ਸਫਲ ਸਫਲ ਭਈ ਸਫਲ ਜਾਤ੍ਰਾ” ਹੋ ਨਿਬੜੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਰਵਾਨ ਹੋਈ। ਅਜਿਹੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਬਾਰੇ ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

ਮਰਣੁ ਮੁਣਸਾ ਸੂਰਿਆ ਹਕੁ ਹੈ ਜੋ ਹੋਇ ਮਰਨਿ ਪਰਵਾਣੇ॥

ਸੂਰੇ ਸੇਈ ਆਗੈ ਆਖੀਅਹਿ ਦਰਗਹ ਪਾਵਹਿ ਸਾਚੀ ਮਾਣੇ॥ (ਪੰਨਾ ੫੮੦)

ਇਕ ਹੋਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਸਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਬਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ: “ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਅਤੇ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਗਿਰਦ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਹੱਦ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਕੋਚੀ ਅਥਵਾ ਗੰਭੀਰ ਸਨ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਜਾਂ ਤਜਵੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਿੱਟਾ ਨਾ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ। ਆਮ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਵਤੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਏਜੰਟਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਸਾਧਾਰਨ ਰੁਚੀ ਦਰਸਾਈ ਹੈ। ਲੱਗਭਗ ਸਾਰੇ ਬਿਆਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਦੂਰਅੰਦੇਸ਼ੀ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਸਪਸ਼ਟ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਹੀ ਗੁਣ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਬਖਸ਼ੀ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਦੋਨਾਂ ਯੁੱਧਾਂ ਦੌਰਾਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਠਿਨਾਈਆਂ, ਦੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਉਤਰਾਵਾਂ-ਚੜ੍ਹਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹੀ ਐਸੇ ਸਖਸ਼ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਕਦੇ ਵੀ ਸਹਾਇਕ ਸਾਧਨਾਂ (ਮਾਇਆ ਆਦਿ) ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋਏ। ਜਿਤਨੇ ਵੀ ਲੋਕ ਜੋ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਅਥਵਾ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਦਾ ਭੋਜਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਲਾਂਗਰੀ ਅਤੇ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਸਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ “ਗੁਰੂ ਜੀ” ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮਾਨ, ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਵਿੱਚੋਂ ਇਨਕਲਾਬ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ‘ਕੋਡ’ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ‘ਗੁਰੂ’ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, “ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਗਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੁਝ ਦੇਰ ਹੋਰ ਸਵਤੰਤਰ ਰਹਿੰਦੇ ਤਾਂ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦੇ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਜਵੱਲਿਤ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਸੌ ਆਦਮੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੁਚੇਤ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੀਆਂ ਸਖ਼ਤ ਬਗ਼ਾਵਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਭਾਵੇਂ ਅਸਫਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ। ਜਿਹਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਰਿਹਾ ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕਰਨੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ।”

ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ੧੮੫੭ ਈ: ਦੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ

ਲੜਾਈ ਦੀ ੧੫੦ਵੀਂ ਵਰ੍ਹੇ ਗੰਢ ਆਪਣੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਿੱਤਾਂ ਖਾਤਰ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਢੋਂਗ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਖਿਲਵਾੜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸੰਨ ੧੮੫੭ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਵਕਤੀ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਤਥਾ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਉਸ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਚਿਰੀ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹੋ ਸੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਤੋਂ ਲਾਹੇ ਗਏ ਆਖਰੀ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਫਰ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁੜ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੇ ਮੁੜ ਤਖ਼ਤ-ਬਹਾਲੀ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਹੋਣੀ ਸੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ? ਮੁਗ਼ਲ ਤਾਂ ਖੁਦ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਜਬਰੀ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਉੱਤੇ ਅਣਗਿਣਤ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਮਤ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ, ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਕੀਤਾ, ਜਬਰੀ ਧਰਮ-ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਾਉਂਦੇ ਰਹੇ, ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੁਕੰਮਲ ਇਸਲਾਮੀਕਰਨ ਲਈ ਬੜੇ ਵੱਡੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੁੜ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜ ਸ਼ਕਤੀ ਉੱਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਨਵੀਂ ਮਿਲੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਹੇਠੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮਿਲੀ ਮੁਗ਼ਲ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਜੂਲੇ ਹੇਠ ਮੁੜ ਜਾ ਵੜਨ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਪਹਿਲਾ ਹਮਲਾ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ੬੩੨ ਈ: ਵਿਚ ਵਫ਼ਾਤ (ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ) ਤੋਂ ੮੦ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ੭੧੨ ਵਿਚ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ੧੮ ਸਾਲ ਦੇ ਛੋਕਰੇ ਮੁਹੰਮਦ ਬਿਨ ਕਾਸਮ ਨੇ ਤਕਰੀਬਨ ੨੦੦ ਘੋੜ ਸਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਮਗਰੋਂ ਈਰਾਨ, ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ, ਈਰਾਕ ਆਦਿ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਇਸਲਾਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ੮ਵੀਂ, ੯ਵੀਂ ਅਤੇ ੧੦ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਹਮਲੇ ਜਾਰੀ ਰਹੇ। ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ੧੭ ਹਮਲੇ ਮੁਹੰਮਦ ਗੌਰੀ ਨੇ, ੧੨ ਹਮਲੇ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਅਤੇ ੪ ਹਮਲੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਮਲਿਆਂ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦਵਾਇਣ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੁੱਟਿਆ, ਕੁੱਟਿਆ, ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਸੁੰਮਾਂ ਹੇਠ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਮਤ ਨੂੰ ਲਤਾੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਅੰਤ ੧੧੯੨ ਈ: ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਉੱਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਗੌਰੀ ਦੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਾਹਸੱਤਹੀਣ ਹੋਏ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਝੱਲ ਲਿਆ ਅਤੇ ਗੁਲਾਮੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ੧੫੨੬ ਈ: ਵਿਚ ਬਾਬਰ ਨੇ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਡੱਟ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਜਾਬਰ ਅਤੇ ਜਮ ਰੂਪ ਕਿਹਾ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਬਰ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਜਾਣਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਚੱਕੀਆਂ ਪੀਸਣੀਆਂ ਪਈਆਂ। ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਸ਼ਮ੍ਹਾਂ ਇਉਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ੧੫੨੬ ਈ: ਵਿਚ ਜਗਾਈ। ਬਾਬਰ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਪਿੱਛੋਂ

ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹਮਾਯੂੰ ਤਖ਼ਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਨੇ ਹਰਾ ਕੇ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਹਮਾਯੂੰ ਮੁੜ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਉੱਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜਾ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਮੁਗਲਾਈ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜੰਜੀਰਾਂ ਵੱਢਣ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਹਿਤ ਸਿੱਖ ਸੰਘਰਸ਼ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਰਬੰਸ ਹੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਣਗਿਣਤ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘਣੀਆਂ, ਭੁਝੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕੇਵਲ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਹੀ ਆਇਆ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ੀ ਇਤਿਹਾਸ ਸਾਹਮਣੇ ਉੱਠਾ ਅਤੇ ਬੋਝਾ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੧੭੦੮ ਈ: ਨੂੰ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਜੁਲਮੀ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਤਕਰੀਬਨ ਪੌਣੇ ਦੋ ਸਾਲ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਅੰਦਰ ਜਮਨਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੀਕ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਫਤਿਹ ਕਰ ਕੇ ਇੱਥੇ ਖਾਲਸੇ ਤਥਾ ਕਿਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਦਸੰਬਰ ੧੭੧੫ ਤੀਕ ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਉਪਰੰਤ ੯ ਜੂਨ ੧੭੧੬ ਈ: ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਮੁੜ ਇਸਲਾਮੀ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਪਰੰਤ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਦੋਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ੨੯ ਮਾਰਚ ੧੭੪੮ ਈ: ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਦਲ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਹਿਤ ਲੜਦਾ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੀਕ ਅਣਗਿਣਤ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਅਤੇ ਭੁਝੰਗੀ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਅਸਹਿ ਅਤੇ ਅਕਹਿ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲਦੇ ਅਤੇ ਪਰਵਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦੇ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ੧੭੪੬ ਈ: ਦਾ ਛੋਟਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ (ਕਾਹਨੂਵਾਨ ਛੱਭ) ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਅਤੇ ੧੭੬੨ ਈ: ਦਾ ਵੱਡਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ (ਕੁੱਪ ਰੁਹੀੜੇ) ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ ਦਾ ਹੋਇਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਜਾਨਾਂ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਸ਼ਮਾ ਉੱਤੇ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਅੰਤ ੧੭੯੯ ਦੀ ੭ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਆ ਮਿਸਲ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ੧੯ ਸਾਲਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਸ਼ਾਹ ਜਮਾਨ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਅਥਵਾ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ

ਹਿੱਤਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਰਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰਾਜ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੁਗਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਵੇਂ ਬਾਕੀ ਦੇਸ਼ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਫਿਰ ਸਿੱਧੇ ਹੀ ਵਲਾਇਤ ਦੀ ਸਰਕਾਰ (British Crown) ਦੇ ਤਹਿਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਪੰਜਾਬ ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੀ ਮਕਾਰੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ੧੮੦੯ ਈ: ਦੀ ਸੰਧੀ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋ ਕੇ ਅਤਿ ਦਰਜੇ ਦੀ ਘਿਨਾਉਣੀ, ਗ਼ੈਰ ਇਖਲਾਕੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਾਰਨ ਪੂਰਾ ਪੰਜਾਬ ੨੯ ਮਾਰਚ ੧੮੪੯ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਛੋਟੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀਵਾਲੇ, ਦੀਵਾਨ ਮੂਲਰਾਜ ਆਦਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਦੇ ਮੱਦੇ ਨਜ਼ਰ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਾਰਨ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਰ੍ਹੇਆਮ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ੫ ਜੁਲਾਈ ੧੮੫੬ ਨੂੰ ਸਿੰਗਾਪੁਰ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਦੇਸ਼ਵਾਸੀ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਿਆਣੇ ਲੋਕ ਖੁਦ ਹੀ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਕਦੋਂ ਗੁਲਾਮ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸ਼ਮ੍ਹਾਂ ਕਦੋਂ ਅਤੇ ਕਿਸ ਨੇ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕੀਤੀ? ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਿਸ ਨੇ ਦਿੱਤੀਆਂ? ਅੱਜ ਵੀ ਇਸ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ-ਦਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕੌਣ ਤੱਤਪਰ ਹੈ? ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਇਹ ਸੰਘਰਸ਼ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਅੰਤ ੧੫ ਅਗਸਤ ੧੯੪੭ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਹੋ ਕੇ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਗਰੋਂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅੰਨ-ਸੰਕਟ ਕਾਰਨ ਬਦੇਸ਼ੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਕਿਸਾਨ ਹੀ ਜੂਝਿਆ ਅਤੇ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਅੰਨ-ਸੰਕਟ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੇਕਰ ੨੫ ਜੂਨ ੧੯੭੫ ਨੂੰ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਲਾ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਵੀ ਉਸ ਜ਼ਬਰ ਜੁਲਮ ਅਤੇ ਧੱਕੜ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਰੁੱਧ ਗੰਭੀਰ ਜਦੋਜਹਿਦ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਜਮਾਤ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ੯ ਜੁਲਾਈ ੧੯੭੫ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ੧੭ ਜਨਵਰੀ ੧੯੭੭ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈਂਕੜ ਭੰਨ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਮੁੜ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਬਹਾਲ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਅੱਜ ਦੇਸ਼ ਮੁੜ ਕੁਝ ਕੁ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਧਨਾਢਾਂ ਦੀ ਜਕੜ ਹੇਠ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗ਼ਰੀਬ ਅਤਿ ਗ਼ਰੀਬ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਮੀਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਮੀਰ ਹੋ ਗਿਆ। ੫੬ ਫੀਸਦੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਾਰਤੀ ਵਸੋਂ ਨੂੰ ਦੋ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪੇਟ ਭਰਵੀਂ ਚੋਟੀ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਨਿੱਤ ਖਿਲਵਾੜ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਭਾਰਤੀ ਮੀਡੀਆ ਅਨੁਸਾਰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਤਸਕਰੀ ਸਰਕਾਰੀ ਮਿਲੀਭੁਗਤ ਨਾਲ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇਸ਼ ਵੱਲੋਂ ਢੇਰ ਸਾਰੀ

ਨਕਲੀ ਕਰੰਸੀ ਇੱਧਰ ਘੱਲ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਬੜੇ ਵੱਡੇ ਆਰਥਿਕ ਸੰਕਟ ਵਿਚ ਸੁੱਟਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਨਿਤ ਟੈਲੀਵੀਜ਼ਨ ਅਤੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਖਬਰਾਂ ਨਸ਼ਰ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਆਂਢੀ ਮੁਲਕ ਵੱਲੋਂ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਅਤਿਵਾਦ ਫੈਲਾਉਣ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੰਕਟ ਵਿਚ ਫਸਾਉਣ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਵੀ ਨਿਤ ਛਾਇਆ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਰੋਧੀ ਮਾਰੂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਇਕਜੁੱਟ ਹੋ ਕੇ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਹੋਣਾ ਪਵੇਗਾ।

ਇਸ ਨੂੰ ਅਫਸੋਸਨਾਕ ਅਤੇ ਦੁਖਦਾਇਕ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਰੁੱਧ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਧਰਮਯੁੱਧ ਛੇੜਨ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਤਕਰੀਬਨ ਭੁਲਾ ਹੀ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸਾਜ਼ਸੀ ਚੁੱਪ ਹੀ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਰਸ ਕਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਖਾਮੋਸ਼ ਹੀ ਰਹੇ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਤਤਕਾਲੀਨ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਨ ਰਾਜ ਪੱਧਰੀ ਸਮਾਗਮ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਮਨਾਇਆ। ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ੫ ਜੁਲਾਈ ੨੦੦੨ ਅਤੇ ੫ ਜੁਲਾਈ ੨੦੦੩ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਮਾਗਮ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਪੂਰੀ ਸ਼ਰਧਾ, ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾਈ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਰੱਬੋਂ ਉੱਚੀ ਵਿਖੇ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਇਲਾਕਾ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਢੁੱਕਵੀਂ ਯਾਦਗਾਰ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਵੀ ਨਿਰਣਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ੫ ਜੁਲਾਈ ੨੦੦੭ ਨੂੰ ਤਤਕਾਲੀਨ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸ. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਇਹ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਮਾਗਮ ਰਾਜ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਆਓ! ਆਪਣੇ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹਾਂ ਦੇ ਪਾਂਧੀ ਬਣੀਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਉੱਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਈਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੇ ਨਿਵੇਕਲਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜਿਆ ਹੈ ਵਰਨਾ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲਾਉਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਤਾਂ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਹੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਜ ਆਪਣੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜੋ ਕਿ ਅਨੇਕਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਮਹਾਨ ਸਿਧਾਂਤ, ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਵਿਰਸੇ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਰਹੀ ਹੈ, ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਿਰਾਸਤ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਹੋ ਹੀ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਅਣਗਿਣਤ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਪਰਵਾਨਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ, ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਅਤੇ ਭੁਝੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਸੱਚੀ ਅਤੇ ਸਹੀ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਸ਼ਾਰਟ ਟਰਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਕੋਰਸ ਲੋੜ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ

—ਡਾ. ਪਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ*

ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਲਜ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੀਰਤੀਮਾਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਲਜ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਐਮ. ਏ. ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ, ਸਿੱਖ ਅਧਿਐਨ, ਡਿਪਲੋਮਾ-ਇਨ-ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ, ਡਿਪਲੋਮਾ-ਇਨ-ਡਿਵਿਨਿਟੀ, ਗਿਆਨੀ ਆਦਿ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੇ ਸ਼ੌਕ ਵਜੋਂ ਇਹ ਵਿੱਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਕੋਰਸ ਕਰਨ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉੱਥੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਧੀਵਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਸਾਰੀ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਸਾਂਝਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵੀ ਇਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਹਰ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰੇ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਗਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਿ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਭਲਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਧਰਮਸਾਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਵੀ ਸੈਨਾਪਤਿ ਦੱਸਦਾ ਹੈ:

ਧਰਮਸਾਲ ਸੰਗਤਿ ਜਬਿ ਆਵੈ। ਦਰਸਨ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਪਾਵੈ।

ਗੁਰ ਸੰਗਤਿ ਕਛੁ ਭੇਦ ਨਾ ਹੋਈ। ਮੁਨ ਜਨ ਕਥਾ ਬਖਾਨਤ ਸੋਈ॥

ਕਰ ਦਰਸਨ ਦੁਰਮਤਿ ਮਲ ਛੀਜੈ। ਉਪਜੈ ਗਿਆਨ ਭਲਾ ਕਛੁ ਕੀਜੈ।

ਇੱਛਾ ਮਨ ਮੈ ਜੋ ਕਛੁ ਆਵੈ। ਕਰਿ ਅਰਦਾਸ ਤੁਰਤ ਹੀ ਪਾਵੈ।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸੋਭਾ, ਸਫਾ ੮੯)

ਧਰਮਸਾਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਹੋਏ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਤਕ ਲਿਜਾਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਿੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ-ਬਿੰਦੂ ਬਣੇ ਅਤੇ ਸਮੇਂ-

* ਰੀਡਰ, ਸਿੱਖ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ। ਮੋ: ੯੮੭੨੦-੭੪੩੨੨

ਸਮੇਂ ਤੇ ਇੱਥੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮਤਿਆਂ ਨੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਬਾਹਰੀ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਇਸ ਖਿੱਤੇ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਹੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ। ਜਬਰ ਅਤੇ ਜੁਲਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਕੀਤੀ ਧਰਮਸਾਲ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਜਿਸ ਮਹਿੰ ਜਥਾ ਸ਼ਕਤਿ ਹੁਇ ਆਵਹਿ। ਧਰਮਸਾਲ ਆਪੇ ਬਨਵਾਵਹਿ।

ਤਿਸ ਮੈਂ ਰਾਖਹਿ ਸਿੱਖ ਟਿਕਾਇ। ਪੰਥੀ ਕੋ ਭੋਜਨ ਮਿਲਿ ਜਾਇ।

ਇਕ ਸਿਖ ਦੇਹਿ ਕਿ ਸਭਿ ਮਿਲ ਦੇਵੈਂ। ਸਿਮਰਹਿ ਨਾਮ ਸੁਜਨ ਕੋ ਸੇਵੈਂ।

ਕਹਾਂ ਮਹਾਤਮ ਇਸ ਕੋ ਕਹੀਯਹਿ। ਪੁੰਨ ਪਦਾਰਥ ਸਮ ਨਹਿੰ ਲਹਿਯਹਿ।

ਇਸ ਜਗ ਮਹਿੰ ਸੁਖ ਪਾਇ ਘਨੇਰਾ। ਅੰਤ ਗੁਰੂ ਫਿਗ ਲਹੈ ਬਸੇਰਾ।

(ਰਾਸਿ ੨ - ਅੰਸੂ ੧੮)

ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਦਾ ਕੇਂਦਰਬਿੰਦੂ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਕੌਮੀ ਕਾਰਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਕਿਆਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ-ਸੁਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਘਾਟ ਅਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਉਲਝਣਾਂ ਵਿਚ ਫਸੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਘਟਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਆਧੁਨਿਕ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਕੰਮਕਾਜ ਦੇ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਇਸ ਘਾਟ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਨਤਮਸਤਕ ਹੋ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਟਕਸਾਲੀ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਘੱਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਹੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਸਮਰੱਥ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਾਣੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸੋਝੀ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਤਹਿ ਤਕ ਪੁੱਜਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਦਵਾਨ ਜਾਂ ਸੂਝਵਾਨ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਮਨ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਦਵੰਦ ਜਾਂ ਸੰਕੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰੇ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਥਾਵਾਚਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਇਸ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਮੂਲ ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸਿਸਟਮ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਕ ਪਾਸਿਉਂ ਹੀ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸ਼ੰਕਿਆਂ ਦੇ ਨਿਵਾਰਨ ਲਈ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ। ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਦੀ ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਵਿਧੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ੰਕਿਆਂ ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ ਕਰ ਸਕੇ। ਸੈਮੀਨਾਰ ਅਤੇ ਕਲਾਸ-ਰੂਮ ਵਿਧੀ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਸ਼ੰਕਿਆਂ ਦੀ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਵਿਰਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸੈਮੀਨਾਰ ਕਰਨੇ ਵੀ ਅਸੰਭਵ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਲਾਸ-ਰੂਮ ਵਾਲੀ ਵਿਧੀ ਹੀ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਸਹਾਈ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਅਤੇ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਕਲਾਸ-ਰੂਮ ਵਾਲੀ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਵਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵਿਧੀ ਬੜੀ ਹੀ ਕਾਰਗਰ ਸਾਬਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਅਕਾਦਮਿਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਮਿਆਰ ਅਤੇ ਡਿਸਪਲਿਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਮਰ ਦੇ ਇਕ ਪੜਾਉ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨੀ ਹਰ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਪਰ ਉਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਛੁਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਚਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਲਜ ਨੇ ਹਰ ਉਮਰ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉੱਚ ਮਿਆਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਾਲਜ ਵਿਚ 'ਸ਼ਾਰਟ ਟਰਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਕੋਰਸ' ਨਾਂ ਹੇਠ ਚੱਲ ਰਹੇ ਇਸ ਕੋਰਸ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੀ ਅਧਿਐਨ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਰਸ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਬਕ ਚਲਾ ਰਹੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਅਤੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਸ. ਹਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕੋਰਸ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਦੇ ਵਾਈਸ-ਚਾਂਸਲਰ ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੁਝਾਅ ਅਨੁਸਾਰ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਰਸ ਵਿਧੀਵਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਅਕਾਦਮਿਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵਿੱਦਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਲਜ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲਣ ਸਮੇਂ ਮਨ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੇ ਹੀ ਇਸ ਕੋਰਸ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ, ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਕੇਵਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਚਿੰਤਕ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਨੈਤਿਕ ਪਤਨ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਸਮਾਂ ਰਹਿੰਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਨਾ ਮੋੜਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਭਵਿੱਖਮੁਖੀ ਸਮਾਜ ਅਜਿਹੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ

ਜਾ ਪਹੁੰਚੇਗਾ ਜਿੱਥੋਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਲਈ ਲੱਗਭਗ ਹਰ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਚਿੰਤਕ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਚਿੰਤਕਾਂ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਜੋੜਿਆ ਜਾਵੇ? ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਦੂਰ ਕੀਤੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਮਜ਼ਹਬ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅੱਜ ਫਿਰ ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਹੈ, ਵਹਿਮ-ਭਰਮ ਜੜ੍ਹਾਂ ਫੜ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਪਰਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਘਟ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਆਰਥਿਕ ਦੌੜ ਵਿਚ ਲੱਗਭਗ ਸਭ ਰਿਸ਼ਤੇ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਸੰਜਮ ਦੀ ਘਾਟ ਨੇ ਘਾਤਕ ਅਤੇ ਮਾਰੂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਨਿਰਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਬਲਕਿ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਦਾਚਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਬਹਾਲੀ ਲਈ ਆਸਵੰਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਆਸ ਦੀ ਇਸੇ ਕਿਰਨ ਵਜੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਇਹ ਕੋਰਸ ਚਲਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਲਜ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਇਸ ਕੋਰਸ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵੱਲੋਂ ਭਰਵਾਂ ਹੁੰਗਾਰਾ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਕੋਰਸ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਸੈਸ਼ਨ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਤੇਰ੍ਹਵੇਂ ਸੈਸ਼ਨ ਲਈ ਦਾਖਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੈ। ਹਰ ਇਕ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ੨੫੦-੩੦੦ ਤਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦਾਖਲਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਇਸ ਕੋਰਸ ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਲਾਸ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਝ ਸਕਣ। ਕਾਲਜ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਅਧਿਆਪਨ ਸਟਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਹ ਘਾਟ ਦੂਰ-ਨੇੜੇ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਸੱਦ ਕੇ ਪੂਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦਿੱਲੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਦੇਹਰਾਦੂਨ, ਪਟਿਆਲਾ ਆਦਿ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਹੇ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਕੋਰਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਉਹ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਸ਼ਣ ਦਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਅਤੇ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਕੋਰਸ ਦੀਆਂ ਕਲਾਸਾਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ੪੨ ਲੈਕਚਰਾਂ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਕੋਰਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਬਾਣੀਆਂ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਿਧਾਂਤ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਇਸ ਕਾਲਜ ਦੇ ਸਿੱਖ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਨ ਦੀਆਂ ਕਾਫੀ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ-੨੧

ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਸਿਬੀਆ'

-ਸ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ*

ਸ਼ਾਂਤ-ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਮਾਲਕ, ਇਮਾਨਦਾਰ, ਵਿੱਦਿਆ-ਪ੍ਰੇਮੀ, ਕੁਝ ਕਰ ਗੁਜ਼ਰਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ, ਸਿੱਖ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਪਦਵੀ 'ਤੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਸਿਬੀਆ' ਦਾ ਜਨਮ ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ, ੧੯੩੭ ਨੂੰ ਸ. ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਪੰਜਾਬ ਕੌਰ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਨੰਦਗੜ੍ਹ ਤਹਿਸੀਲ ਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਕਤਸਰ 'ਚ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਰ ਗਿਆਨ ਤੇ ਮੁੱਢਲੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ, ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਮੁਕਤਸਰ ਤੋਂ ਦਸਵੀਂ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਗਰੈਜੂਏਸ਼ਨ ਮਹਿੰਦਰਾ ਕਾਲਜ ਪਟਿਆਲਾ ਤੋਂ ਕਰ ਕੇ ਸ. ਸਿਬੀਆ ਨੇ ਐਲ.ਐਲ.ਬੀ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਸਿਬੀਆ' ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ੧੧ ਨਵੰਬਰ, ੧੯੬੩ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰਨੀ ਹਰਜੀਤ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੋ ਬੱਚਿਆਂ ਤੇ ਦੋ ਬੱਚੀਆਂ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੂਬ ਪੜ੍ਹਾਇਆ-ਲਿਖਾਇਆ ਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਬਣਾਇਆ। ਲੋਕ-ਹਿਤ 'ਚ ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਸਿਬੀਆ' ਨੇ ਵਕਾਲਤ ਦਾ ਕਾਰਜ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਖੇ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਜੋ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਇਹ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਕੋਟਕਪੂਰਾ ਰੋਡ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਖੇ ਨਿਵਾਸ ਰੱਖ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਿਰਮੌਰ ਸੰਸਥਾ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀਆਂ ੧੯੭੯ ਈ: 'ਚ ਹੋਈਆਂ ਜਨਰਲ ਚੋਣਾਂ ਸਮੇਂ ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਸਿਬੀਆ' ਹਲਕਾ ਮੁਕਤਸਰ ਤੋਂ ਮੈਂਬਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਖਸੀ ਗੁਣਾਂ, ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਵਕਾਲਤ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਰਪਿਤ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਟੌਹੜਾ ਦੀ ਪਾਰਖੂ ਅੱਖ ਨੇ ਪਹਿਚਾਣ ਲਿਆ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ੧੯੭੯ ਈ: 'ਚ ਹੋਈ ਸਲਾਨਾ ਚੋਣ ਸਮੇਂ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਦਿੱਤਾ। ੧੯੮੧ ਈ: 'ਚ ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਸਿਬੀਆ' ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸੀਨੀ. ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ। ੧੯੮੨ ਈ: 'ਚ ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਟੌਹੜਾ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨੀ ਪਈ ਤਾਂ ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਸਿਬੀਆ' ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹੇ।

* ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰੀਸਰਚ ਬੋਰਡ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: ੯੮੧੪੬-੩੭੯੭੯

੧੯੮੨ ਈ: 'ਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਖੁਸ਼ਗਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਏਸ਼ੀਅਨ ਖੇਡਾਂ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰ ਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵਧੀਕੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਸ ਦੇ ਰੋਸ ਵਜੋਂ ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਸਿਬੀਆ' ਨੇ ਵੀ ਦਿੱਲੀ 'ਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬੰਦੀ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਰਿਹਾਅ ਹੋ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਲਈ ਹਰ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਬਜਟ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗਤਕਾ ਸਿਖਲਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਵਾਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਸੁੱਧਤਾ ਤੇ ਸੇਵਾ ਭਾਵਨਾ ਕਰਕੇ ਸਮੁੱਚੀ ਅੰਤ੍ਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਸਮੇਤ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੰਗਰ 'ਚ ਬਰਤਨ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਇਹ ਸੇਵਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ ਪਰ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਇਸ ਸੇਵਾ ਸੰਬੰਧੀ ਖਬਰ ਜਾਂ ਤਸਵੀਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤੀ। ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ 'ਸਿਬੀਆ' ਨੂੰ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਲਿਆ। ੧੯੮੯ ਈ: 'ਚ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਚੁਸਤ-ਦਰੁਸਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਵਾਲੀ ਕਮੇਟੀ ਗਠਨ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਸਿਬੀਆ' ਮੁਖੀ ਸਨ। ਦੋ ਸਾਲ ਤੀਕ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕਾਫੀ ਸਲਾਹੁਣਯੋਗ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ।

੨੮ ਨਵੰਬਰ, ੧੯੯੦ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਲਾਨਾ ਚੋਣ ਸਮੇਂ, ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਟੋਹੜਾ ਨੇ ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ 'ਸਿਬੀਆ' ਦਾ ਨਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜੋ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ 'ਸਿਬੀਆ' ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਅਹੁਦਾ ਬੜੀ ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਅਧੀਨਗੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦਿਆਂ, ਟੋਹੜਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸਮੂਹ ਮੈਂਬਰ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ, ੧੯੯੧ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਅੰਤ੍ਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕਰਦਿਆਂ ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਸਿਬੀਆ' ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੋਹੜਾ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਖੇ ਨਵਾਂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੈਂਟਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ੨੪ ਫਰਵਰੀ, ੧੯੯੧ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ, ਗੁਰੂ ਕਾਂਸ਼ੀ ਗੁਰਮਤਿ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ, ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਦੀ ਸ਼ੁਭ ਅਰੰਭਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਆ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ 'ਚ ਸਲਾਹੁਣਯੋਗ ਸੁਧਾਰ

ਕੀਤੇ, ਨਵੇਂ ਗਰੇਡ ਨਿਸ਼ਚਤ ਕੀਤੇ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਗੋਲਡਨ ਆਫਸੈਟ ਪ੍ਰੈਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਲਾਈ ਗਈ। ਇਹ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਆਫਸੈਟ ਛਾਪਾਖਾਨਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਛਾਪਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ।

੨੭ ਮਾਰਚ, ੧੯੯੧ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਸਲਾਨਾ ਬਜਟ ਇਜਲਾਸ ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸਿਬੀਆ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ 'ਚ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਲਾਨਾ ਬਜਟ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਫ਼ੈਸਲੇ ਲਏ ਗਏ। ਸਿੱਖ ਰੈਫਰੈਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦਾ ਪੁਨਰਗਠਨ ਕਰਨ, ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਕਾਲਜ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਫੰਡ ਕਾਇਮ ਕਰਨ, ਝੂਠੇ ਪੁਲਿਸ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਮਤਾ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪੇਪਰ ਮਿੱਲ ਲਾਉਣ, ਘਿਓ ਅਤੇ ਸੁੱਕੇ ਦੁੱਧ, ਸਿਰੋਪਾਉ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣਾ ਕਾਰਖਾਨਾ ਲਾਉਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਗਰਦਿਸ਼ ਹੇਠ ਦਫ਼ਨ ਹੋ ਗਈਆਂ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕਾਰਜਕਾਲ ਸਮੇਂ ਹੀ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਮੈਡੀਕਲ ਤੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਕਾਲਜ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ ਗਈ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣਾ ਬੈਂਕ ਖੋਲ੍ਹਣ ਸੰਬੰਧੀ ਵੀ ਗੰਭੀਰ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਹੋਈ। ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਜਥੇਦਾਰ, ਜਥੇਦਾਰ ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ 'ਤੇ ਸ਼ੋਕ ਮਤਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ੦੬ ਅਗਸਤ, ੧੯੯੧ ਨੂੰ ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਸਿਬੀਆ' ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ 'ਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਹੋਈ ਮੀਟਿੰਗ ਸਮੇਂ ਸ. ਬੀਰਸੁਖਪਾਲ ਸਿੰਘ ਮੈਂਬਰ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਸ. ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜਲੰਧਰ ਮੈਂਬਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪੰਥ-ਦੋਖੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਨਿਰਦਈ ਕਤਲਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ।

੧੯੮੪ ਈ: 'ਚ ਵਾਪਰੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਤਹਿਸ-ਨਹਿਸ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਕਾਰ-ਸੇਵਾ ੧੯੮੭ ਈ: 'ਚ ਵਾਪਰੇ ਘਟਨਾ-ਕ੍ਰਮ ਤੋਂ ਰੁਕੀ ਪਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਸਿਬੀਆ' ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਵਾਈ। ਪੁਲਿਸ ਤਸੱਦਦ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਜਬਰ ਦਾ ਸੁਚਾਰੂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਜਬਰ ਵਿਰੋਧੀ ਐਕਸ਼ਨ ਕਮੇਟੀ' ਬਣਾਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਕਾਲੀ ਦਲਾਂ ਤੇ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਸ. ਸਿਬੀਆ ਦੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਦੀ ਸ. ਬਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਹਮਦਰਦ' ਮੁੱਖ

ਸੰਪਾਦਕ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਜੀਤ ਨੇ 'ਸਾਂਝਾ ਸੰਘਰਸ਼' ਸੰਪਾਦਕੀ ਲੇਖ ਲਿਖ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧੀਨ ਬਹੁਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦਾ ਨਵ-ਨਿਰਮਾਣ ਕਾਰ-ਸੇਵਾ ਵਾਲੇ ਬਾਬੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਸਿਬੀਆ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿਭਾਗ ਨੂੰ ਚੁਸਤ-ਦਰੁਸਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਕ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਵਿੰਗ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਹਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੀ ਮਾਸਟਰ ਪਲਾਨ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਉਸਾਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਖੇ ਬਠਿੰਡਾ ਰੋਡ ਉੱਪਰ ਅਕਾਲੀ ਮਾਰਕੀਟ ਅਤੇ ਅਬੋਹਰ ਰੋਡ ਵਿਖੇ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰ ਕਲੋਨੀ ਬਣਵਾਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਸਿਬੀਆ' ਦੇ ਇਕ ਸਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕਾਰਜ ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਕਈ ਨਵੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਉਲੀਕੀਆਂ ਗਈਆਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ।

੧੩ ਨਵੰਬਰ, ੧੯੯੧ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਸਲਾਨਾ ਜਨਰਲ ਸਮਾਗਮ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਹਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 'ਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਬ, ਅਹੁਦੇਦਾਰ ਤੇ ਅੰਤ੍ਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜਥੇਦਾਰ ਜਗਦੇਵ ਸਿੰਘ 'ਤਲਵੰਡੀ' ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਪਦ ਵਾਸਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ 'ਟੋਹੜਾ' ਦਾ ਨਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਟੋਹੜਾ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਸਿਬੀਆ' ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕਾਰਜਕਾਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਦਾ ਅਹੁਦਾ ਛੱਡਣ ਉਪਰੰਤ ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਸਿਬੀਆ' ਨੇ ਸਿਆਸੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਤੋਂ ਲੱਗਭਗ ਕਿਨਾਰਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਪ੍ਰੋ: ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਜਥੇਦਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ੧੯੯੫ ਈ: 'ਚ 'ਵਿਸ਼ਵ ਸਿੱਖ ਕੌਂਸਲ' ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ, ਜਿਸ ਦੇ ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਸਿਬੀਆ' ਵਾਈਸ ਚੇਅਰਮੈਨ ਬਣੇ। ਜਸਟਿਸ ਸ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਚੇਅਰਮੈਨਸ਼ਿਪ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇਣ 'ਤੇ ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਸਿਬੀਆ' ਵਿਸ਼ਵ ਸਿੱਖ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਬਣ ਗਏ ਪਰ ਹੁਣ ਵਿਸ਼ਵ ਸਿੱਖ ਕੌਂਸਲ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਾਂ ਮਾਤਰ ਹੀ ਹੈ। ੧੯੯੭ ਈ: 'ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ. ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਵਿਰੁੱਧ ਗਿੱਦੜਬਾਹਾ ਹਲਕੇ ਤੋਂ ਚੋਣ ਲੜਾਈ ਗਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਿੱਤ ਸ. ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਦੀ ਹੋਈ। ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਸਿਬੀਆ' ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਖੇ ਵਕਾਲਤ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ 'ਚ ਮਸਰੂਫ ਹਨ।

ਬਾਬਾਣੀਆ ਕਹਾਣੀਆ ਪੁਤ ਸਪੁਤ ਕਰੇਨਿ

ਬੋਲਤਿ ਸਾਚ ਪਰਮ ਗਤਿ ਪਾਈ...

-ਸ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਜੋੜਾਸਿੰਘ'*

ਸਤਿਗੁਰ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਦਾਤ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਰਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸਮਾ ਕੇ ਚੌਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਗੁਰਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਮਤਿ ਸਦਕਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਦਾਤ-ਜੋਤ ਸਤਿਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਵਿਚ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤੀ। ਭੱਟ ਕਲ੍ਹ ਸਹਾਰ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਅੰਗਦ ਸੁਮਤਿ ਗੁਰਿ ਅਮਰਿ ਅਮਰੁ ਵਰਤਾਇਓ॥

ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਕਲ੍ਹਚਰੈ ਤੈਂ ਅਟਲ ਅਮਰ ਪਦੁ ਪਾਇਓ ॥੫॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੯੭)

ਸੋ ਸਹਿਜ ਦੇ ਘਰ, ਸੰਜਮ, ਸਤ, ਸੰਤੋਖ, ਸਾਊ ਸੁਭਾਅ, ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸੋਮੇ, ਮੁਕਤੀ ਦਾਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਖੱਤਰੀ ਜਾਤ ਦਾ ਭਾਈ ਤੀਰਥਾ ਸਭਰਵਾਲ ਸਤਿਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਇਆ। ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ 'ਹੇ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ, ਸਾਡਾ ਕਿਵੇਂ ਉਧਾਰ ਹੋਵੇਗਾ? ਕੋਈ ਐਸਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਵੋ ਜਿਸ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ, ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਜੋ ਵੀ ਕੋਈ ਬਚਨ ਸੁਣਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਿਰਮਲ ਬਚਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਸਾਰੇ ਪਾਪ ਹੀ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਚੈਨ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਸਭਰਵਾਲ ਸਿਖ ਤੀਰਥਾ ਆਇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਪਾਸ।

ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਿ ਬੈਠਗਾ ਧਰਹਿ ਸ਼੍ਰੇਯ ਕੀ ਆਸ॥੧॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਮੈਂ ਆਯੋ ਤੁਵ ਸ਼ਰਨੀ। ਸ਼੍ਰੇਯ ਦੇ ਜੁ ਉਪਦੇਸ਼ਹੁ ਕਰਨੀ।

ਰਾਵਰਿ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਨਹਿੰ ਜੁ ਬੈਨ। ਬਿਨਸਹਿੰ ਪਾਪ ਹੋਤਿ ਚਿਤ ਚੈਨ॥੨॥

ਜਗਤ ਉਧਾਰਨ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਤੀਰਥੇ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਬਚਨ ਕੀਤਾ 'ਹੇ ਭਾਈ, ਸੱਚ ਜੇਹਾ ਕੋਈ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ' ਸੱਚ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ ਹੀ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਸੱਚ ਤੋਂ ਹੀ ਸੱਚਾ ਨਿਵਾਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮੁਖ ਤੋਂ ਵੀ ਸੱਚ ਬੋਲਣਾ ਹੈ ਤੇ ਹਿਰਦਿਉਂ ਵੀ ਸਚਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਸੱਚੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੰਗੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਸਾਥੀ ਹੈ। ਸਭ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਧੰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਸੱਚ ਬੋਲਣਾ ਹੈ। ਝੂਠ ਦੇ ਤੁਲ ਹੋਰ ਕੋਈ ਪਾਪ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹੈ ਉਹ ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦਾ ਪਰ ਜਿੱਥੇ ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦਾ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਹੋ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਉਸ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਸੰਕਟ ਟਲ ਜਾਵੇ ਉੱਥੇ ਝੂਠ ਸੱਚ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ।'

* ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: ੯੮੧੪੮-੯੮੨੧੨

ਭਾਈ ਤੀਰਥੇ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦਾ ਪਾਵਨ ਬਚਨ ਸੁਣਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਧਾਰ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸੱਚ ਬੋਲ ਕੇ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਇੰਝ ਬਿਆਨ ਹੈ:

ਤਬ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਦਾਸ ਉਪਦੇਸ਼ਾ:- ਸਚ ਸਮ ਅਪਰ ਨ ਪੁੰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਾ।
 ਸਚੁ ਸਰੂਪ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇਰਾ। ਸਚੁ ਤੇ ਪਾਯਹਿ ਸਾਚੁ ਬਸੇਰਾ॥੩॥
 ਦੁਹਿ ਲੋਕਨ ਮਹਿੰ ਸੁਖ ਲਹਿ ਸਾਚੇ। ਸਰ ਸਰਮਾਨਹਿੰ ਜੋ ਸਚੁ ਰਾਚੇ।
 ਸਾਚੁ ਪੁਰਖ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰ ਸੰਗੀ। ਬਡਿ ਪੁੰਨਨਿ ਤੇ ਸਾਚ ਪ੍ਰਸੰਗੀ॥੪॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ, ਰਾਸਿ ਦੂਜੀ, ਅਧਿ: ੧੭)

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਤੀਰਥੇ ਨੂੰ ਸਨਮੁਖ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣਿਆ ਹੈ:
 ਸਨਮੁਖ ਭਾਈ ਤੀਰਥਾ ਸਭਰਵਾਲ ਸਭੇ ਸਿਰਦਾਰਾ। (੧੧-੧੭)

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ

(ਸਫਾ ਪੱਥ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦ-ਬੰਦ ਕੱਟ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਕੈਂਬੋਵਾਲੀ ਪਿੰਡ (ਜਿਥੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ) ਪਿੰਡ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇੜੇ ਸੀ ਤੇ ਬਰਬਾਦ ਹੋਣ ਬਾਅਦ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਸੁਨਾਮ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ੮ ਮੀਲ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਵਾਇਆ ਸੀ। ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਦੋ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਹਨ। ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕੈਂਬੋਵਾਲ ਦੀ ਜੁਹ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਨੌਥੇ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ (ਜਨਮ ੧੦ ਮਾਰਚ ਸੰਨ ੧੬੪੪ (ਚੇਤ ਸੁਦੀ ਦੁਆਦਸੀ ਸੰਮਤ ੧੭੦੧ ਬਿ:) ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੨੪ ਜੂਨ ੧੭੩੪ ਈ. (ਹਾੜ ਸੁਦੀ ਪੰਚਮੀ ਸੰਮਤ ੧੭੯੧) ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਨਖਾਸ ਚੌਕ ਵਿਚ ਜੋ ਲਾਹੌਰ ਲੰਡੇ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਹੈ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। (ਹਵਾਲਾ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾ: ੧੦ ਪੜ੍ਹ ੨੧੯) ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਹਾਤੇ ਵਿਚ ਇਕ ਖੂਹ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਖੂਹ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕੇਸ ਮੋਹਰ ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਦੀ

-ਸ. ਸਤਿਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕੋਮਲ

ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਕਰੇ ਗਵਰਨਰੀ, ਇਕ ਮੁਗਲ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ।
 ਮਾਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬ ਦੇ, ਫਿਰੇ ਬਣਿਆ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਸ਼ਾਨ।
 ਸਿੱਖ ਅੱਖੀਂ ਉਸ ਦੇ ਰੜਕਦੇ, ਉਹਦੀ ਮੁੱਠੀ ਆਉਂਦੀ ਜਾਨ।
 ਉਹ ਮੁੱਲ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਰੱਖਦਾ, ਉਹ ਬਣਿਆ ਆਕੜਖਾਨ।
 ਸਿੰਘ ਓਹਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਲੁੱਟਦੇ, ਤੇ ਜੰਗਲੀਂ ਛੁਪ ਜਾਣ।
 ਹੱਥ ਮਲਦਾ ਰਹਿ ਜਾਏ ਉਹ, ਤੇ ਅਹਿਲਕਾਰ ਪਛਤਾਣ।
 ਪਰ ਲੰਗਰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੰਘ, ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪਕਾਣ।
 ਆਉਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ, ਪਏ ਲੰਗਰ ਸਿੱਖ ਛਕਾਣ।
 ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਪੂਹਲੇ ਪਿੰਡ ਦਾ, ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਸੇਵਾਦਾਰ।
 ਸੇਵਾ ਆਏ-ਗਏ ਦੀ, ਤੇ ਖੇਤੀ ਸੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ।
 ਸਾਰੀ ਆਪਣੀ ਫਸਲ ਦਾ, ਲੈਂਦਾ ਕਰ ਭੰਡਾਰ।
 ਦਿਨ ਰਾਤੀਂ ਲੰਗਰ ਚੱਲਦਾ, ਇਹੋ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਕਾਰ।
 ਕੀਤੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੁਖਬਰੀ, ਜਾ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ।
 ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਬਾਗੀ ਸਿੰਘਾਂ ਲਈ, ਲੰਗਰ ਕਰੇ ਤਿਆਰ।
 ਉਸ ਤੋਂ ਲੰਗਰ ਛਕ ਕੇ, ਉਹ ਤਾਂ ਲੁੱਟਦੇ ਸਰਕਾਰ।
 ਹਾਜ਼ਰ ਕਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ, ਇਹ 'ਵੱਡਾ ਸੇਵਾਦਾਰ'।
 ਜਦ ਸੱਦ ਕਚਹਿਰੀ ਸਿੰਘ 'ਤੇ, ਗਏ ਕੀਤੇ ਕਈ ਸਵਾਲ।
 ਮੇਰਾ ਲੰਗਰ ਸਭ ਦੇ ਵਾਸਤੇ, ਕੋਈ ਕੌਣ? ਨਾ ਕਰਾਂ ਖਿਆਲ।
 ਸੇਵਾ ਮੇਰਾ ਧਰਮ ਹੈ, ਜੋ ਕਰਾਂ ਮੈਂ ਹਾੜ ਸਿਆਲ।
 ਜੋ ਜੋ ਛਕ ਗਿਆ ਲੰਗਰੋਂ, ਇਹ ਸਭ ਨੇ ਭਾਈਵਾਲ।
 ਇੱਕੋ ਜਾਤ ਮਨੁੱਖ ਦੀ, ਨਾ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ।
 ਦਿੱਤੀ ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਇਕ ਮਹਾਨ।
 ਤੇਰੇ ਸਿਰ ਬਾਗੀ ਹੋਣ ਦਾ, ਇਹ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਇਲਜ਼ਾਮ।
 ਜਾਂ ਫਿਰ ਮੌਤ ਕਬੂਲ ਲੈ ਜਾਂ ਆਜਾ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮ।
 ਸਿੱਖੀ ਪਿਆਰੀ ਜਾਨ ਤੋਂ, ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ ਪੈਰਾਮ।
 ਮੇਰੀ ਸਿੱਖੀ ਸਲਾਮਤ ਰਹੇਗੀ, ਚਾਹੇ ਦੇ ਦੇ ਮੌਤ ਇਨਾਮ।
 ਕਤਲ ਕਰੋ ਕੇਸ ਸਿੱਖ ਦੇ, ਉਸ ਬੁਲਾਇਆ ਇਕ ਹਜ਼ਾਮ।

* ੨੪੮, ਅਰਬਨ ਅਸਟੇਟ, ਲੁਧਿਆਣਾ-੧੪੧੦੧੦. ਮੋ: ੯੮੭੨੬-੦੯੯੨੧

ਕੇਸ ਮੋਹਰ ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਦੀ, ਇਸ ਬਿਨ ਜੀਣ ਹਰਾਮ।
 ਖਾਨ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਬੋਲਿਆ, ਭਰਿਆ ਵਿਚ ਅਹੰਕਾਰ।
 ਬੁਲਾਓ ਕਿਸੇ ਜਲਾਦ ਨੂੰ, ਇਹਦੀ ਖੋਪਰੀ ਦਿਓ ਉਤਾਰ।
 ਲੈ ਜਾਓ ਚੌਂਕ ਨਖਾਸ ਵਿਚ, ਇਹਨੂੰ ਦੇਖੇ ਸਭ ਬਾਜ਼ਾਰ।
 ਇਹਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਚੰਗੀ ਲੱਗਦੀ, ਤੇ ਮਾੜਾ ਸਾਡਾ ਪਿਆਰ।
 ਸਿਰੋਂ ਲੁਹਾ ਕੇ ਖੋਪਰੀ, ਉਸ ਸਹਿ ਲਏ ਅਤਿਆਚਾਰ।
 ਕੇਸਾਂ ਸੰਗ ਸਿੱਖੀ ਨਿਭ ਗਈ, ਹੋਵੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ।
 ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਡੋਲਿਆ, ਸਿਰ ਹੱਥ ਤੋਰਾ ਕਰਤਾਰ।
 ਖੁਦ ਹੀ ਵੱਸ ਕੇ ਦਿਲ ਵਿਚ, ਮੈਨੂੰ ਕੀਤਾ ਈ ਖੁਦਦਾਰ।
 ਜਾ ਬੈਠਾ ਗੁਰੂ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ, ਉਹ ਪੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮ।
 ਉੱਡ ਗਿਆ ਭੋਰ ਵਜੂਦ 'ਚੋਂ, ਰਹੂ ਜੁੱਗਾਂ ਤੀਕਰ ਨਾਮ।
 ਯਾਦ ਸਿੰਘ ਕਰਿਆ ਕਰਨਗੇ, ਜੁੱਗਾਂ ਤੀਕ ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮ।
 ਜੀਹਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਇੱਕ ਸਨ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅੱਲਾ ਰਾਮ।
 ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਾਰਸੋ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਾ ਲਉ ਪਛਾਣ।
 ਕਰੋ ਨਾ ਸਿੱਖੀ ਹਾਣ ਦੀ, ਸਗੋਂ ਹੋਵਹੁ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਹਾਣ।
 ਰਹੋ ਬਣ ਕੇ ਸਦਾ ਗੁਰੂ ਦੇ, ਜਦ ਤਕ ਚੱਲਦੇ ਨੈਣ ਪਰਾਣ।
 'ਕੋਮਲ' ਮੇਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਕਰੇ ਬਹੁਤ ਸਿੰਘਾਂ 'ਤੇ ਮਾਣ।

...ਕਰਸਿੰਧੂ (ਹਰਿਆਣਾ ਪ੍ਰਾਂਤ)

(ਸਫਾ ੪੪ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਆਦਿ ਵੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਵੀ ਹੈ।
 ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਹੁਣ ਤਕ ਅਣਗੌਲਿਆ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਿੱਛੇ
 ਜਿਹੇ ੪ ਮਾਰਚ ੨੦੧੧ ਨੂੰ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰ ਕੇ ਇੱਥੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਰਖਵਾ
 ਕੇ ਸਮਾਗਮ ਵੀ ਕਰਵਾਇਆ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਵਪੂਰਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ
 ਸਥਾਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਬਾਰੇ ਵੀ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ। ਇਸ ਸਥਾਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ
 ਵੇਖਦਿਆਂ ਇੱਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਬਣਾਉਣ, ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ
 ਅਕਾਦਮੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ
 ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਵੀ
 ਵਧਾਵਾ ਮਿਲੇਗਾ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਪਾਠ ਵੀ ਹੋ ਸਕੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਕਿਸੇ
 ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਆਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਇਹੋ ਹੀ ਸਭ
 ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਤਿਕਾਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਹੁੰਗਾਰੇ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦੀ ਅਤਿ ਅਵਸ਼ਕਤਾ
 ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

ਮਾਂ

-ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਕਿਰਨ*

ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ ਨਾ ਦੇਣ ਇਸ ਜੱਗ ਅੰਦਰ,
ਡਾਢੀ ਮਾਂ ਦੀ ਕਠਿਨ ਕਮਾਈ ਹੁੰਦੀ।
ਕੋਮਲ ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨਾ,
ਬਖਸ਼ੀ ਰੱਬ ਨੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਵਡਿਆਈ ਹੁੰਦੀ।
ਕੋਈ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾ ਹੀ ਰੱਬ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦਾ ਏ,
ਇਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਦਾਨਾਈ ਹੁੰਦੀ।
ਵਿਚ ਸਮਾਜ ਵੀ ਰੁਤਬਾ ਬੁਲੰਦ ਹੁੰਦਾ,
ਕੀਮਤ ਮਮਤਾ ਦੀ ਪਰ ਕਿਤੇ ਪਾਈ ਹੁੰਦੀ!

ਕੋਝੀ ਗੱਲ ਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ,
ਪਾਣੀ ਤਾਈਂ ਮਧਾਣੀ ਜੇ ਰਿੜਕਦੀ ਏ।
ਇਹ ਵੀ ਠੀਕ ਹੈ ਬੱਚੇ ਦੀ ਗੁਰੂ ਮਾਤਾ,
ਉਹ ਨਹੀਂ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਤੋਂ ਥਿੜਕਦੀ ਏ।
ਮਾਂ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਝਿੜਕ ਕੇ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ,
ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਝਿੜਕਦੀ ਏ।
ਸਹੀ ਰਸਤਾ ਵਿਖਾਉਣ ਦਾ ਹਰ ਯਤਨ ਕਰਦੀ,
ਏਸ ਫਰਜ਼ ਤੋਂ ਕਦੇ ਨਾ ਤਿੜਕਦੀ ਏ।

ਮਿਹਰ ਮਾਂ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਦਾਤ ਹੁੰਦੀ,
'ਮਾਂ ਮਾਂ' ਕੂਕਦੇ ਲੋਕ ਤਾਹੀਓਂ ਰੱਜਦੇ ਨਹੀਂ।
ਜਿਹੜੇ ਮਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ,
'ਕਿਰਨ' ਕੰਮ ਉਹ ਅਸਲੋਂ ਚੱਜ ਦੇ ਨਹੀਂ।
ਤਾਰਾਂ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਢਿੱਲੀਆਂ ਹੋਣ ਜੇਕਰ,
ਤੁੰਬੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਕਦੇ ਵੀ ਵੱਜਦੇ ਨਹੀਂ।
ਲੈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਾਂ ਤੋਂ ਧੀਆਂ ਪੁੱਤਰ,
ਕਦੇ ਜੀਵਨ-ਸੰਗਰਾਮ 'ਚੋਂ ਭੱਜਦੇ ਨਹੀਂ।
ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਦਿੱਤਾ,
ਕਿਉਂ ਨਾ ਅਸੀਂ ਫਿਰ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਦੇਈਏ?
ਮਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਲ ਕਿਰਦਾਰ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰ ਕੇ,
ਧੀ ਪੁੱਤ ਹੋਣ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਪਛਾਣ ਲਈਏ!

* ਦਿੱਲੀ।

ਕਿਰਪਾਨ ਧਾਰਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਏਅਰਪੋਰਟਾਂ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ - ਜਥੇ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ- ੭ ਜੂਨ- ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਅਰਪੋਰਟ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਐਧਰਨ ਖ਼ੇਤਰ 'ਚ ਡਿਊਟੀ ਦੌਰਾਨ ਕਿਰਪਾਨ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਕੀਤੇ ਹੁਕਮ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਵਾਪਸ ਲਏ ਜਾਣ 'ਤੇ ਤਸੱਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦਿਆਂ 'ਦੇਰ ਆਏ ਦਰੁਸਤ ਆਏ' ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਫ਼ੈਸਲੇ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦੀ ਜਿੱਤ ਕਰਾਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਰੋਸ ਧਰਨਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇੱਥੋਂ ਜਾਰੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰੈਸ-ਰਿਲੀਜ਼ 'ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਫ਼ੈਸਲਾ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਏਅਰਪੋਰਟਾਂ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਦੇਸ਼ 'ਚ ਕਿਸੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਕਿਸੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਆਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਕਿਰਪਾਨ' ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ (ਡਰੈਸ-ਕੋਡ) ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਦਾਚਿਤ ਵੀ ਸਰੀਰ

ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੀ. ਆਈ. ਐਸ. ਐਫ਼. ਵੱਲੋਂ ਕਿਰਪਾਨ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਕੀਤੇ ਹੁਕਮਾਂ 'ਤੇ ਤੁਰੰਤ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਪੀ.ਚਿੰਦਾਬਰਮ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਲਿਖ ਕੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਅਖੰਡਤਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਅਜਿਹੇ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਤੁਰੰਤ ਵਾਪਸ ਲਏ ਜਾਣ। ਸੀ. ਆਈ. ਐਸ. ਐਫ਼ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਮੀਟਿੰਗ ਦੌਰਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਮਸਲਾ ਜਲਦੀ ਨਿਪਟਾ ਲੈਣ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਨਿਯਤ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਜਾਣ 'ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਅਗਲੀ ਰਣਨੀਤੀ ਅਪਣਾਉਂਦਿਆਂ ੮ ਜੂਨ ਨੂੰ ਏਅਰਪੋਰਟ 'ਤੇ ਰੋਸ ਧਰਨਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਉਲੀਕਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖ-ਜਗਤ ਦੇ ਰੋਹ ਨੂੰ ਭਾਂਪਦਿਆਂ ਧਰਨੇ ਤੋਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਮੰਨ ਲਈ।

ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਮੇਟੀ ਗਠਿਤ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ- ੮ ਜੂਨ- ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ

ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਜੂਨ ੧੯੮੪ 'ਚ ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਟੈਂਕਾਂ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ

ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਸੰਬੰਧੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਇਕੱਤਰਤਾ ਘਰ 'ਚ ਪ੍ਰੈਸ ਦੇ ਰੂ-ਬਰੂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਤਹਿਤ ੬ ਜੂਨ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਬਣਾਉਣ ਸੰਬੰਧੀ ਦੋ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਪੰਜ-ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਗਠਿਨ ਬਾਰੇ ਅਮਲ ਕਰਦਿਆਂ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਗਠਿਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ ਮਹਿਤਾ ਚੌਂਕ ਦੇ ਮੁਖੀ ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ, ਸ. ਰਘੂਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਨੀਅਰ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਡਾਕਟਰ ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, ਸ. ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਤਾ ਅੰਤ੍ਰਿੰਗ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪ੍ਰਿਥੀਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸਾਬਕਾ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਯਾਦਗਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਕਮੇਟੀ ਮੁਕੰਮਲ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ 'ਚ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇਵੇਗੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੰਤ੍ਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਨ ਉਪਰੰਤ ਅੱਗੋਂ ਕਾਰਜ ਅਰੰਭਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਿਰਮੌਰ ਜਥੇਬੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਹਰ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ

ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦਵਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ ਦੀ ਫ਼ਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ-ਮੁਆਫ਼ੀ, ਰਿਹਾਈ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਬਾਰੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ੯ ਜੂਨ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਖੰਡਪਾਠ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਾਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਵਾ ਕੇ ੧੧ ਜੂਨ ਨੂੰ ਭੇਗ ਪਾਏ ਗਏ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦਵਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਫ਼ਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ-ਮੁਆਫ਼ੀ, ਰਿਹਾਈ ਲਈ ੨੦ ਜੂਨ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ 'ਚੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਬ ਸਾਹਿਬ ਮੋਹਾਲੀ ਵਿਖੇ ਇਕੱਤਰ ਹੋਣਗੀਆਂ ਤੇ ਫਿਰ ਮਾਨਯੋਗ ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਗੁੰਗੀ-ਬੋਲੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ੧੯੮੪ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੇਗੁਨਾਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗਲਾਂ ਵਿਚ ਟਾਇਰ ਪਾ ਕੇ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਹਜ਼ੂਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਜਗਦੀਸ਼ ਟਾਈਟਲਰ, ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਜੇ ਫ਼ਾਂਸੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦਵਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ ਨੂੰ ਫ਼ਾਂਸੀ ਕਿਉਂ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਨਿੱਤ ਦੀ ਅਰਦਾਸ 'ਚ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਣ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਜ਼ੁਲਮ ਸਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ 'ਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਨ, ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ 'ਤੇ ਰਾਖੀ ਕਰਨ, ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਨ-

ਭੰਡਾਰ 'ਚ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਲਈ ਦੇਸ਼ 'ਚ ਦੋਹਰੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਾਪਦੰਡ ਅਪਣਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਭੁੱਲਰ ਨੂੰ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਐਲਾਨੀ ਗਈ ਫ਼ਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਬਾਰੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਸਿੱਖ

ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਘਰ-ਘਰ ਤੀਕ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਲਹਿਰ ਪੈਦਾ ਕਰੇਗੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਾਹਿਰਾਂ ਦੀ ਰਾਏ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਨੇਡਾ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਲਗਾਈ ਸਕਰੀਨ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਕੀਤਾ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ- ੮ ਜੂਨ- ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ (ਬਾਹੀ ਆਟਾ ਮੰਡੀ) ਛਬੀਲ ਉੱਪਰ ਗੁਰੂ ਸੇਵਾ ਚੈਰਟੀ ਟੋਰਾਂਟੋ ਵੱਲੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਕਨੇਡਾ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਆਧੁਨਿਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਆਊਟ-ਡੋਰ ਸਕਰੀਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਟਨ ਦਬਾ ਕੇ ਕੀਤਾ। ਤਕਰੀਬਨ ੫੦ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੇ ਮੁੱਲ ਦੀ ਇਸ ਸਕਰੀਨ ਉੱਪਰ ਸੱਚਖੰਡ ਅੰਦਰ ਚੱਲਦੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਅਰਥਾਂ ਸਮੇਤ ਲਿਖਿਆ ਆਵੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਸੇਵਾ ਚੈਰਟੀ ਕਨੇਡਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਸਕਰੀਨ ਉੱਪਰ ਧੁੱਪ ਅਤੇ ਮੀਂਹ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਖ਼ਰਾਬ ਮੌਸਮ ਦੌਰਾਨ ਵੀ ਆਮ ਵਾਂਗ ਚੱਲਦੀ ਰਹੇਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਕਰੀਨ ਦਾ ਆਕਾਰ

੧੦×੧੭ ਫੁੱਟ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਆਉਣ ਬਾਰੇ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਇਹ ਸਕਰੀਨ ਲਗਾ ਕੇ ਕਨੇਡਾ ਨਿਵਾਸੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਡਭਾਗੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਨੇਡਾ ਨਿਵਾਸੀ ਸੰਗਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਹੋਰ ਵੀ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਸ. ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਰੂ ਸੇਵਾ ਚੈਰਟੀ ਟੋਰਾਂਟੋ ਕਨੇਡਾ, ਸ. ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਸੂਹਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਯੂ.ਐੱਸ.ਏ., ਸ. ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਨੀਅਰ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਯੂ.ਐੱਸ.ਏ., ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਸ. ਦਲਮੇਘ ਸਿੰਘ, ਐਡੀਸ਼ਨਲ ਸਕੱਤਰ ਸ. ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ।

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਹਿਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਹਲਾ ਸਾਹਿਬ (ਤਰਨਤਾਰਨ) ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭਾਈ ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ ਢੋਟੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਹਲਕਾ ਮੈਂਬਰ ਸ. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਰਮੂਵਾਲਾ ਅੰਤਿੰਗ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਮਿਤੀ ੯ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੧੧ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਹਲਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਪੰਜਵੀਂ ਵਿਖੇ ਮਹਾਨ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਗਮ ਤੇ ਨਾਟਕ ਕਰਵਾਏ ਗਏ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਵੀਸ਼ਰ ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਸੂਰਵਿੰਡ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸ ਸਰਵਣ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਨਾਟਕ ਟੀਮ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੀ ਫੌਜ ਸਭਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪਾਖੰਡੀ ਬਾਬਿਆਂ, ਨਸ਼ਿਆਂ, ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਖਿਲਾਫ ਨਾਟਕ ਖੇਡ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਕੀਤੀ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਕਰਮੂਵਾਲਾ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਿਰਕਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਸੇਵਾ ਸੁਸਾਇਟੀ ਚੋਹਲਾ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਮੈਨੇਜਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਹਲਾ ਸਾਹਿਬ ਸ. ਪ੍ਰਗਟ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਰਪੂਰ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ। ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਅਖੀਰ 'ਤੇ ਨਾਟਕ ਟੀਮ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸਭਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਮੈਂਬਰ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਕਰਮੂਵਾਲਾ ਤੇ ਮੈਨੇਜਰ ਪ੍ਰਗਟ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ।

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮਿਤੀ ੧੮ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੧੧ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ (ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ) ਨਾਲ ਅਟੈਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਾਗ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ੩੧ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਜਥੇਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਹਲਕਾ ਮੈਂਬਰ ਯਮੁਨਾਨਗਰ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਸਦਕਾ ਮਿਤੀ ੨੩ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੧੧ ਸਵੇਰੇ ੧੦ ਵਜੇ ਤੋਂ ਦੁਪਹਿਰ ੨ ਵਜੇ ਤਕ ਕਸਬਾ ਦੋਸੜਕਾ (ਅੰਬਾਲਾ) ਵਿਖੇ ਮਹਾਨ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਭਾਈ ਤਾਰਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਇੰਦਰਵੀਰ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਜਥੇ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਹਾਲ ਵਿਚ ਜੁੜ ਬੈਠੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਮਨੋਹਰ ਕੀਰਤਨ ਰਾਹੀਂ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਢਾਡੀ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਬੀਰ-ਰਸੀ ਵਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਕਥਾਵਾਚਕ ਭਾਈ ਮੰਗਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਜੁੜ ਬੈਠੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਾਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਨ ਜਥੇ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਕਾਇਮਪੁਰ ਅਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਭਾਨੇਖੇੜੀ ਨੇ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸੱਜਣਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ-ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਸ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ

ਹਰਿਆਣਾ-ਹਿਮਾਚਲ ਵੱਲੋਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਮਿਤੀ ੨੩ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੧੧ ਦਿਨ ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ੮ ਮਰਲਾ, ਪਾਨੀਪਤ ਵਿਖੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਮਹਾਨ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਮਿਤੀ ੨੮-੦੫-੨੦੧੧ ਦਿਨ ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ੭ ਵਜੇ ਤੋਂ ਰਾਤ ੧੨ ਵਜੇ ਤਕ ਰੇਲਵੇ ਗਰਾਉਂਡ ਕਾਲਕਾ ਵਿਖੇ ਮਹਾਨ ਕੀਰਤਨ ਸਮਾਗਮ ਅਤੇ ਉਸੇ ਦਿਨ ਦੁਪਿਹਰ ੩ ਵਜੇ ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਰਾੜੀ ਮਹੱਲਾ ਕਾਲਕਾ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕਰਵਾਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ੧੫ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਿ: ਪਹਿਲੀ (ਕਰਨਾਲ) ਨਾਲ ਅਟੈਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੇਹ ਧਨੌਰ (ਯੂ.ਪੀ.) ਵਿਖੇ ਮਿਤੀ ੩੦-੦੫-੨੦੧੧ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ੩੯ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ।

ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ (ਗੁਰੂ ਕਾਸ਼ੀ) ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ (ਬਠਿੰਡਾ)

ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਖਲਾਈ ਕੈਂਪ

ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਬ-ਆਫਿਸ ਰਾਹੀਂ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਦਕਾ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਜੁਲਾਈ ੨੦੧੦ ਤੋਂ ੩੧ ਮਾਰਚ ੨੦੧੧ ਤਕ ੭੧੨੦ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਲਤ ਲਾਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਾਲਵਾ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਮਹੀਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵੀ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ਲੋੜਵੰਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਉੱਤੇ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਨਾਟਕ ਟੀਮ, ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਫਿਲਮਾਂ, ਢਾਡੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਭੇਜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਪਰੋਕਤ ਤਹਿਤ ਹੀ ਮਿਤੀ ੫,੬,੭ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੧੧ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ ਹੰਡਿਆਇਆ ਵਿਖੇ ਤਿੰਨ-ਦਿਨਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਖਲਾਈ ਕੈਂਪ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਥ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਭਾਈ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਅਰਦਾਸੀਆ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਭਾਈ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਹੈਂਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ, ਭਾਈ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਮੈਂਬਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਜਥੇਦਾਰ ਰਾਮਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਹਿਣੀਵਾਲ ਅੰਤ੍ਰਿੰਗ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਲਾਕਾ ਬਰਨਾਲਾ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਈਆਂ।

ਇਸ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਖਲਾਈ ਕੈਂਪ ਦੌਰਾਨ ਤਿੰਨੇ ਦਿਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਉਚਾਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਉੱਪਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਸੰਬੰਧੀ ਵੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਹੀ ਰੋਜ਼ ਨਿਤਨੇਮ ਅਤੇ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਕੈਂਪ ਦੌਰਾਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇ ਕੀਤੇ।

ਸ. ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਮੈਂਬਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਮੈਨੇਜਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਹੰਡਿਆਇਆ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਟਾਫ ਨੇ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਮਾਨ-ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ। ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਸੇਵਾ-ਸੁਸਾਇਟੀ (ਰਜਿ.) ਹੰਡਿਆਇਆ, ਸ੍ਰੀ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਸੇਵਾ ਸੁਸਾਇਟੀ ਹੰਡਿਆਇਆ ਅਤੇ ਬਰਨਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬਾਟਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ੫੫ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਕਕਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਭੋਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਯੂ.ਪੀ. ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਾਪੁੜ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ

ਸ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਤੁੜ ਇੰਚਾਰਜ ਮਿਸ਼ਨ ਹਾਪੁੜ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪ੍ਰਸਾਰ ਵਾਸਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਏ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੁੱਜੇ ਮੈਂਬਰ ਸਾਹਿਬ ਸ. ਸੁਖਮੀਤ ਸਿੰਘ ਕਾਦੀਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ, ਗੁਰੂ-ਡੰਮ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ, ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਮਿਸ਼ਨ ਹਾਪੁੜ ਤੋਂ ਪੁੱਜੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਕਕਾਰ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਾਪੁੜ ਵੱਲੋਂ ਭੋਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੌਰਾਨ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:

ਮਿਤੀ	ਅਸਥਾਨ	ਪ੍ਰਾਣੀ
੨੦-੦੨-੧੧	ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ ਦਾਦਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਾਸ਼ੀਰਾਮ ਨਗਰ (ਯੂ.ਪੀ.)	੨੫
੦੪-੦੩-੧੧	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਭੰਡਾਰਾ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕਮਤਾ, ਉਤਰਾਂਚਲ	੯
੧੦-੦੩-੧੧	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਹੋਸੰਗਾਬਾਦ (ਐਮ.ਪੀ.)	੪੦
੦੧-੦੪-੧੧	ਗੁ: ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਘਾਟ ਕਟਾਰਮੱਲ ਖੱਤਾ ਨੇੜੇ ਕਾਲਾਗੜ, ਬਿਜਨੌਰ (ਯੂ.ਪੀ.)	੧੦੧
੦੩-੦੪-੧੧	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਭੰਡਾਰਾ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕਮਤਾ, ਉਤਰਾਂਚਲ	੧੩
੧੩-੦੪-੧੧	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਰਾਮਪੁਰ (ਯੂ.ਪੀ.)	੩੩
੧੪-੦੪-੧੧	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਭੰਡਾਰਾ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕਮਤਾ, ਉਤਰਾਂਚਲ	੬੪
੧੪-੦੪-੧੧	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਬਿਲਾਸਪੁਰ (ਯੂ.ਪੀ.)	੧੦੪
੧੪-੦੪-੧੧	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਚੰਦਰਪੁਰ, ਮੁਰਾਦਾਬਾਦ (ਯੂ.ਪੀ.)	੨੩੦
੦੩-੦੫-੧੧	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਭੰਡਾਰਾ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕਮਤਾ, ਉਤਰਾਂਚਲ	੨੭

ਗੋਲਡਨ ਆਫਸੈਟ ਪ੍ਰੈਸ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਾਮਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਲਈ ਸ. ਦਲਮੇਘ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਤੇ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਨੇ ਛਪਵਾ ਕੇ ਦਫਤਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਮਿਤੀ ੫-੭-੨੦੧੧